

Ногоон хөгжлийн төлөө

MONGOLIAN ECONOMY

ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН
“ТЭСРЭЛТ” ХӨГЖИЛД ХҮРГЭХ ҮҮ?

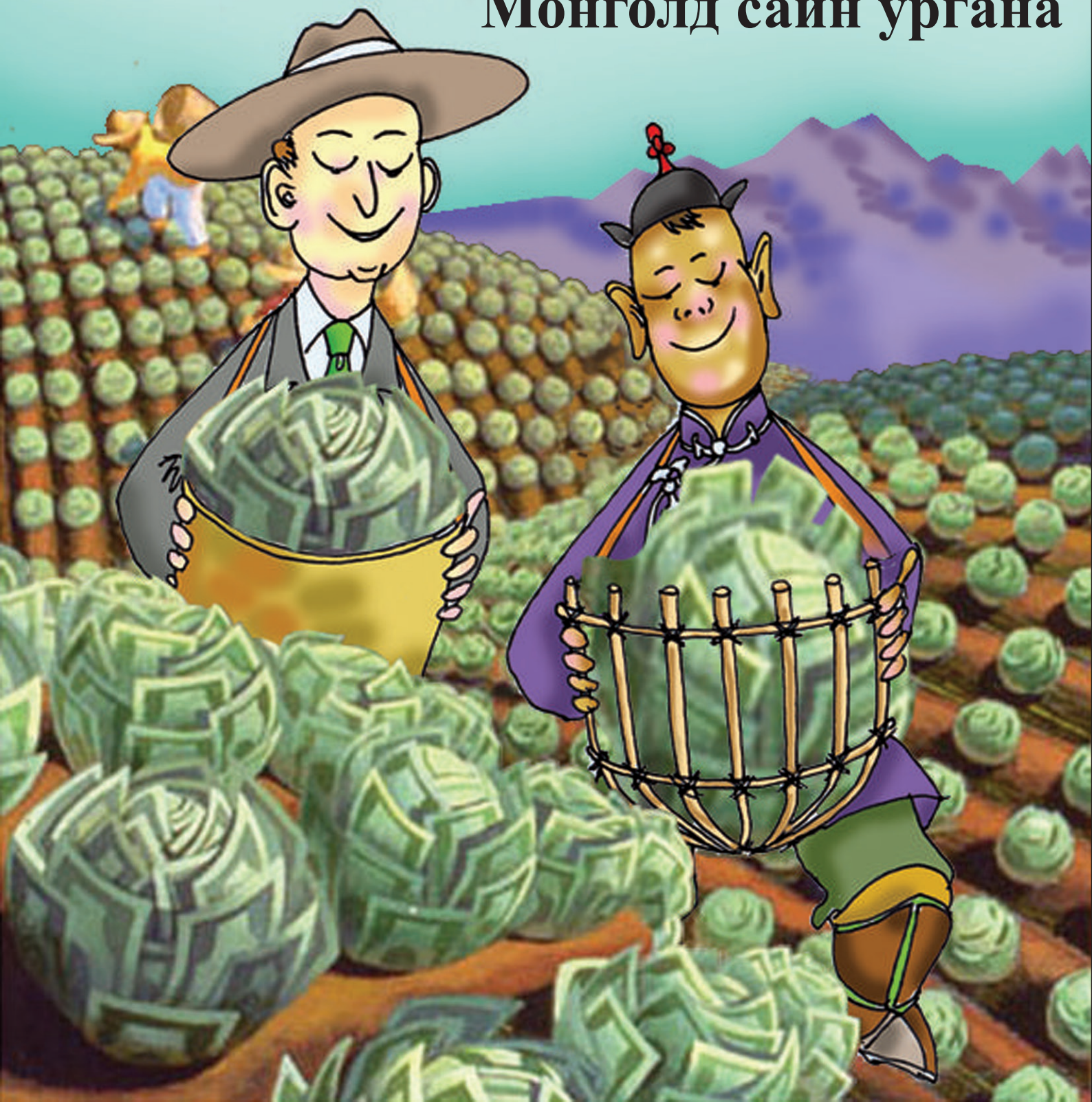
Хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого

ТАВАНТОЛГОЙН АСУУДАЛ ТОЛГОЙ
ЭРГҮҮЛСЭЭР...

2011. Дөрөвдүгээр сар. №003

Монголын эдийн засаг, бизнесийн сэтгүүл

Мөнгөний байцаа Монголд сайн ургана

EMONGOLIAN ECONOMY

4-р сарын ШИНЭ ДУГААР

Сэтгүүлийн захиалгыг редакцид авч байна.

Утас: 70110064, 88800825, 99015476
Хаяг: Улаанбаатар, СБД VI хороо, Бага-Тойруу
37Б, Байр - 206 тоот

Эрхлэгчийн зурвас

Гаднынхан манай улсыг яагаад ингэтлээ сонирхох болов оо. Шил дараалан болох хурал семнарт оролцогчдын ихэнх нь гадаадынхан байх. Саяхан болсон нүүрсний тухай уулзалтын төлөөлөгчдийн дотор монгол хүн тун цөөхөн байлаа. Монгол Улс дэлхийн анхаарлын төвд хэдийнэ оржээ. Дэлхийн хөрөнгө санхүүгийн ахуулууд бүгд хөл тавилаа. Хонгконг, Лондоны хөрөнгийн биржийнхэн зэрэгцэн ирлээ. БНСУ-ын том топ компаниуд ч төмөр замын төслөө танилцууллаа. Манай авиакомпаниудын гадаад нислэгийн суудал дүүргэлтийг гаднынхан эзлэх болжээ. Монгол Улс үнэхээр хөрөнгө оруулагч болсныг харуулах бус уу. Албаны тоо баримт ч гадаадын

шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гэрлийн хурдаар өсөж байгааг харуулна.

“Invest Mongolia” ямар сонсогдож байна. Тэгвэл бид Монгол дахь хөрөнгө оруулалтын орчин хэр байгаа, давуу болон сул тал, онцлог, тулгамдсан асуудлуудын талаар тодорхой цогц ойлголт өгөхөд анхаарлаа хандууллаа. “Хөрөнгө оруулалтын тэсрэлт хөгжилд хүргэх үү?”, “Мөнгөний байцаа Монголд сайн ургана” зэрэг гарчиг бүхий сонирхол татсан нийтлэлүүд таныг хүлээж байна.

2011 оны нэгдсэн төсөв, тэр дундаа Төсвийн хөрөнгө оруулалтын “гажиг”-ийн талаар ч асуудал хөндлөө. Эрүүл мэндийн салбарт ердөө 54.5 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтын ажил хийхээр төлөвлөсөн бол улс төрийн амлалт биелүүлэхэд үүнээс 16 дахин их буюу 805.2 тэрбум төгрөг төсөвлөжээ. Гэтэл иргэдийн өвчлөл тухайлбал, хорт хавдар, зүрхний шигдээс, элэгний хавдар, гаж төрөлт зэрэг өвчлөл улам л ихэссээр байгаа нь манай улстөрчдийн ур ухааныг бэлхнээ харуулах тоон үзүүлэлт бус гэж үү.

За тэгээд Монгол орны гол салбар хөдөө аж ахуйн хөгжлийг цаг үетэй хөл нийлүүлэн алхуулах, улс орны ирээдүйн хөгжлийг тодорхойлохуйц шинэ эриний шинэ бодлого боловсруулж, амьдралд хэрэгжүүлэх санааг дэвшүүлсэн өгүүлэл энэ дугаарыг чимж өглөө. ХХААХҮЯ-ны дэд сайд Х.Золжаргалын хэлснээр хөдөө аж ахуй бол Монголын нэрийг дэлхийд гаргах боломжит салбар, мөн жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж чадвал олон мянган ажлын байр бий болох юм. Мөн түүнчлэн “Усан цахилгаан станц хөгжил авчрах уу” нийтлэлээ хүргэж байна. Ирээдүйн өсөн нэмэгдэх хөгжлийн хурдыг гүйцэх эрчим хүчний найдвартай эх үүсвэрийг бий болгох, мөн эрчим хүчээр хараат бус орон болох, дээр нь нийслэлийн гамшиг болсон агаарын бохидлыг томоохон чадлын усан цахилгаан станц барьж байгуулснаар шийдэх боломж буй талаар энэ нийтлэлээс уншаарай.

“Голомт” банкны гүйцэтгэх захирал Жон Фенаган манай сэтгүүлийн зочноор уригдаж, Монголын хөгжил, санхүү, хөрөнгийн зах зээлийн талаар ярилаа.

Ийн бид улс орны хөгжлийн томоохон гол бодлогыг хөндсөн нийтлэл, ярилцлага бүхий гурав дахь дугаараа танд хүргэж байна. Харин дөрөв дэх дугаартаа манай хөгжлийн бас нэг гарц болсон Монголын аялал жуулчлалын салбарын хөгжил дэвшлийн талаар бичих болно.

Д.Бэхбаяр

MONGOLIAN
ECONOMY

Үүсгэн байгуулагч,
Эрхлэгч: Д.Бэхбаяр
9999 4248

Үүсгэн байгуулагч,
Орлогч Эрхлэгч:
И.Отгонжаргал
8800 6228

Англи хэлний редактор:
J.ltofo

Сэтгүүлч:
Д.Мөнхчимэг
9191 3154

Дизайнер:
Э.Чингүүн

Маркетингийн менежер:
Д.Бариянжав
8880 0825
Б.Энхцэцэг
9901 5476

Утас/Факс: 976 - 7011 0064

Вэб: www.mongolianeconomy.mn
И-мэйл: info@mongolianeconomy.mn

Хаяг:
Улаанбаатар, СБД VI хороо,
Бага-Тойруу
37Б, Байр - 206 тоот

Борлуулах цэгүүд:

“Интер ном”
“Majestic” их дэлгүүр
“Цэцэг төв”
“Зиг за” автосервис
“Мир” номын дэлгүүрийн
“Grand plaza” дахь салбар
“Мир” номын дэлгүүрийн
“Metro mall” дахь салбар
“Минж плаза”

“Улаанбаатар принт”
ХХК-д хэвлэв

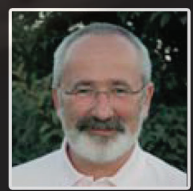
headstart®

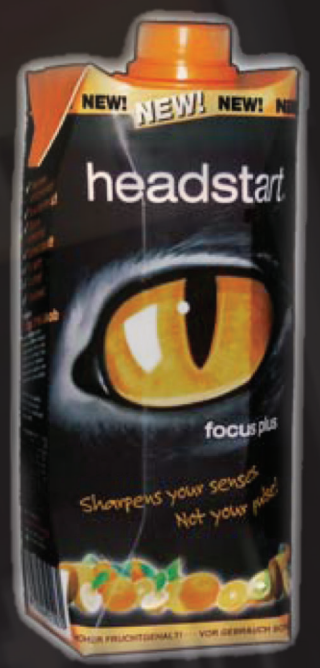
focus plus

Sharpens your senses.
Not your pulse!

- ✓ Improves Concentration!
- ✓ Reduces stress!
- ✓ Vitamin containing!
- ✓ Optimal dosed!
- ✓ For Sport!
- ✓ At school!
- ✓ In business!

Developed by
Dr. med. Ernst Jakob
Head of department Sport Medicine
at Hellersen Hospital of Sport Injuries.
Inter al. since 1984 Team doctor Nordic
Team of the German Ski Federation.
Principal duties: biathlon, cross-
country skiing and ski jumping
www.sportkrankenhaus.de

RIKA Sport GmbH & CoKG
Müllerviertel 19
A-4563 Micheldorf, Austria

headstart focus plus improves the power of concentration and reduces stress!

Refreshingly different!

headstart focus plus – the concentration supporting, stress reducing and refreshing drink for those who want to perform better: **in sports, business, school and everyday life.**

What is different?

Drinks with high levels of refined sugar already contain high doses of glucose. The glucose is rapidly absorbed and leads to a fast rise of the level of blood sugar. After such „sugar-injections“ the human pancreas increases the production of the hormone insulin to neutralize the abruptly elevated level of blood sugar. The glucose then is taken out of the blood circuit and stored for a later use. This process causes in the following to this short-term “glucose high” to a reduced availability of glucose, which affects the brain as well (hypoglycaemia) with symptoms like reduced attention and/or nervousness and a lack of concentration.

“**headstart focus plus**” is different! A constant supply of energy for body and mind is granted through the balanced dosage, leading to better ability of concentration and a reduced level of stress.

Tested for you!

In field tests, a performance improvement of 12 % was proven! The test persons felt more relaxed, more attentive and more determined to the tasks. Furthermore they could keep up their improved concentration over a longer period of time.

Consumption!

To achieve the best possible performance of headstart focus plus, drink 100-120ml every 15-20 minutes. For 1,5 hours of increased “brain performance” one pack of headstart focus plus (500ml) is ideal.

Concentration is the key to success – anywhere!

Orderable on the internet-shop:

www.headstart.at

6-15 Invest mongolia

- 6 Мөнгөний байцаа Монголд сайн ургана
- 7 Хөрөнгө оруулалтын “тэсрэлт” хөгжилд хүргэх үү?
- 9 З.Баттүшиг: Монгол компаниуд тун удахгүй гадаадад хөрөнгө оруулж эхэлнэ
- 11 Хууль санаачилна гэдэг хүүхдийн тоглоом биш
- 13 Хөрөнгө оруулалт-ухаалаг бодлого
- 14 Монголд хөрөнгө оруулахад учирч болох улс төрийн эрсдэлүүд

18-29 Эдийн засаг

- 18 “Өглөгч аав”, өвчинд нэрвэгдсэн ард түмэн...
- 20 Шидэт дохиур ба Хөгжлийн банк
- 22 Хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого
- 25 Идээний дээж сүү юу, архи уу?
- 26 “Чөлөөт худалдааны боломжит зах зээлийг нээх хэрэгтэй”
- 28 Далайд гарцгүй орнуудын төв Улаанбаатар хотноо нээгдэх нь

30-33 Ногоон эдийн засаг

- 30 Усан цахилгаан станц хөгжил авчрах уу?
- 32 Ургаж буй цэцгийг бэлгэнд сонгоё

34-40 Хөрөнгийн зах зээл

- 34 Тавантолгойн асуудал толгой эргүүлсээр...
- 36 Хөрөнгийн биржийг хөгжүүлэх ажил эхэллээ
- Алишер Али: Монголчууд Казахстаны алдааг битгий давтаасай

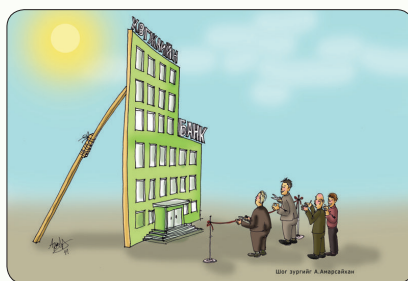
41-53 Бизнес

- 41 Тэвчээр хатуужлын цараа шалгасан үйлдвэрлэл
- 42 Жон П.Финиган: Монголын банкууд өөрийнхөө хөрөнгөөр томрох магадлал тун бага
- 46 Бизнесийн орчин сайжирсан гэв үү?
- 47 Зээл хүртээмжтэй байна уу
- 49 “Цус сорогчдод зай байхгүй”
- 52 Өнгөрснийг ирээдүйтэй холбох гүүр

54-57 Market Data

...Манай эдийн засаг хурдтай хөгжиж, шинэ үзэгдлүүд элбэг гарах боллоо...(9)

...Гэрийнхээ ханыг ч дугуйлж амжаагүй санхүүгийн шинэ тоглогч дааж ядсан их ачаа үүрчээ...(20)

...Нобелийн шагналт Мохаммад Юнус өөрийн үүсгэн байгуулсан банкнаас хөөгдөв... (49)

Онцлох сэдэв

Мөнгөний байцаа Монголд сайн ургана

Төв Азийн зүрхэнд орших Монгол нутаг ашигт малтмалын арвин нөөцөөрөө бөмбөрцгийн өнцөг булан бүрээс хөрөнгө оруулагчдыг даллаж буй өнөө үед “Mongolian Economy” сэтгүүл гурав дахь дугаараа “Invest Mongolia” уриатай гаргаж байна. Дэлхийд толгой цохих Оюутолгой, Тавантолгойн орд маань эдийн засгийн эргэлтэд орж, нүүдэлчин монголчууд их бүтээн байгуулалтын шан татаж, нөр их ажлын өмнө нүүр тулаад буй. 2010 онд гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 1.6 тэрбум ам.доллараас давсан бол гадаад худалдааны нийт эргэлт ДНБ-тэйгээ дүйцэж иржээ. Үүний хажуугаар үндэсний компаниуд өсөн томорч, олон улсын зах зээлд хөл тавих нь хэвийн үзэгдэл боллоо. Энэ бол Монголын түүхэнд байгаагүй сонирхолтой цаг үе...

“Ашигт малтмалын нөөцөөрөө Австралийг Казахстантай нийлүүлсэн юм шиг баян хэрнээ Монгол орон эдийн засгийн хэмжээгээрээ Молдав улсаас 25 хувиар бага. Гэвч одоо тус улс хөрөнгө оруулагчдын ертөнцийн хувьд өөрийгөө нээж байна. Монголын эдийн засаг ойрын арван жилд дэлхийн хамгийн өндөр өсөлтийг үзүүлэх боломжтой” хэмээн “Ренессанс капитал”-ын Судалгаа, шинжилгээний удирдлагын захирал, ерөнхий стратегич Роланд Нэш онцолж байв. Тийм ээ, бид Азийн дараагийн бар, “Монголын чоно” эдийн засагтай болох боломжтой. Гагцхүү уул уурхай даган орж ирж буй энэ их мөнгийг төр, засаг хэрхэн зөв зүйтэй хуваарилах вэ гэдэгт л гол асуудал бий.

Их мөнгө дандаа сайн сайхныг авчирдаг уу гэвэл үгүй. Конго, Нигери, Зимбабве, Уганда, Эквадор зэрэг баялгаасаа болж баларсан орны жишээ мундахгүй. Эрдэс баялгийн салбар дахь хөрөнгө оруулалтын хэмжээ огцом нэмэгдэж буйгаас болж Голланд өвчин, “халуун мөнгө” гээд олон асуудал бидний хаалгыг тогшиж байна. Гэвч Чили, Австрали, Канад, Арабын нэгдсэн Эмират гээд баялгаа зөв удирдан хөгжилд хүрсэн орны жишээ олон байгааг дурдах нь зүйтэй болов уу. Бусдын алдаанаас суралцаж, туршлагаас судлах аятай боломж

байгаа учир монголчууд бид азтай.

“Ухаантай хөрөнгө оруулагчийн хувьд Монгол Улс чухал зах зээл мөн” хэмээн “Айвенхоу Майнз” компанийн захирал Роберт Фрийдланд хэлж байв. Гэхдээ манай эрдэс баялгийн салбарт хэтэрхий их мөнгө ороод ирлээ, одоо хангалттай. Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын 80 гаруй хувь нь зөвхөн ашигт малтмалын бизнест шингэж байхад аялал жуулчлалын салбарт нэг хүрэхгүй хувь нь ногдож буйгаас ийм дүгнэлтэд хүрч болно. Тиймээс эрдэс баялгаас бусад салбартаа хөрөнгө оруулалт хэрхэн татах вэ гэдэг дээр л манай эрх баригчид ухаан бодлоо уралдуулах цаг иржээ.

“Хөрөнгө оруулагчдад зөвлөхөд Монгол орон бол цагаан цаас юм. Манайд байхгүй салбар олон учир хөрөнгө оруулалтын асар их боломж бий” хэмээн “Ньюком” группийн гүйцэтгэх захирал Б.Болд тэмдэглэж байв. Манай нутгийн үржил шимтэй хөрсөнд мөнгөний байцаа тарихад маш сайн ургах боломжтойг мэргэжилтнүүд онцолж буй. Энэ боломж зөвхөн уул уурхайгаар хязгаарлагдахгүй ээ. Аялал жуулчлал, мал аж ахуй, дэд бүтэц гээд олон ирээдүйтэй салбар байгааг бид хөрөнгө оруулагчдад нээхийг зорьж байна.

Монголын бизнесийн орчин нэг үеэ бодвол нэлээд сайжирч байгаа ч хөрөнгө оруулагчдад мэдээлэл олдоцгүй байдаг гэх санал, шүүмжлэл бишгүй гардаг. Тиймээс “Mongolian Economy” сэтгүүл энэ дугаартаа Монголын эдийн засгийн байдал, хөрөнгө оруулалтын орчин ямар байгааг тодорхой таниулах үүднээс олон нийтлэл, ярилцлага бэлтгэсэн нь үр дүнгээ өгөх биз ээ.

За тэгээд хөрөнгө оруулалт гэхээр л гадаадаас орж ирж буй валютыг тоолоод суух нь учир дутагдалтай буюу. Тиймээс бид дотоодын аж ахуйн нэгжүүдэд тулгамдаж буй асуудлууд, нээгдэж байгаа боломжуудын талаар хангалттай мэдээлэл хүргэхийн тулд хууль эрх зүйн орчин, банк санхүү, зэрэг асуудлыг хөндлөө. Эдийн засгийн гол зүтгүүр болох хувийн хэвшлийнхэндээ ээлтэй орчин бүрдүүлэхийн тулд “Mongolian Economy” сэтгүүл байнга анхаарал тавихаа мөн дуулгая. ■

Хөрөнгө оруулалтын “тэсрэлт” хөгжилд хүргэх үү?

Д.Мөнхчимэг

Монголд орж ирж буй гадаадын хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гэрлийн хурдаар нэмэгдэж байна. Үүнийг батлах баримт, статистикийн мэдээлэл хөвөрсөөр. Өнгөрсөн онд манайд гадаадаас 1.5 тэрбум гаруй ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийгдэж рекорд тогтоосон бол энэ жил уг үзүүлэлт хоёр дахин өсч мэдэхийг мэргэжилтнүүд тооцоолжээ. Энэ их мөнгөний урсгал эдийн засгийн салбарт маань юу авчрах бол оо? Гадаад валютын нөөц 2.4 тэрбум ам.долларт дөхөж очсон, гадаад худалдааны нийт эргэлт ДНБ-тэй тэнцсэн, эдийн засгийн өсөлт 10 хувьд хүрэх таамаглал гарсан гээд макро түвшинд сайн мэдээ бишгүй дуулдана. Гэвч энэ бүхэн микро түвшинд буюу монголчуудын бодит амьжиргаанд хэрхэн нөлөөлөх вэ, үйлдвэр, аж ахуйн нэгжүүдээс эхлээд өрх гэрийн амьдралд яаж тусах вэ гэдгийг бид хамгийн түрүүнд бодолцох хэрэгтэй болов уу.

Энэ бол зөвхөн доллар биш

Эдүгээ манай эрдэс баялгийн салбарт “Vale”, “Rio Tinto”, “Peabody Energy”, “Leighton” зэрэг уул уурхайн “акулууд” ажиллаж байгаагийн зэрэгцээ дэлхийн хэмжээний Оюутолгой, Тавантолгойн төсөл хоёул ашиглалтад орлоо. Уурхайчид мэдээж хоол иднэ, хувцас өмсөнө, банкаар үйлчлүүлнэ. Ерөөсөө тэдний хэрэгцээ мундахгүй их гарна. Тиймээс зөвхөн уурхайчдын хэрэгцээг хангаад байхад л олон тооны үндэсний компани хөлжих боломж нээгдээд буй. Гэхдээ дэлхийн хэмжээний томоохон төслүүд олон улсын стандартад нийцсэн бараа, үйлчилгээг биднээс шаардана. Үүнийг монголчууд одооноос бодолцож, үйл

ажиллагаагаа идэвхжүүлж, өндөр чанартай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх тал дээр анхаарах цаг иржээ.

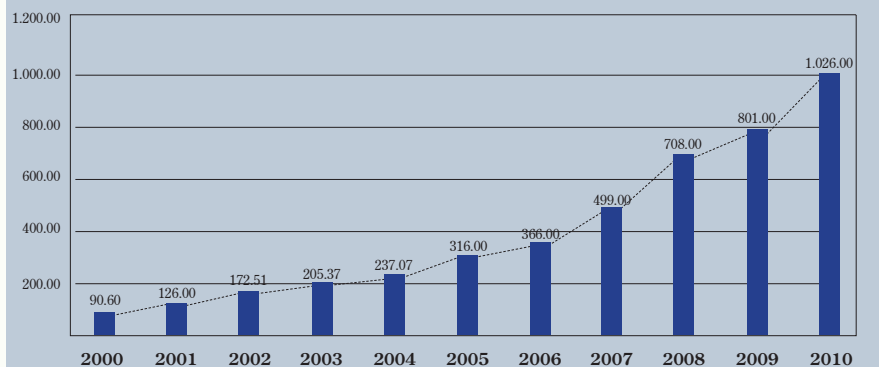
Ер нь үндэстэн дамнасан томоохон корпорациуд зөвхөн доллар тээж ирэхгүй ээ, Монголын нутагт. Тэдний оруулж ирэх техник технологи тав, арван тэрбум ам.доллараар ч хэмжигдэхгүй хөрөнгө оруулалт болох юм. Зөвхөн мөнгөний биш оюуны, технологийн хөрөнгө оруулалтын давалгаа айсуу. Уурхайн ажилчдаас эхлээд ханган нийлүүлэгчид маань мөнгөнөөс гадна мэдлэг шүүрч авбал жинхэнэ хожил болох юм. Томоохон компаниудаас үлгэр дуурайл авч, Европын стандартыг нутагшуулж, компанийн засаглал, менежментийн соёл зэргийг нэвтрүүлэх аятай боломж бүрдэж байна. Хувийн хэвшлийнхэн энэ тал дээр санаачилгатай байснаараа хожим нь өөрсдөө л хожиж үлдэх билээ. Ингэж чадвал бид ирээдүйгээ гартаа атгана. Монгол хүн жинхэнэ утгаараа баян болж, Монголын компаниуд өөрсдөө стратегийн хөрөнгө оруулагч болж ч мэднэ. Энэ бүхэн зөвхөн бидний хичээл, зүтгэлээс л шалтгаалах юм.

Уул уурхай улам томорсоор

“Айвенхоу майнз” компани ирэх онд Оюутолгойн уурхайн барилгын ажилд 2.3 тэрбум ам.доллар зарцуулахаар төсөвлөсөн тухайгаа зарласан билээ. Энэ бол зөвхөн ганц төсөлд орж ирэх мөнгөний хэмжээ. Хажуугаар нь Тавантолгойн ажил юу юугүй шуудрах гэж байна. Нүүрсний энэ асар том уурхай ашиглалтад орсноор түүнийг даган бий болох дэд бүтэц, төмөр замын хөрөнгө оруулалтын асуудал босоод ирнэ. Энэ бүхнээс үзэхэд Монголд орж ирэх хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гурван тэрбум ам.доллараар ч хязгаарлагдахгүй байж мэднэ. Гэхдээ их мөнгө дандаа сайныг дагуулдаг уу гэвэл бас үгүй. Баялгаасаа болоод баларсан орны жишээ ч мундахгүй.

Нидерланд, Саудын Араб, Нигер, Мексик зэрэг орныг нэрвэж дөнгөсөн Голланд өвчин гэх “чимээгүй тахал”, их мөнгөний урсгалыг даган сэмхэн орж ирээд, гэнэт гарч явахдаа гайчирч мэдэх “халуун мөнгө”... Энэ мэтийн томоохон сорилтын өмнө Монгол Улс нүүр тулаад байгааг олон улсын байгууллагууд анхааруулж буй. Үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн

Гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудын дүрмийн санд үндэслэж гаргасан ГШХО (сая ам.доллараар)

Эх сурвалж: Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газар

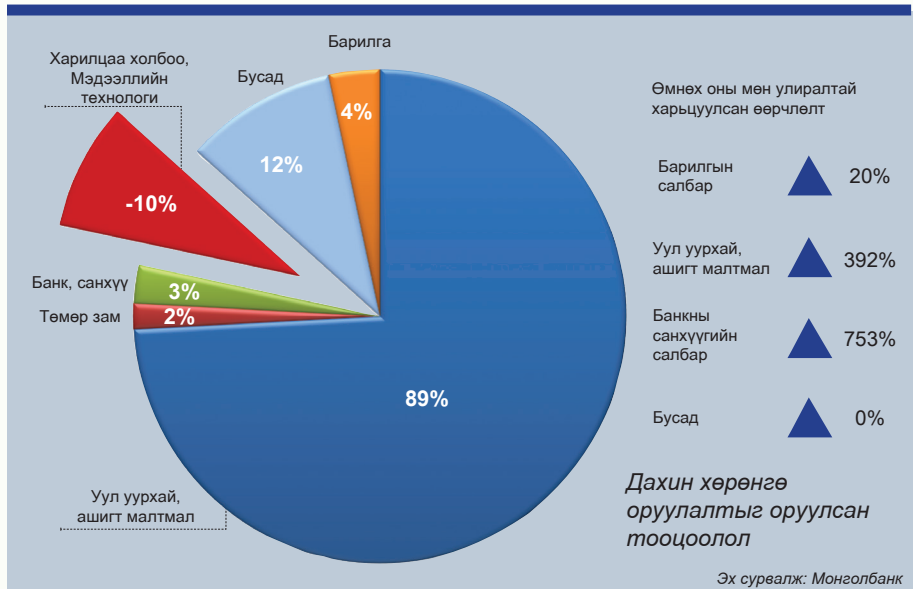
ханш хэт чангарч, уул уурхайгаас бусад салбар өрсөлдөх чадвараа алдах нь Голланд өвчний шинж тэмдэг гэдэг. Тэгвэл 2010 онд манай төгрөг америк долларын эсрэг дэлхийд хамгийн ихээр өссөн валют болсныг сануулах юун. Түүнчлэн уул уурхайн салбар Монгол Улсад орж ирсэн гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын 80 гаруй хувийг дангаараа “залгиж” байхад аялал жуулчлал, мэдээллийн технологийн салбарт ганц хувь нь ч шингээгүй байгааг юу гэж ойлгох вэ? Манай ДНБ-ий 30, экспортын 85 гаруй хувийг зөвхөн ашигт малтмал бүрдүүлэх боллоо. Гэтэл төр, засгийн эрхмүүд эрдэс баялгийн орлогоороо уул уурхайн бус салбаруудаа босгож ирэхийн оронд бэлэн мөнгө тарааж, ДНБ-ийхээ 10 хувьтай дүйцэх хэмжээний алдагдалтай төсөв баталчихаад сууж байна шүү дээ.

Эцэст нь...

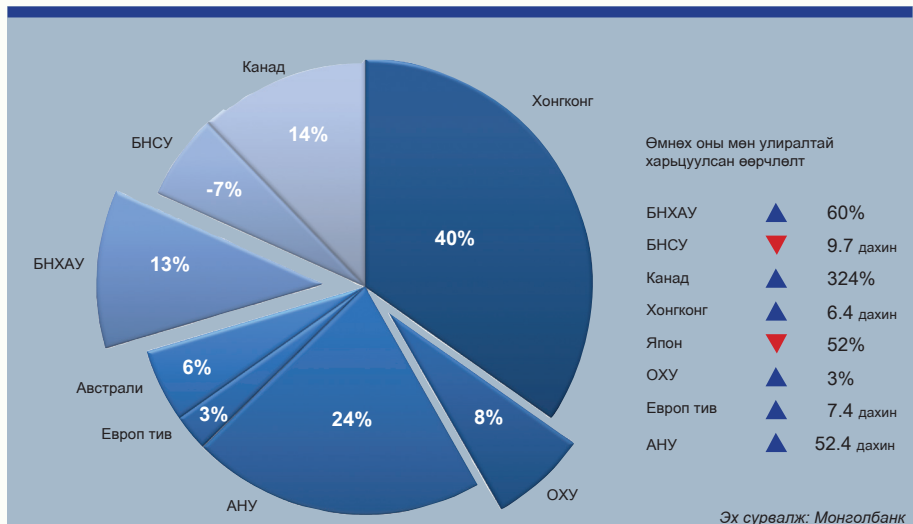
Тундахгүй Монголын компаниуд гадаадад хөрөнгө оруулах хэмжээний чадалтай болохыг Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газрын орлогч дарга З.Баттушиг тэмдэглэж байна. Үнэхээр ч манай үндэсний компаниуд өсөн томорч байгааг харах юутай сайхан. “Petro Matad”, “Mongolian mining corporation”, “Hunnu Coal”, “Naranga resources” зэрэг үндэсний болон хамтарсан компани Лондон, Хонконг, Австралийн хөрөнгийн биржээс их хэмжээний хөрөнгө татан төвлөрүүлж чадлаа. Хэдхэн жилийн өмнө монголчуудын хувьд мөрөөдөл төдий байсан олон улсын зах зээл өнөөдөр бидний өмнө үүд хаалгаа нээлээ. Гадаадын хөрөнгө оруулалтаар бий болсон томоохон компаниудыг хөлжсөн хойно нь дотоодын аж ахуйн нэгжүүд өөрийн болгох үзэгдэл ч мэр сэр гарах болов. Тухайлбал, “Skytel” компанийн солонгос эздийн хувьцааг өнгөрсөн өвөл “Шунхлай” групп худалдаж авсан билээ.

Хөрөнгө оруулалтын “тэсрэлт” шинэ үеийг даллаж байна. Гэвч энэ шинэ орчин биднээс шинэ сэтгэлгээ, шинэ бодлого шаардах аж. Манай урд хөршийн компаниуд

Монгол Улсад орсон шууд хөрөнгө оруулалт 2010 оны IV улиралд (салбараар)

Монгол Улсад орсон шууд хөрөнгө оруулалт 2010 оны IV улиралд (улс орноор)

гадаадад хөрөнгө оруулалт хийж, бизнес эрхлэхийг төрөөс нь дэмждэг байна. Гэтэл Монголд дотоодын хөрөнгө оруулалтын тухай тусгайлан мөрдөж буй хууль тогтоомж хүртэл алга байх жишээтэй. АНУ болон Европын зарим орон банк, хэвлэл мэдээлэл, эрчим хүч, даатгал зэрэг салбарт хийгдэх гадаадын хөрөнгө оруулалтад өндөр шалгуур тавьсан байдаг. Харин манайд энэ мэтийн зохицуулалт огт байхгүй байгаа юм. Үүний хажуугаар Голланд өвчин, “халуун мөнгө” зэрэг эрсдэлийг бид хэрхэн тойрч гарах вэ, яаж даван туулах вэ гэдэг тал дээр ч төрийн бодлого үгүйлэгдэж буй. Уул уурхайн хөрөнгө оруулалтын “тэсрэлт” болох гэж буй өнөө үед төр, засгийн

эрхмүүд бодлогын түвшинд ихээхэн зүйл эргэж харах хэрэгтэй нь үүнээс харагдах биз ээ.

Олон арван жилийн турш гадаадын хөрөнгө оруулагчид Монголын баялаг говьд нүдээ унагаж ирсэн. Гэхдээ авлига, улс төрийн тогтворгүй байдал зэргээс болж зайгаа барьж байсан болов уу. Харин одоо Монголыг чиглэх хөрөнгө оруулалтын урсгал нэгэнт эрчимжжээ. Энэ их мөнгөнөөс аль болох ихийг эх орныхоо эдийн засагт шингээж чадах, эсэх нь манай эрх баригчдын бодлого, хувийн хэвшлийнхний санаачилга, иргэдийн идэвх зүтгэлээс хамаарах буй за. ■

3. Баттушиг: Монгол компаниуд тун удахгүй гадаадад хөрөнгө оруулж эхэлнэ

Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газрын орлогч дарга 3.Баттушигтэй ярилцлаа.

ФотомэINET

-Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ гэрлийн хурдаар нэмэгдэж байна. Энэ жил бүр гурван тэрбум ам.долларт хүрч магадгүй гэсэн таамаглал ч бий. Та Монголын хөрөнгө оруулалтын орчныг хэрхэн үнэлж, дүгнэдэг вэ?

-Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэн эхэн үед гадаадын хөрөнгө оруулалтыг аль болох их хэмжээгээр татах бодлого явуулж байсан. Энэ бодлогын хүрээнд зарим салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниудыг тодорхой хугацаанд татвараас чөлөөлөх хууль ч үйлчилж байсан шүү дээ. Жишээ нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай байгуулагдсан оёдлын үйлдвэрүүдээс 3-5 жилийн хугацаанд татвар авдаггүй байлаа. Гэвч энэ нь сайны хажуугаар саарыг ч дагуулсан. Ажлын байр ихээр бий болсон боловч энэ хуулийг буруугаар ашиглах тохиолдол ихээр гарч байлаа. Харин үүний дараа гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагч гэж ялгалгүйгээр ижил тэнцвэртэй

нөхцөл бололцоог олгох бодлогыг баримталж эхэлсэн бөгөөд энэ нь одоо хүртэл явагдаж байна. Өнөөдөр Монгол Улсыг дэлхий даяар мэддэг боллоо. Ашигт малтмалаар баян манай орныг уул уурхайн түүхий эдийн хамгийн том зах зээл болох Хятадтай хил залгаа оршиж байгаагаар нь гаднынхан мэдэж, сонирхож байна. Тийм ч болохоор эрдэс баялгийн салбарт их хэмжээний хөрөнгө оруулалт орж ирэх болсон.

-Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын 80 гаруй хувийг ашигт малтмалын салбар дангаараа эзэлж байна. Энэ нь Голланд өвчин дагуулах, уул уурхайгаас бусад салбарын өрсөлдөх чадварыг үгүй хийх аюултай юу?

-Голланд өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх үндсэн гарц нь эдийн засгаа төрөлжүүлэх явдал юм. Өөрөөр хэлбэл, уул уурхайгаас бусад салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татаж эрчимтэй хөгжүүлэх хэрэгтэй. Үүний тулд ямар бодлого баримтлах талаар

өргөн цар хүрээтэй судалгаа хиймээр байна. Ер нь сүүлийн үед уул уурхайн салбарт их хэмжээний хөрөнгө оруулалт орж ирж байгаа тул бид гадаадын хөрөнгө оруулалтын бодлогодоо дүн шинжилгээ хийж, эргэж харах шаардлага гарч байна. Иймд гадаадын хөрөнгө оруулалтын стратегийг боловсруулах ажлын хэсгийг Үндэсний хөгжил шинэтгэлийн хороо, Гадаад харилцааны яамны хамтарсан тушаалаар байгуулсан бөгөөд одоо ажлаа эхлэх гэж байна. Уг стратегийг боловсруулахад манай улсын шилдэг эдийн засагчид, судлаачдын хувь нэмэр маш их хэрэгтэй гэж үзэж байгаа.

-Гэхдээ стратеги бэлэн болохыг хүлээгээд л байх гэж үү. Яг одоо уул уурхайн бус салбартаа хөрөнгө оруулалт татах төрийн бодлого байна уу?

-Засгийн газраас тодорхой ажлуудыг хийсээр ирсэн. Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор 700 орчим тоног төхөөрөмжийг гаалийн албан

» татвар болон НӨАТ-аас чөлөөлсөн. Бизнесийн орчны шинэтгэлийн жилийн хүрээнд хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах чиглэлээр тодорхой арга хэмжээнүүдийг авсан. Тухайлбал, зөвшөөрөл авах олон шат дамжлагыг цөөлсөн. Мөн Концессын тухай хууль батлагдсан учир төр хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлж болох төслүүдийн жагсаалт гарсан нь гадаадын хөрөнгө оруулагчдын гар дээр очиж байна. Энэ мэтээр уул уурхайн бус салбараа дэмжих ажил урагшилж л байна.

-Нэгэнт л стратеги ярьж эхэлсэн болохоор үндэсний аюулгүй байдлын тухай сэдэв хөндөгдөх байх. Одоо бол манайд орж ирэх хөрөнгө оруулалт жилдээ хоёр дахин нэмэгдэх нь энгийн үзэгдэл болж байх шиг байна. Цаашдаа бид зарим салбарынхаа гадаадын хөрөнгө оруулалтыг тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах хэрэгтэй гэж Та боддог уу?

-Аливаа асуудалд судалгаа, дүн шинжилгээтэй хандах нь их чухал гэж би үздэг. Зарим салбарын хөрөнгө оруулалтыг тодорхой хэмжээгээр хязгаарлах тал дээр ч мөн бусад орны туршлагаас суралцахын зэрэгцээ Монголын нөхцөл байдалд тохируулж, өөрийн орны онцлогийг харгалзан үзэх ёстой. Тэгж байж зайлшгүй хамгаалах салбаруудаа тогтоох учиртай болов уу. Тухайлбал харилцаа холбооны салбар ихэнх улс оронд стратегийн ач холбогдолтойд тооцогддог бөгөөд тэр салбарт орох хөрөнгө оруулалтад нэлээд өндөр шалгуур тавих нь элбэг. Мөн Австралийн уул уурхайн салбарт 250 сая ам.доллараас давсан хөрөнгө оруулахын тулд Засгийн газрынх нь дэргэд байдаг зөвлөлөөс зөвшөөрөл авдаг журам байх жишээтэй.

-Хөрөнгө оруулагчдад мэдээлэл хүртээмжгүй байдаг гэх голдол нэлээд гардаг шүү дээ. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тоон мэдээлэл л гэхэд их зөрүүтэй байгаа нь хүмүүсийг төөрөгдөлд хүргэж байна. Тухайлбал, Монголбанк 2010 онд манайд 1.5 тэрбум гаруй ам.долларын гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт орж ирсэн

гэж байхад танай агентлагийн тооцоогоор энэ үзүүлэлт нэг тэрбум гаруй ам.доллар байна. Яагаад иймэрхүү зөрүү байна вэ?

-Энэ бол үнэхээр чухал асуудал. Гадаадын хөрөнгө оруулалтын газар бол Монгол Улсад бүртгэгдэж байгаа гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжүүдийн дүрмийн сан дээр үндэслэсэн мэдээллийг гаргаж байгаа юм. Харин Монголбанкны төлбөрийн тэнцлийн хувьд тухайн компанийн дансаар орж гарч байгаа хөрөнгийг давхар тайлагнадаг байх жишээтэй. Мөн сүүлийн үед дотоодын компаниуд олон улсын хөрөнгийн зах зээлээс мөнгө босгож байна шүү дээ. Тийм учраас бид цаашдаа гадаадын хөрөнгө оруулалтын бүртгэл, мэдээллийн системийг зайлшгүй сайжруулах хэрэгтэй байна. Энэ тал дээр манай газраас тодорхой ажлуудыг ч хийж эхэлсэн.

Тун удахгүй дотоодын компаниуд гадагшаа хөрөнгө оруулалт хийдэг болох байх. Үүнд бид бас бэлтгэлтэй байж, боловсронгуй системтэй болох хэрэгтэй. Жишээ нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай нэг компани байгуулагдлаа гэхэд манай агентлагт дүрмийн сангийн хэмжээгээ бүртгүүлдэг, харин нээсэн дансаар нь орж гарч байгаа хөрөнгийн урсгалын мэдээлэл Монголбанк дээр байдаг бол хэдэн монгол хүн авч ажиллуулсан тухай мэдээлэл нь Нийгмийн даатгалын ерөнхий газарт байх ёстой. Эдгээр мэдээллийг нийлүүлж байж цогц үзүүлэлт гарч ирэх юм. Үүний тулд бид уялдаа холбоогоо сайжруулж, аль болох дэвшилт технологи ашигласан нэгдсэн системтэй болох хэрэгтэй. Ер нь энэ их том ажил болох юм. Их чухал ч асуудал шүү дээ. Яагаад гэвэл энэ тоондээр л үндэслэж хөрөнгө оруулагчид тооцоогоо хийж, шийдвэрээ гаргадаг юм. Жишээ татахад манай урд хөрш хөрөнгө оруулалтын орж гарч байгаа урсгалыг маш сайн бүртгэн зарлаж байна.

-Тун удахгүй манай компаниуд гадаадад хөрөнгө оруулалт хийж эхэлнэ гэж Та хэллээ. Үнэхээр үндэсний компаниуд маань өсөн томорч байна. Гэтэл тэд гадаадад хөрөнгө оруулалт хийлээ гэхэд

тодорхой хэмжээгээр дэмжих төрийн бодлого байна уу? Хятадын дотоодын аж ахуйн нэгжүүд гадаадад хөрөнгө оруулалт хийж, бизнес явуулахыг төрөөс нь нэлээд урамшуулдаг гэсэн...

-Манай эдийн засаг хурдтай хөгжиж, шинэ үзэгдлүүд элбэг гарах боллоо. Гадаадад хувьцаа гаргана гэдэг санаанд багтахааргүй хэцүү зүйл мэт санагддаг байсан нь саяхан даа. Гэтэл сүүлийн хэдхэн жилийн дотор олон улсын хөрөнгийн биржээс хөрөнгө оруулалт татах явдал эрчимтэй хөгжиж байна.

Ер нь улс орнуудын туршлагаас харахад гадаадын хөрөнгө оруулалтаар анх босч, цаашдаа биеэ дааж гадагшаа хөрөнгө оруулах нь элбэг байдаг. Одоо Монголд анх гадаадын хөрөнгө оруулалтаар бий болж хөл дээрээ тогтсон бизнесийг эргүүлээд монголчууд худалдаж авч байна шүү дээ. Дотоодын хөрөнгө оруулагчид чадалтай, мэдлэг туршлагатай болж байна гэсэн үг. Үүнээс үзэхэд хэдхэн жилийн дараа монгол компаниуд гадаадад хөрөнгө оруулж эхлэх байх. Ний нуугүй хэлэхэд одоогоор гадаадад хөрөнгө оруулсан нөхцөлд тодорхой дэмжсэн, эсвэл урамшуулсан хууль эрх зүйн орчин алга.

Гэхдээ өнөөдрийн байдлаар Монгол Улс Хөрөнгө оруулалтыг хөхиүлэн дэмжих хоёр талын хэлэлцээрийг 44 оронтой, Давхар татварын хэлэлцээрийг 34 улстай байгуулаад байна. Мөн Хөрөнгө оруулалтын маргааныг шийдвэрлэх Вашингтоны конвенци, Хөрөнгө оруулалтын даатгалын олон талт агентлаг байгуулах тухай Сөүлийн конвенци зэрэг олон улсын гэрээ хэлэлцээрт нэгдэн орсон байгаа. Энэ хүрээнд Монголын компаниуд гадагшаа хөрөнгө оруулах бололцоо бий л дээ. Тодорхой хэмжээгээр эрх зүйн орчин бүрдсэн гэж ойлгож болно. Цаашдаа нарийвчлан судлаад, дотоодын компаниудаа хэрхэн дэмжихээ тодорхойлох хэрэгтэй болов уу.

-Одоогоор манайд орж ирж буй мөнгөний дийлэнх хэсэг нь уул уурхайн салбарыг л чиглэж байна. Үүнээс монголчууд, Монголын компаниуд чадах чинээгээрээ өндөр ашиг хүртэж,

► **эх орныхоо эдийн засагт аль болох их мөнгө шингээхийн тулд яах ёстой вэ?**

-Мэдээж эхний ээлжинд уул уурхай дагасан бусад салбараа л хөгжүүлэх хэрэгтэй. Эрдэс баялгийн томоохон төслийг сэлбэг хэрэгсэл, хоол хүнсээр хангахаас эхлээд дагалдах бизнес хөгжих өргөн боломжтой. Гэхдээ дэлхийн

хэмжээний компанид нийлүүлэлт хийхийн тулд дотоодын аж ахуйн нэгжүүд маань ч олон улсын стандарт хангах шаардлагатай болно. Ер нь гадаадын хөрөнгө оруулалт гэхээр л зөвхөн мөнгө бодох нь учир дутагдалтай л даа. Үүнтэй хамт мэдлэг, техник, технологи мөн соёл орж ирдэг. Компанийн засаглал, хувийн

бизнесийн соёл зэрэг ойлголтыг ч Монголын хөрсөн дээр буулгах хэрэгтэй болж байна. Энэ бүхний эцэст үндэсний компаниуд маань дэлхийн тавцанд гарахад ямар ч асуудалгүй болох учиртай. Тэгж байж л уул уурхайд орж ирж буй хөрөнгө манай эдийн засагт бодитойгоор шингэнэ шүү дээ. ■

Бизнес эрхлэгч бичиж байна

Хууль санаачилна гэдэг хүүхдийн тоглоом биш

Ц.Цэцэг

(“Мон цахилгаан утас” компанийн ерөнхий захирал)

Манай хууль тогтоогчдын сүүлийн үед “үйлдвэрлэж буй бүтээгдэхүүнүүд” амьдралд буухдаа сөрөг үр дагавар үүсгэж, нийгэм, олон нийтийн дунд бухимдал төрүүлэх нь элбэг боллоо. Аливаа хууль богино настайгаар эргэн засварлагдаж байгаа нь үр өгөөж гэхээсээ илүү цаг зав барсан, хөрөнгө мөнгө үрсэн ажил болж байна.

Миний бие хуульч мэргэжилтэй, бизнес эрхэлж байгаа хүний хувьд хууль эрх зүйн орчныг хэрхэн бодит амьдралтай нийцүүлэх талаар саналаа хэлэхэд буруудахгүй болов уу. Эдийн засгийн 80 хувийг хувийн хэвшлийнхэн бүтээж байгаа бөгөөд бизнес өргөжин цэцэглэх нь улсын хөгжлийн хөшүүрэг билээ. Тэгвэл гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчид, бизнес эрхлэгчдийн хувьд хууль эрх зүйн тогтвортой орчин хамгийн чухал байдаг. Тийм ч болохоор хууль тогтоох ажил ил тод байх, аливаа хууль журмыг бий болгохдоо ард иргэд, бизнес эрхлэгчдээсээ санал авах тухай асуудал байнга сөхөгддөг биз ээ. Монгол Улс шиг нэг өглөө босоод ирэхэд л хууль өөрчлөгдсөн байдаг оронд бизнес эрхлэх нь ямар хэцүү болохыг идэвхтэй үйл ажиллагаа

явуулж буй 40 гаруй мянган аж ахуйн нэгжийн эзэд мэдэх буй за.

Аливаа хууль бий болохдоо тухайн улсын нийгэм, эдийн засгийн байдалд тулгуурлан амьдралын бодит хэрэгцээнд нөхцөлдөн ирж байгаашинэтгэлийг зөвтүсгах ёстой. Олон улсын туршлагыг өөрийн амьдралтай харьцуулан түүхэн судалгаанд үндэслэн ард түмний нийтлэг хүсэл зорилгоос урган гарч ирж байгаа харилцаа бол хууль юм. Үүнийг УИХ баталгаажуулан хэлбэрт оруулдаг. Гэтэл УИХ-ын дурын гишүүн мэргэжлийн бус атлаа хууль санаачлах эрхтэй байгааг юу гэж ойлгох вэ? Уг нь

УИХ хууль санаачлах бус, батлах ёстой баймаар.

Яагаад Монголд амьгүй хууль төрөөд байна вэ? УИХ-ын дурын гишүүн өөрийн үзэмжээр хууль санаачлах эрхээ эдэлж, түүнийхээ төлөө шагнал авч байна. Тухайн хуульд холбогдох судалгаа дутуу, санаачлагчийн хууль эрх зүйн талаар онолын болон мэргэжлийн түвшин доогуур байгаатай холбоотой гэж үзэж байна. Хууль санаачлагч өөрийн хувийн бизнесийг бодох, ивээн тэтгэгчийнхээ даалгаврыг биелүүлэх, авлигаа нуун бүрхэгдүүлэх зэрэг олон ►

шалтгаанаар эрхээ эдэлж, лоббийдох нөхцөл нь бүрдсэн байна. Энэ хаврын чуулганаар эхний ээлжинд 22 хуулийн төсөл хэлэлцэх дарааллыг тогтоосон бөгөөд үүнтэй холбогдуулан хууль санаачлагчид нийт 194 орчим хууль, УИХ-ын бусад шийдвэрийн төслийг хэлэлцүүлэхээр саналаа ирүүлсэн гэжээ. Үүнээс үзэхэд хууль санаачлах эрх бүхий дурын хүн энэхүү ажилд хүүхдийн тоглоом мэт хандах болсон байна. Товчхондоо, УИХ-ын хэлэлцэх хуулийн төслийн тоо тоймоо алдав.

Өнгөрсөн намар парламентын 20 жилийн ой болоход энэ хугацаанд 500 гаруй хуулийн төсөл хэлэлцэж баталснаараа сайрхаж байсан нь гайхалтай. Уг нь хэчнээн хууль баталснаараа биш, тэдгээр хууль нь амьдралд хэр зэрэг хэрэгжиж байгаагаар л ажлаа дүгнэмээр юм. Ер нь хууль аль болох цөөхөн, чадалтай байж гэмээнэ амьдралд хэрэгжих баталгаа бий болно. Эдүгээ Монгол Улсад 450 гаруй хууль хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Энэ тоо цаашид хэрхэн нэмэгдэхийг хэлэхэд бэрх болжээ. Олон хуультай болсноор хоорондоо зөрчилдөж, эмх замбараагүй байдал үүсгэх болов. Мөн аливаа хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах нь энгийн үзэгдэл болсон бөгөөд “будаг нь үнэртсэн” хуулиудыг хүмүүс хүлээж авахад ойлголтын зөрүү даанч их гарч байна.

Тухайлбал, Улс төрийн намын тухай хууль Үндсэн хуультайгаа зөрчилдөж байгааг МАХН-ыг бүртгэж болно, болохгүй гэсэн маргаан харуулна. Засгийн газрыг бүрдүүлэхдээ УИХ-д суудалтай, суудалгүй хүн байна гэж талцаж байна. “Уртнэртэй хууль” буруу, зөв, Оюутолгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээ Үндсэн хуульд нийцсэн, нийцээгүй, Лиценз тэмдэгтийн хураамж зөв буруу, их бага зэрэг олон маргаан ар араасаа хөвөрнө. Гэтэл одоо бүр Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах бололтой.

Үндсэн хуульд 2000 онд өөрчлөлт оруулснаас одоо үүсээд буй сөрөг үр дагаврын талаар ШУА-ийн жинхэнэ гишүүн (академич) С.Нарангэрэл багш хэлж л байсан. Мөн Үндсэн хуулийн “эх баригч”, гавьяат хуульч Б.Чимэд энэхүү бичиг баримтад гар хүрэх нь улс төрийн намуудын онцгой эрх ч

2011 оны УИХ-ын Хаврын чуулганаар хэлэлцэх асуудлын дарааллыг дор дурдсанаар тогтоосон байна. Үүнд:

1. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулийн төсөл (шинэчилсэн найруулга)
2. Цахим гарын үсгийн тухай хуулийн төсөл
3. Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа, түүхий эдийн биржийн тухай хуулийн төсөл
4. Монгол Улсын их хурлын сонгуулийн тухай хуулийн төсөл (шинэчилсэн найруулга)
5. Эрүүл мэндийн тухай хуулийн төсөл (шинэчилсэн найруулга)
6. Төсвийн тухай хуулийн төсөл
7. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл
8. “Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг 2010 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэлийн биелэлтийн тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
9. “Монгол Улсын 2010 оны нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэл, Засгийн газрын санхүүгийн тайлан батлах тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
10. “Төсвийн хүрээний мэдэгдэл зөвшөөрөх тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
11. “Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг 2012 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл батлах тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
12. Компанийн тухай хуулийн төсөл (шинэчилсэн найруулга)
13. Монгол Улсын Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл
14. Иргэний эрүүл мэндийн датгалын тухай хуулийн төсөл /шинэчилсэн найруулга/
15. Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөөний тухай хуулийн төсөл
16. Алслагдсан болон говийн бүсийн нэмэгдлийн тухай хуулийн төсөл
17. Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын цалин, тэтгэлэг, тэтгэмж, нийгмийн баталгааны тухай хуулийн төсөл,
18. Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай хуулийн төсөл
19. Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл
20. “Зарим газар нутгийг улсын тусгай хамгаалалтад авах тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
21. “Гамшгаас хамгаалах талаар төрөөс баримтлах бодлого батлах тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
22. “Монгол Улсын төрийн батлан хамгаалах бодлого батлах тухай” УИХ-ын тогтоолын төсөл
23. Бусад.

биш гэдгийг тэмдэглэсэн удаатай. Үүний тулд Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй бүх нам зөвшилцөх хэрэгтэйг сануулснаараа тэрбээр цаанаа ард түмний хүсэл зорилгыг төлөөлсөн олон намыг хэлсэн болов уу.

Хэрэв Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулахаар бол УИХ-ын гишүүн хууль санаачлах эрхийг л хязгаарламаар байгаа юм. Харин хуулийг иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал санаачилж байж л илүү амьдралд ойр болох буюу. Яагаад гэвэл хууль өөрөө хэрэгжих хөрснөөсөө ургах ёстой. Гэтэл Үндсэн хуулийн Хорин зургадугаар зүйлийн нэгдүгээр заалтад “Ерөнхийлөгч, УИХ-ын гишүүн, Засгийн газар хууль санаачлах эрх эдэлнэ” гэсэн байдаг.

Эртний Ромд өндөр урчадвартай мэргэжлийн цөөн хүн л хууль санаачлах, өөрчлөх, тайлбарлах эрхтэй байсан. Үүний адилаар хуулийг мэргэжлийн байгууллага нь нийгэм, ард олныхоо хэрэгцээнд үндэслээд судлан, санаачлах эрхтэй байвал амьдралд ойрхон

хууль гарна гэж бодож байна. Түүнчлэн ядахдаа УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооны гишүүд нь зөвхөн мэргэжлийн хуульчид байх хэрэгтэй болов уу. Гэтэл өнөөдөр тус хорооны дарга Х.Жекей гэхэд л цэргийн команд, удирдлагын мэргэжилтэй хүн байх жишээтэй. Хууль зүйн байнгын хороо нийт 20 хүнээс бүрдэж байгаагийн бараг тал хувь нь мэргэжлийн бус хүн байгааг сануулах юун.

Эцэст нь, хууль амьдралаас ургаж гардаг байх ёстой. Нөхөн засдаг олон хууль үйлдвэрлэхгүй байх нь зөв агаад хууль тогтоогчдын мэргэжлийн мэдлэг, ур чадварыг сайжруулахад анхаарах цаг болжээ. СЭЗДС-ийн захирал Д.Батжаргал төрийн нууцаас бусад бүх асуудлыг ил тод хэлэлцэх хэрэгтэйг Монголын эдийн засгийн форумын үеэр тэмдэглэж байсан. Ялангуяа хуулийн хэлэлцүүлэг ард иргэд, аж ахуйн нэгжүүдийн хүсэл сонирхлыг тусгасан судалгаан дээр үндэслэн ил тод явагдаж байж бодит амьдралын хөрсөн дээр бууж хэрэгжих хууль төрөх биз ээ. ■

“Mongolian Economy” сэтгүүл эдийн засагчийн булан нээлээ. Манай энэ буланг Ч.Отгочулуу хөтлөн явуулна. Эдийн засгийн бодлого, өрсөлдөх чадварын судалгааны төвийн захирал тэрбээр Монголд эдийн засгийн чиглэлээр сургууль дүүргэснээс гадна 2000-2006 онуудад ХБНГУ-д хоёр ч их сургууль төгсөж, эдийн засагчийн мэргэжил эзэмшсэн нэгэн.

Хөрөнгө оруулалт-ухаалаг бодлого

Бид гаднынхны нүдээр...

Өнөөдөр Монгол Улс гаднын томоохон хөрөнгө оруулагчдын нүдэнд ямаршуу харагддаг бол оо? Тэдний Монголын талаар хэвлэлд өгсөн ярилцлага, бас уулзаж ярилцаж байхад төрж байсан бодол сэтгэгдэл дээрээ үндэслэн доорх төсөөллийг бий болголоо. Өөдрөг үзэлтэй хөрөнгө оруулагч нэгэн яагаад Монголд хөрөнгө оруулахаар сонирхож байгаа тухайгаа дараах маягаар илэрхийлэх болов уу.

“...-Монголын говь нутаг бол тэр чигээрээ урт хугацаатай, өндөр чанартай, хямд өртөгтэй хөрөнгө оруулалтын “бүтээгдэхүүн” юм. Учир нь, энергиэр өлсөж буй Хятадын ар нуруун дээр байгаа учир Африк, Австралитай харьцуулахад тээврийн зардал хямд гэсэн маш том давуу талтай. Өөрөөр хэлбэл, Монголын түүхий эд Хятадад хамгийн хямд өртгөөр тээвэрлэгдэн хүрэх боломжтой. Оюутолгой, Тавантолгой ашиглалтад ороод, том компаниудын санхүүгийн гүйлгээ, хувьцаа зэрэг нь Монголын банк, Монголын хөрөнгийн биржээр дамжаад эхэлбэл энэ орны санхүүгийн зах зээл асар хурдтай томорно. Монголын өсөлтөөс хувь хүртэх гэсэн компаниуд ч ихэснэ. Энэ бялуунаас хүртэх сонирхол бидэнд байна...” Харин Монголтой, Монголын улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн орчинтой нэлээд гүнзгий танилцсаны дараа дараах маягаар шүүмж, гомдол хэлэх нь олонтаа. Жишээ нь, -Монголчууд зам тээврийн асуудлаа өөрсдөө шийдэх мөнгөгүй. Баялгаа тээвэрлэж чадахгүй бол борлуулж чадахгүй бөгөөд хэчнээн их нүүрс, зэстэй байгаад ч үнэ цэнэгүй. Магадгүй хөрш орнуудынхаа хэлсэн үнээр (дэлхийн түвшнээс хамаагүй доогуур) бага хэмжээнд өгөхөөс өөр аргагүйд хүрнэ.

-Байгалийн асар их баялагтай ч эндээс орж ирэх мөнгөө зөв удирдах эсэх, ер нь Монгол Улсын хөгжлийн төлөвлөгөө үндэслэлтэй эсэх нь тодорхойгүй, хаашаа явах гээд байгаа, яг юуг эхэлж хөгжүүлэх гээд байна гэдэг нь ч тодорхойгүй. Өөрөөр хэлбэл, Монголын бодлого яг хөдөөгийн шороон зам шигээ газрын зураг үгүй.

-Монгол найдвартай, мэдлэгтэй ажиллах хүч тэр бүр олдохгүй юм.

-Танайд хөрөнгө оруулалтын орчныг хамгаалсан өмчийн эрх зүй, бизнесийн эрх зүйн орчин сул хэвээр

байна. Жишээ нь бид зээлдэгчийн хувиар Монголын аль нэг компанид зээл өглөө гэж бодье. Ямар нэг асуудал гарвал бидэнд барьцаагаа борлуулаад, зээлийн алдагдлаа нөхөх боломж хомс. Шүүх дээр яг ямар зарчмаар хэний талд шийдвэр гарах нь ч үзэмжийн асуудал болсон байдаг санагдсан. Товчхондоо өмчийн эрх зүй баталгаажуулаагүй.

-Монголтой ажиллахад хамгийн хэцүү нь ямар улстөрч ямар албан тушаалд байна гэдгээс их зүйл хамаардаг. Тэд бидний бизнесийн талаар юу бодож байгааг мэдэхэд цаг зав их гарзаддаг. Бодлого нь тогтвортой байх эсэх нь ч бас тодорхойгүй.

-Компаниудынх нь тайлан балансад итгэх аргагүй. Монголд капиталын өртөг их өндөр, жишээ нь зээлийн хүү, дээр нь инфляци болон төгрөгийн ханш тогтворгүй учир хөрөнгө оруулалтын далд нэмэлт зардал өндөр. Банкуудыг хянах тогтолцоо сул, банкуудад болон тэднийг хянадаг тогтолцоонд итгэхэд хэцүү...зэргээр Монголд хөрөнгө оруулсан хойноо толгой өвдөх, шаналах асуудлууд хэтэрхий олон гэж үглэх болов уу. Дээр нь монголчууд их бардам, “Монголтой Монголгүй дэлхий эргэдгээрээ эргэнэ” гэдгийг ойлгодоггүй гэж толгой сэгсрэх биз ээ.

Дээрхийг базаад үзвэл байгалийн асар их баялагтай Монгол оронд дэд бүтцийн хэрэгцээ, бодлогын тогтворгүй орчин, чадварлаг хүний нөөцийн хомсдол, банк санхүүгийн жижиг, дорой зах зээл, компанийн засаглал, ханшийн эрсдэл зэрэг бэрхшээл, сорилт тоочсоныг харж болно.

Юу хийх шаардлагатай вэ?

Гаднын хөрөнгө оруулагчид мэдээж Монголыг хөгжүүлбэ гэж орж ирээгүй нь ойлгомжтой. Тэд их мөнгөний эзний хувьд зарим талаар хэт цэмцэгнүүр гэмээр шаардлага тавих нь ч зүй ёсны хэрэг.

Гэсэн хэдий ч дэлхийн аж үйлдвэрт хэрэгцээтэй түүхий эд нь манайд байна. Үнэ нь ч олон улсын зах зээл дээр өсч байна. Тэгэхээр тэд голж, шилэлгүй манай уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулж л таарна. Гэвч бодох юм байна. Манай экспортын 80 орчим хувийг нүүрс, зэс тэргүүтэй уул уурхайн түүхий эд бүрдүүлэх боллоо. Төсвийн орлого ч тэр уул уурхайгаас асар их хараат болж байна. Баян чинээлэг уул уурхайн компаниуд бусад салбарт

» ажиллаж буй шилдэг боловсон хүчнийг хуу хамж, цалингийн дундаж түвшний хүлээлтийг өндөр болгож байна. Төгрөгийн ханш чангарсны улмаас экспортоор амь зуудаг худалдаа, үйлчилгээ, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын салбарын компаниудын орлого хумигдаж, бусад зардал нь өсөх болов. Үүнийг Голланд өвчин гэх бөгөөд, гарах арга зам нь эдийн засгийн төрөлжилт болой. Өөрөөр хэлбэл, ноос ноолуур, банк санхүү, аялал жуулчлал, транзит тээвэр зэрэг ажлын байр олноор бий болгох чадавхитай салбаруудаа хөгжүүлж, экспорт болон төсвийн орлогод эзлэх хувийг нь зэгсэн нэмэгдүүлэх ёстой.

Мэдээж бид гаднын хөрөнгө оруулагчдыг шууд энэ салбаруудад хөрөнгө оруул гэж тулгаж чадахгүй нь тодорхой. Тийм учир уул уурхайд орж буй хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг үндэсний эдийн засагтаа шингээх авхаалж, самбааг манай үеийнхэн гаргах учиртай. Үүний

тулд гурван түвшинд зэрэг анхаарах хэрэгтэй болов уу. Нэгдүгээрт, Монгол Улсын хөрөнгө оруулалтын ерөнхий орчныг бэхжүүлэх, хоёрдугаарт, мөнгө-санхүүгийн орчныг хөгжүүлэх, гуравдугаарт, тодорхой салбар (кластер)-т дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулалт татахыг хөхиүлэн дэмжих зэрэг болно. Хөрөнгө оруулалтын орчин ялангуяа хууль, эрх зүйн орчныг шинэтгэхэд цаг хугацаа их орно. Харин үүний зэрэгцээ даруй хийж эхлэх хоёр, гурван зүйл байгаа юм.

-Монголын Засгийн газар өрийн бичиг гаргаснаар хувийн хэвшлийнхэн, ялангуяа банк санхүүгийнхэн “гаднаас мөнгө босгох” зам нь илүү дардан болох юм. Учир нь, Засгийн газрын олон улсын бонд нь “бенчмарк” өөрөөр хэлбэл, Монголын хөрөнгийн зах зээлд хөрөнгө оруулагч хүмүүст суурь, босго болж өгнө. Өнөөдөр гаднын санхүүгийн хөрөнгө оруулагчдын хувьд

Монгол Улс түнэр харанхуй шөнө адил харагдаж байгаа юм байна. Засгийн газар бондоо борлуулаад, суурь хүүгээ зах зээлийн жамаар тодорхойлуулах нь харанхуй гэрт лаа асаасантай адил ач холбогдолтой болох билээ.

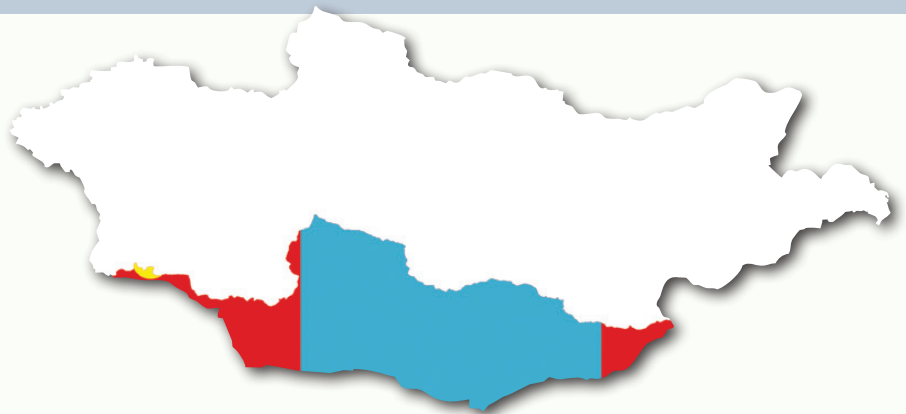
Индонез улс жишээ нь гаднаас мөнгө босгох тал дээр сүүлийн үед оройхон гараад ширүүхэн дайрч байна. Байгалийн баялаг их, аялал жуулчлал хөгжүүлсэн энэ орон өөрсдийн боломжоо багцалж барьцаалах замаар санхүүжилт их сайн олж байна.

-Монгол Улс цаашдаа Чилийн сан юм уу Хятадын Хөрөнгө оруулалтын корпораци шиг эсвэл Сингапурын Темасек шиг өөрсдийн хөрөнгө оруулалтын сантай болох ёстой. Энэ сан нь уул уурхайн бус салбаруудад инноваци болон экспортыг дэмжсэн санхүүжилт хийх бөгөөд гаднынхны хөрөнгө оруулалтыг шууд бусаар төрөлжүүлэх үндсэн хэрэгсэл болох боломжтой. ■

Гаднынхны нүдээр

“Reuters” агентлагийн тусгай сурвалжлагч Дэвид Стэнэви өнгөрсөн онд “Монголд хөрөнгө оруулахад учирч болох улс төрийн эрсдэлүүд” гэдэг нийтлэл гаргасныг манай өдөр тутмын зарим сонинд хөрвүүлэн хэвлүүлсэн байдаг. Тэгвэл “Reuters” энэ оны дөрөвдүгээр сард уг нийтлэлээ

шинэчлэн гаргасан нь ихэд сонирхолтой болжээ. Гаднынхны нүдээр харахад Монголын хөрөнгө оруулалтын орчин ямар байдгийг бид эндээс мэдэж болох юм. “Mongolian Economy” сэтгүүл энэхүү нийтлэлийн шинэчилсэн хувилбарыг уншигчдадаа хүргэж байна.

Монголд хөрөнгө оруулахад учирч болох улс төрийн эрсдэлүүд

Далайд гарцгүй Монгол орон нь эрдэс баялгийн арвин нөөцтэй. Уул уурхайн томоохон төслүүдэд орж ирж буй асар их хэмжээний гадаадын хөрөнгө оруулалтын буянаар үсрэнгүй хөгжилд хүрнэ хэмээн монголчууд итгэдэг. “Rio Tinto”, “Rea-body Energy” зэрэг ашигт малтмалын “акул”-ын хөрөнгө оруулалтын бай болоод буй энэ орны эдийн засаг өсөлтөөрөө дэлхийд толгой цохиж

мэдэхийг шинжээчид ч хэлдэг.

Дэлхийд дээгүүрт жагсах Тавантолгойн төсөл хэрэгжиж эхэлснээр Монгол Улс нүүрсний тал дээр бүс нутгийнхаа гол тоглогч болох хандлагатай. Уг ордын Цанхийн баруун хэсэгт үйл ажиллагаа явуулах уралдаант шалгаруулалтын хураангуй жагсаалт гарчихсан байгаа юм. Түүнчлэн “Эрдэнэс МГЛ” компани “Эрдэнэс Тавантолгой”-н IPO-г хийх

» хөрөнгө оруулалтын банкуудаа шалгаруулчихлаа. Үүний зэрэгцээ зургаан тэрбум ам.долларын Оюутолгойн уурхай 2013 онд ашиглалтад орсноор Монгол орон Чилийн дараа орох зэсийн томоохон үйлдвэрлэгч болох төлөвтэй. Гэвч гаднын хөрөнгө оруулагчид энэ оронд ажиллахаар сэтгэл шулуудахаасаа өмнө бодолцох зүйл их бий. Ардчиллын “ангаахай” гэж болох Засгийн газар нь шаардлагатай дэд бүтцийг бий болгох уу, улс төрийн тогтвортой байдлыг хангаж чадах уу, хууль эрх зүйн орчноо сайжруулж дийлэх үү. Мөн хамгийн чухал нь урд, хойд хөрш болох БНХАУ, ОХУ-ын геополитикийн дарамтыг зохицуулж, өөрийн хөгжлийн замаа олж чадах уу? Монголд байж болох эрсдэлүүдийг энд тоймлон хүргэе:

Улс төрийн тогтворгүй байдал

Монголын ардчилсан Засгийн газрын “бааштай” зан нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай төслүүдийг хүнд байдалд оруулж мэднэ. Тухайлбал, Оюутолгойн хөрөнгө оруулалтын гэрээ л гэхэд улс төр болон хууль зүйн тодорхой бус нөхцөл, орон нутгийнхны шаардлага хийгээд гэнэт гарч ирсэн 68 хувийн татвар зэргээс болж таван жил сунжирсан билээ.

Түүнчлэн Монголын төр засгийн эрх баригчдын дунд халаа сэлгээ элбэг гардаг нь санаа зовоох асуудал юм. Эрдэс баялгийн нөөцийг төрөөс хатуу хянах, ард түмэндээ тэгш хуваарилах зэрэг гоё амлалтаар Монгол орны удирдагчид амь торгоож байна. Тиймээс шинжээчид энэ орны улс төрийн намуудын сул дорой байдал хийгээд хууль зүйн муу зохицуулалтад нэлээд гомдоллодог. Ялангуяа авлига нь Монгол Улсын хувьд удаан оршин тогтнох төлөвтэй. “Transparency International” агентлагийн гаргадаг авлигын индексээр Монгол Улс 2008 онд 102 дугаарт жагсаж байсан бол 2009 онд 120 дугаарт орж, “тушаал буурсан” юм. Харин 2010 онд ялимгүй дээшилж, 116 дугаарт багтсан байна.

Юуг анхаарах вэ?

-Монголын эрх баригчид эрдэс баялгийн орлогоо хэрхэн зарцуулах вэ? Төсвийн тогтвортой байдлыг хангаж, боловсролд анхаарна хэмээж байгаа ч ард түмэндээ бэлэн мөнгө тараана гэсэн амлалт байсаар л байна.

-Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт дийлэнх хувийг эзэлж байгаа энэ үед Монголын Засгийн газар эдийн засгийн огцом өсөлт хийгээд түүний аюулгүй байдлыг хэрхэн зохицуулах вэ? Зэс, алтны Оюутолгойн төсөлд оруулж буй санхүүжилтийн хэмжээ л гэхэд дангаараа тус улсын 2009 оны ДНБ-тэй дүйцэж буй.

Зохицуулалтын эрсдэл

Монголын Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж Засгийн газар уул уурхайн салбар дахь хөрөнгө оруулалтын хууль журмуудыг тодорхой болгож цэгцэлтэл ашигт малтмалын лиценз олгох, шилжүүлэх явдлыг зогсоох тушаал гаргасан. Олон жилийн турш Монголд ажилласан хөрөнгө оруулагчдын хувьд энэ нь маш тодорхой бус байдлыг бий болгосон билээ.

Энэ юу ч биш. Өнгөрсөн арваннэгдүгээр сард

Монголын Эрдэс баялаг, эрчим хүчний сайд Д.Зоригт Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийн хүрээнд эхний ээлжинд алтны 254 лиценз цуцлах шийдвэр гарсан, цаашид уул уурхайн 1700 орчим тусгай зөвшөөрлийг хүчингүй болгоно гэдгээ зарласан юм.

Юуг анхаарах вэ?

-Шинэ хуульд орох өөрчлөлтүүд ямар байх бол?

-Иргэний хөдөлгөөнүүдийн дарамтад Засгийн газар өртөн, стратегийн ач холбогдолтой ордуудад хатуу хяналт тавих уу?

Орос, Хятадаас хараат байдал

Монголын хараат бус байдал ямар тогтворгүй болохыг 2002 оны үйл явдал харуулсан юм. Төвдийн үзэл бодлын лидер Далай лам Улаанбаатарт уригдан ирэх үед Бээжин энэ айлчлалыг эсэргүүцэн, төмөр замын шугамаа хоёр хоногийн турш хаасан билээ. Ингэснээр 500 орчим зорчигч саатсан удаатай.

Чин династи нурж унаснаас буюу 1911 оноос монголчууд тусгаар тогтнож эхэлсэн ч гэлээ БНХАУ 1950 онд л Монгол Улсын хэрэгт оролцохоо байсан. Гэвч одоо ч Хятад улс Монголын эдийн засагт чухал байр суурь эзэлж байгааг өнгөрсөн оны нийт экспортынх нь 84 хувийг худалдаж авсан явдал гэрчилнэ биз ээ. Түүнчлэн Хятадаас орж ирдэг ажиллах хүчний урсгал Монголын уул уурхайн салбарыг эзэлснээр улам эрчимжих төлөвтэй хэмээн монголчууд айж байгаа.

Оросын талаас ч мөн монголчуудыг чадахаараа дарамталдаг. Энэ нь ялангуяа ураны салбарт нэлээд ажиглагдаж буй. Канадын “Khan Resources” өөрийг нь зайлуулахын тулд монголчуудыг араас нь өдөөн хатгаж, хөндлөнгөөс оролцсон хэмээн Москваг буруутгасан явдал гэрчилнэ. Монголыг “эзэгнэх” хоёр орны өрсөлдөөн бүр тээврийн дэд бүтцийг ч томоохон асуудалд унагасан. Геополитикийн энэ маргаан төмөр замын цариг болон шугамыг тойрон явагдсан юм. Нэгдүгээр “раунд”-ыг эцэстээ ОХУ хожиж, Монголын Засгийн газар өргөн царигтай төмөр замыг Тавантолгойгоос Оросын хил хүртэл тавихаар болов.

Монгол Улс Орос, Хятадын сонирхлыг эвтэйхэн тэнцвэржүүлж, “гуравдагч хөрш”-ийн бодлого баримтлан урагшаа алхахыг эрхэмлэж байна. Гэвч ямар ч орон Монголоос ОХУ, Хятадын нөлөөг арилгаж, Монголын хараат бус байдлыг баталгаажуулах чадваргүй гэж шинжээчид анхааруулж байгаа юм. Монгол орон эрдэс баялгаа хурдхан ашиглах хүсэлтэй байхад томоохон төслүүдийнх нь дийлэнх хэсэг нь геополитикийн асуудлуудын буланд шидэгджээ.

Юуг анхаарах вэ?

-Монголын эдийн засагт эзлэх Хятадын нөлөө томорч байгаагаас олон монгол элит Оросын замаар явахаар сэтгэл шулуудаж байна. Гэвч Хятадууд тоглоомоос гарах нь юу л бол. Түүнчлэн Монголын автозам болон төмөр зам хаана, ямар маягаар баригдаж байгаа тухай ярих зүйл их гарч мэднэ. ■

KIA MOTORS
MONGOLIA

“КИА МОТОРС” 2011 ОНЫ ШИНЭ ЗАГВАР МОНГОЛД

“Mind changer” буюу “Сэтгэхүйг өөрчлөгч” уриатай, бизнесийн хурдны гайхамшгийг үзүүлж буй “Киа” брэндийн шинэчлэгдсэн ALL NEW-2011 загварын автомашинуудыг монголчууд хүлэглэж, салхи татуулан давхих боломж бүрдлээ. Солонгосын “Киа Моторс”-ын албан ёсны дистрибьютер, Монголын авто ертөнцөд шинэ, гайхалтай өөрчлөлтийг нэвтрүүлэгч “Киа Моторс Монгол” компани “Киа”-гийн Picanto-гоос эхлээд Mohave хүртэл бүх төрлийн автомашиныг Монгол хэрэглэгчдийнхээ сонголтод санал болгож байна.

“Киа”-гийн шилдэг, шинэлэг, эзнийхээ байр суурийг харуулж чадах автомашинууд Монгол нутагт хөл тавьж, монголчуудын сонголтод хувьсгал хийж буйг бататгасан ёслол өнгөрөгч баасан гариг буюу 2011-04-08-нд боллоо.

“Киа Моторс” корпорацийн Ази, Номхон далайн бүсийн салбарын Ерөнхийлөгч МК Ким БНСУ-аас хүрэлцэн ирж ёслолд оролцсон юм. Мөн УИХ-ын дэд дарга, Монголын Автомашин, Мотоциклийн Холбооны Ерөнхийлөгч Г.Батхүү оролцож, “KIA optima” маркийн автомашиныг танилцуулснаар ёслолыг нээлээ.

Grand
OPENING CEREMONY
2011-04-08

<http://www.mongolianeconomy.mn>

Хурд, хүч, тав тух, аюулгүй байдал, тансаг хэрэглээ, амьдралын өөр хэв маяг, өөрийгөө үнэлэх байр суурийг мэдрүүлэх "Киа"-гийн төмөр хүлгүүд олны харцыг булааж, сэтгэлийг татах нь энэ үдшийн нэгэн өнгө төрх байв. Морин хуур, хөөмийн аялгуу ёслолд оролцогсдын сонорыг мялааж, тал нутгаар "Киа"-гийн автомашинтай салхи татуулан давхиж, эрх чөлөөг тунхаглах шиг таатай мэдрэмжийг бас төрүүлж байлаа.

Энэ үдэш анхны худалдан авагчид болсон "Монгол даатгал", "АПУ", "Атибус" компани, ОХУ-ын Элчин сайдын яамны төлөөлөгчдөд "Киа Моторс Монгол" компанийн захирал Т.Буян-Ундрах гарын бэлэн батламж гардуулсан юм.

Онцлон тодотгоход, "Киа Моторс" үйлчлүүлэгчиддээ гурван жилийн буюу 100 мянган км-ийн баталгаа гаргаж өгсөн нь Монголд анхных. Өөрөөр хэлбэл, Монголд анх удаа хамгийн урт хугацаат баталгааг гаргасан нь нэг талаар автомашиныхаа чанар чансаанд итгэлтэйгнх, нөгөө талаар хэрэглэгчдээ эрхэмлэн хүндэтгэснийх гэлтэй. "Киа Моторс" корпораци БНСУ-ын хамгийн анхны автомашин үйлдвэрлэгч бөгөөд 1944 онд байгуулагджээ. "Киа" үйлдвэр нь шилдэг брэндээрээ дэлхийн автомашин үйлдвэрлэгчдийн тэргүүлэгч байх эрхэм зорилготой. Жилд найман орны 13 салбарт 2.1 сая гаруй автомашин үйлдвэрлэж, албан ёсны дистрибьютер компаниудаараа дамжуулан 172 орны хэрэглэгчдэд борлуулдаг байна. Дэлхий даяар 44 мянган ажилчинтай, жилд дунджаар 20 тэрбум ам.долларын ашиг олдог "Киа Моторс" Дэлхийн хөлбөмбөгийн холбооны албан ёсны түнш агаад Австралийн нээлттэй тэмцээний ивээн тэтгэгчээр ажиллаж буй. "Киа Моторс"-ын гол уриа нь "The Power to Surprise". Энэ нь үйлчлүүлэгчдийнхээ хүсэлт, хүлээлтийг үргэлж шинэ загварууддаа шингээн, шинэчлэн сайжруулахын илэрхийлэл болдог аж.

"Киа Моторс Монгол" компани 2011 оны нэгдүгээр сарын 1-нээс эхлэн "Киа Моторс"-ын Монгол дахь цорын ганц албан ёсны дистрибьютерээр ажиллаж байгаа юм. Тус компани "Киа" брэндийн автомашиныг эх орондоо нийлүүлэхийн зэрэгцээ өндөр туршлагатай, мэргэжлийн засварын баг орчин үеийн жишигт нийцсэн оношлогоо хийж, засвар үйлчилгээ үзүүлэх төв нээгээд байна.

NEW MONGOLIAN
CHOICE

“Өглөгч аав”, өвчинд нэрвэгдсэн ард түмэн...

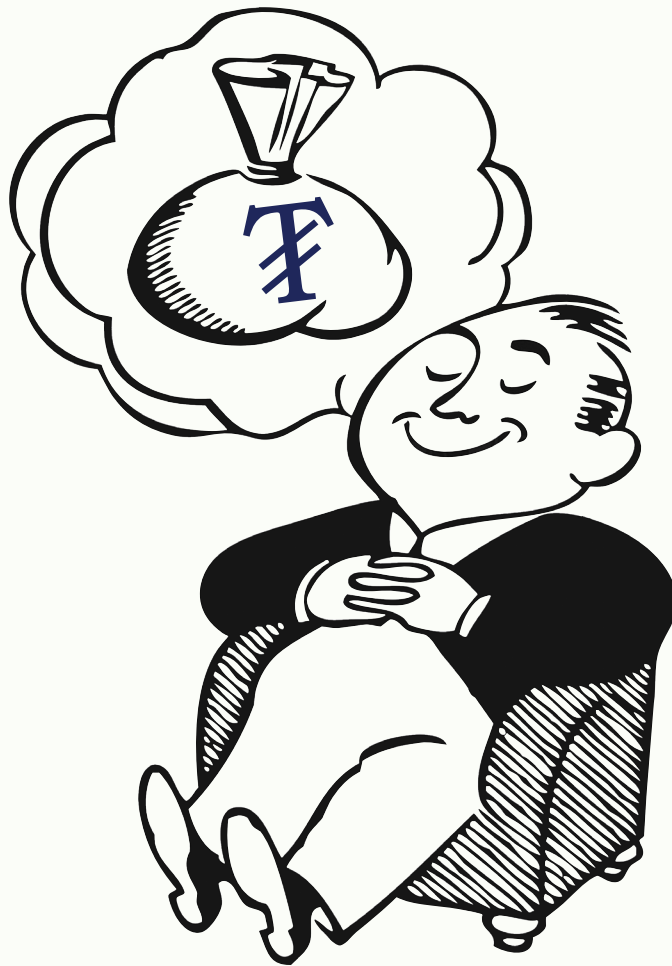
Д.Чимэгээ

Дорж их өглөгч эр л дээ. Цалингаа авангууаа хэдэн хүүхдэдээ бэлэн мөнгө тараадаг, эхнэртээ бэлэг сэлт аваад дуусгадаг зуршилтай нэгэн. Ингэснээрээ эхнэр хүүхдүүдээ ихэд хайрлаж байгаа хэмээн баясна. Учраа мэдэхгүй бяцхан жаалууд тэр дор нь дэлгүүр орж, чихэр жимсхэн аваад мөнгөө үрж дуусгана. Гэтэл “гай газар дороос, гахай модон дотроос” гэдэгчлэн нүүрсний уурхайд ажиллаж ирсэн Дорж гэнэтхэн цомхтголд ороодхов. Дэлхийн зах зээл дэх нүүрсний үнэ уначихсан хэрэг. Хадгалсан юмгүй Дорж хэцүүхэн байдалд оржээ. Энэ цагаас гай зовлон эдний гэр бүлийг амраасангүй. Эхнэр нь дахиад хөл хүндтэй болсон ч арван сар тээсэн үрээ амьд мэнд гаргаж чадсангүй. Бага хүүгээ бурхны оронд илгээчихээд удаагүй байтал бусад хүүхэд нь сургуульд орох цаг ч боллоо. Гэтэл сургалтын төлбөр өгөх зардал байхгүй баларч сууна.

Харин Аугусто хамаагүй өөр бодлоготой. Тэрбээр цалингаасаа хүүхдүүддээ бэлэн мөнгө өгнө гэж “гонжийн жоо”. Хийл, төгөлдөр хуур, шатар авч өгөөд юм сургахыг илүүд үзнэ. Ер нь Аугусто их алсын хараатай. Сар бүр цалингийнхаа тодорхой хэсгийг хав дарж, хожим нь хүүхдүүдийнхээ эрүүл мэнд, боловсролд зарцуулах бодол тээнэ. Дэлхийн зах зээл дэх зэсийн үнэ буурсан ч Чилийн эр нөөцөлсөн юмтай болохоор дажгүй, додигор сууна. Аугустогийн хүүхдүүд том болоод Англи, Америк, Герман руу эрдэм сурахаар явцгаав. Өндөр боловсролтой залуус болж ирээд, эх орноо хөгжүүлэх ажилд шамдан оржээ.

Уг нь чили аавын амьдралын ухааныг хүмүүс магтан сайшаахыг Дорж олонтаа сонсож, цагтаа гэрт нь хүртэл зочилж амжсан хүн. Түүний туршлагаас суралцаж, зөв замаар гэлдрэхийн тулд Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль гэдгийг баталсан тухай ч монгол аав сайн мэднэ. Даанч угаас ахархан ухаантай, амьжиргааны бололцоо муутай юм болохоор хэдэн хүүхдэдээ бэлэн мөнгө өгч буйгаа их юманд санаж явж л дээ...

Яагаад ийм жишээ татах болов оо? Монгол Улсын нэгдсэн төсвөөс 2011 онд дөрвөн их наяд төгрөгийн зардал гаргахаар төлөвлөсөн нь орлогоосоо 780 орчим тэрбум төгрөгөөр давж, нийт эдийн засгийн 10 хувьтай дүйцэж рекорд тогтоосон хэрэг билээ. Жилээс жилд данхайж буй төсвийн зарлага монголчуудад юу авчрах вэ? Энэ их мөнгийг эмнэлэг, сургууль барьж, ирээдүйн боловсон хүчин, эрүүл чийрэг залуусыг бэлдэхэд зарцуулж байсан бол сайн л хэрэг. Даанч үгүй ажээ.

2011 онд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар нийт 627.7 тэрбум төгрөгийн төсөл, арга хэмжээ хэрэгжүүлэхээр УИХ баталсан. Үүний дийлэнх хэсгийг буюу 44.1 хувийг дэд бүтцийн салбарт зарцуулахаар төлөвлөсөн бол эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалалд ердөө 10 хувь нь оногдож байх жишээтэй. Монголчууд энэ талаар нухацтай бодолцох цаг нэгэнт ирснийг сануулах сэтгэл сэрдхийм тоо баримтыг хөрвүүлбэ.

Эрүүл мэндийн салбартердөө 54.5 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтын ажил хийхээр төлөвлөсөн бол улс төрийн амлалт биелүүлэхэд үүнээс 16 дахин их буюу 805.2 тэрбум төгрөг төсөвлөсөн нь анхаарал татна. Гэтэл Монголын эрүүл мэндийн салбар өнөөдөр ямаршуу байгаа билээ? Халдварт өвчнөөр энэ оны эхний улиралд 9859 хүн өвчилжээ. Мөн хугацаанд тав хүртэлх насны 346 хүүхэд эндсэн байна. Гуравхан сарын дотор шүү дээ! Дотор муухайрам дээрх тоонууд дээр амьгүй төрсөн, гажигтай мэндэлсэн хүүхдүүдийг

» нэмээд үзэхээр юу болох бол оо? Хорт хавдар, зүрхний шигдээс, саажилт зэрэг аймшигт өвчин Монголын ард түмний дунд хүрээгээ тэлсээр. Энэ хэний буруу вэ? Дурын эмнэлгээр ороод эмч нарын ажиллаж байгаа орчин, эмнэлгийн барилгын байж байгаа царай, тоног төхөөрөмжийнх нь өрөвдөлтэй байдлыг нэг хараарай.

IV төрөх эмнэлгийн сураг дуулдаад, төсөв мөнгө нь шийдэгдэхгүй сажилж байх хооронд бид хүйн халдвараар хэдэн ч нялх амьтныг хорвоогоос хөөгөөд явууллаа даа. Уг нь тэр эмнэлгийг 19 тэрбум төгрөгт барина гэж байсан юм шүү дээ. Өөрөөр хэлбэл, 805.2 тэрбум төгрөгөөр бид ийм эмнэлэг 42 ширхэгийг босгочихож дөнгөх байжээ. Алт, зэс, нүүрс, уран байлаа гээд монгол хүн сэтгэл тэнүүн амьдарч, монгол үрс эрүүл саруул өсч бойжиж чадахгүй бол ямар хэрэгтэй билээ? 21 мянган төгрөг халаасандаа хийлээ гээд хэцүү цагт эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах боломжгүй бол ямар олиг байх вэ?

“Байгалийн баялаг ард түмний мэдэлд, төрийн хамгаалалтад байна” гэж Үндсэн хуульд заасан байдаг. Энэ заалтыг хэрэгжүүлэх үүднээс 76 гишүүн маань үүцээ задалж олсон мөнгөө үндэс нэгтнүүдтэйгээ хуваалцаж байгаа юм гэнэ. “Эх орны хишиг”, “Эрдэнийн хувь” гэх сайхан нэртэй сонгуулийн амлалт 21 мянган төгрөг болоод ард түмний гарыг цайлгаж буй. Гэтэл Үндсэн хуулийнхаа арванзургадугаар зүйлийг 76 гишүүн маань уншсан юм болов уу? Уг нь монгол хүн амьд явах эрхтэй юм байна. Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, эрүүл мэндээ хамгаалуулах, эмнэлгийн тусламж авах эрхтэй юм байна шүү, гишүүд ээ! Гэтэл энэ оны эхний улиралд 5091 гэмт хэрэг бүртгэгдэж, үүнээс болж 1874 хүн гэмтэж, 346 хүн нас барсан тухай Үндэсний статистикийн хороо дуулгав. Монгол хүнд ер нь амьд явах эрх байна уу?

Эдийн засаг, санхүү, төсвийн бодит боломжоос хэтэрсэн мөнгө хүнд бүрт амлаж, иргэдийн саналыг аван төрийн эрхэнд гардаг УИХ-ын гишүүдийн увайгүй үйлдэл Монголын ард түмний хамгийн чухал эрхийг ноцтойгоор зөрчиж буй бус уу? Үүнийг зогсооход чиглэсэн Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хуулийн төслийг бэлтгэж батлуулсан Засгийн газар улс төрийн нөлөөнд автаад таг чиг...

“2011 онд хэрэгжүүлэх хөрөнгө оруулалтын зарим төслийг хойшлуулах замаар 2012 онд 116.5 тэрбум төгрөгийн ажлыг шинээр эхлүүлэхээр санал боловсруулсан. Энэ нь хэрэгжихгүй тохиолдолд 2012, 2013 онд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар шинээр төсөл хэрэгжүүлэх боломжгүй” хэмээн үзэж буйгаа Үндэсний хөгжил, шинэтгэлийн хорооныхон “Монгол Улсын хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөр” сэдвээр илтгэл тавихдаа дуулгасан юм. Юу гэсэн үг вэ? ДНБ-ий 10 хувьтай дүйцэх хэмжээний алдагдалтай батлагдсан төсвийн чадал хөрөнгө оруулалтадаа ч хүрэлцэхээ байжээ.

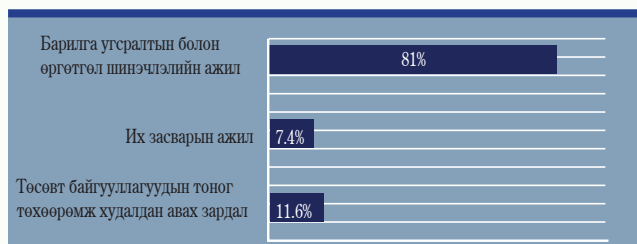
Олон улсын валютын сангийн Ажлын хэсгийн ахлагч Стивен Барнетт “Бэлэн мөнгө тараах нь урт хугацаанд үр өгөөжгүй, инфляци өсгөхөөс цаашгүй. Харин эрүүл мэнд, боловсрол, дэд бүтцэд хөрөнгө оруулах нь эсрэгээрээ, хожим нь эерэг үр дагавар авчирна” хэмээн онцолж байсан. Үнэндээ манай орон хүнсний бараа, бүтээгдэхүүнийхээ 70 хувийг импортолдог. Түлш, шатахуунаа тэр чигээр нь

Оросоос авдаг. Ийм үед бэлнээр тарааж буй 805.2 тэрбум төгрөг урд, хойд хөрш рүү урсаад алга болох нь тодорхой бус уу? Өөрөөр хэлбэл, 802.5 тэрбум төгрөг тараахын оронд төсвийн хөрөнгө оруулалтын төслүүдээ санхүүжүүлбэл ашигтай ажээ. Энэ мөнгөөр хэчнээн эмнэлэг, сургууль, цэцэрлэг, спорт цогцолбор, цэцэрлэгт хүрээлэн бий болох байсан бол оо?

Гэхдээ төсвийн хөрөнгө оруулалтыг нэмээд л бүх зүйл ОК болчихдог юм биш ажээ. Энэ тал дээр цэгцлэх ажил даанч их байгааг олон мэргэжилтэн сануулж буй. Эрх мэдэлтнүүдийн танилууд төсөвт өндөр өртөгтэй барилга, байгууламж “шахдаг”, тендер будлиантдаг, төлөвлөлтөд орон нутгийн оролцоо байхгүй байдгаас хөрөнгө оруулалт бодитой болдоггүй, давхарддаг, орхигддог, шаардлагагүй, үр өгөөж муутай төсөл олноор орж ирдэг гэх мэтийн олон зөрчил байдгийг Сангийн яамны Төсвийн хөрөнгө оруулалтын хэлтсийн мэргэжилтнүүд ний нуугүй ярих аж. Төсвийн хөрөнгө оруулалтын хэрэгжилт, үр дүнд хяналт тавьж, үнэлгээ өгөх систем ч байхгүйг олон улсын байгууллагууд шүүмжилсээр өдий хүрлээ. Энэ мэтээр татвар төлөгчдийн мөнгийг тарамдаж, улс төрийн хожоо хайх булхайтай үйлдэл хэдий болтол үргэлжлэхийг бүү мэд.

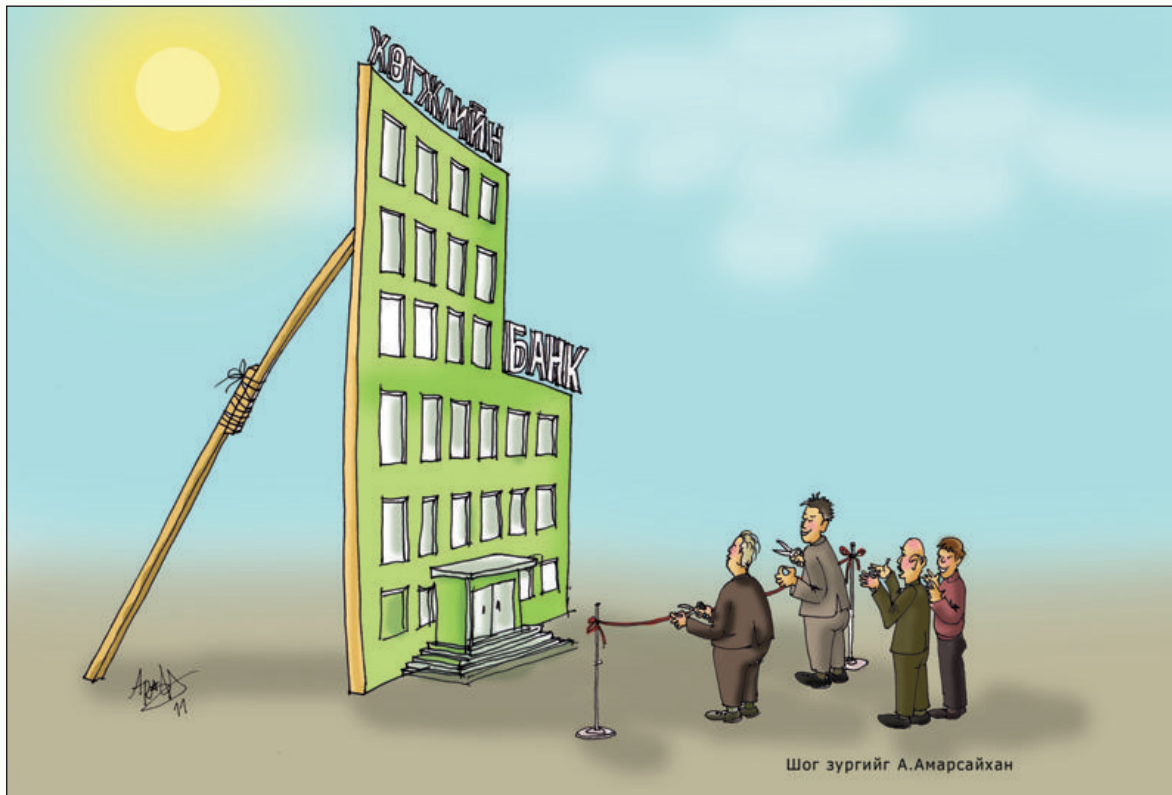
Монгол оронд 80 төрлийн ашигт малтмалын 1170 орд, 8000 орчим илрэл бүртгэгдсэн гэх тоо бий. “Уул уурхай шууд эерэг дүн гаргаж чадахгүй, хэрхэн удирдахаас л шалтгаална” хэмээн Дэлхийн эдийн засгийн форумын төлөөлөгч Катрин МакПайл сануулж байв. Африктаа нефтийн хамгийн том экспортлогч болох Нигерийн нийт хүн амын 95 хувь нь маш ядуу, үлдсэн таван хувь нь маш сайн амьдарч байна. Тэгвэл Венесуэлийн эрх баригчид иргэдээ бухимдуулахгүйн тулд бэлэн мөнгө тараасаар ядууруулсан билээ. Ийм зовлонг монголчууд дайрч биш, тойрч гараасай гэсэндээ учир мэдэх хүмүүс зөвлөсөөр, сануулсаар. Гэтэл “өглөгч аав” үл ойшооно. “Өрмийг нь аваад хусмыг нь ард түмэндээ өгөх” бодлогодоо төрийн эрх баригчид нэгмөр автсан бололтой. ■

2011 онд улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар нийт 627.7 тэрбум төгрөгийн төсөл, арга хэмжээ хэрэгжүүлнэ

Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалт (салбараар)

Санхүү

Шидэт дохиур ба Хөгжлийн банк

И.Отгоо

Хөгжлийн банк хэзээ үүдээ нээж, өрхөө татах вэ?

Хөгжлийн банк хуультай болсон. Менежментийг нь удирдан авч явах гадаадын туршлагатай багийг ч аль хэдийнэ өнгөрсөн оны төгсгөлд буюу 2010 онд багтаагаад сонгон шалгаруулчихсан. Түүнчлэн Хөгжлийн банкнаас 800 тэрбум төгрөгийн бонд гаргаж, орон сууцны зээлийг зургаан хувьд барих боломжтой гээд Засгийн газрын тогтоол гарсан. Ийнхүү Хөгжлийн банкны үйл ажиллагаатай холбоотой шийдвэр гарах тоолон нийгэмд тус банкны өрхөө татаж, үүдээ нээхийг хүлээх хүлээлт улам бүр бадарч байна. Учир нь, уул уурхай, дэд бүтэц, хөдөө аж ахуй гэх мэт ашиг багатай, урт хугацаанд үр өгөөжөө өгдөг төслүүдийг Хөгжлийн банк

санхүүжүүлж, хөгжлийг түргэвчилнэ гэсэн болохоор нийгмийн хүлээлт ийн өндөр байгаа хэрэг.

Тэгвэл Хөгжлийн банк хэзээ үүдээ нээх вэ? 2009 оны долдугаар сараас өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд Хөгжлийн банктай холбоотой асуудлаар цаасан дээр буулгасан ажил бол их л дээ. Аль хэдийнэ үүдээ нээгээд, өрхөө татчихсан байгууллага гэж хэлж болохоор.

Зарим улстөрч биш мэргэжлийн хүмүүстэй уулзаад, Хөгжлийн банкны тухай ярилцахад, “Энэ бол төсөл шүү дээ. Төсөл техник, эдийн үзүүлэлтэй байх учиртай. Мөнгөн хөрөнгийн урсгал гэх мэт санхүүгийн нарийн үзүүлэлтүүд нь тодорхой байх ёстой. Гэтэл эдгээрийн юу юу нь ч байхгүй байгаад гайхаад байгаа” хэмээн учирлах юм билээ. Гэрийнхээ ханыг

ч дугуйлж амжаагүй санхүүгийн шинэ тоглогч дааж ядсан их ачаа үүрчээ. Мэргэжилтнүүдийн хэлж байгаагаар тенхик эдийн засгийн үндэслэл тооцоо нь байхгүй байгаа бол хачирхалтай л юм. Нарийн ширийн асуудлыг нь боловсруулдаг, мэддэг албаныханд холбогдох эдийн засгийн тооцоо нь байдаг байх гэж найдъя. Одоогоор Хөгжлийн банк нь ийм ийм техник, эдийн засгийн үзүүлэлттэй гээд хэвлэлд гаргасан мэдээлэл нээрээ байхгүй байгаа.

Хөгжлийн банк гэсэн энэ хоёр үг Алтан загасны үлгэр шиг улс төрчдийн санасан бодсоныг гүйцэлдүүдэг шидэт дохиур л биш бол тусгайлсан хууль, Засгийн газрын том шийдвэртэй зэрэгцэн хүмүүсийн гарт баригдаж, нүдэнд харагдах бодит ажил хийгдэж эхлэх ёстой баймаар.

» Олон түмэн урд өмнө нь манайд огт байгаагүй Хөгжлийн банк гэдэг санхүүгийн шинэ байгууллагын бат бөх хийцтэй хаалганы бариулаас сайтар атгаж, хүчтэйхэн татаж орохыг хүсч байна. Гэтэл Хөгжлийн банкны ТУЗ-ын даргаар томилогдож цөөнгүй сар толгой өндийх завгүй ажиллаж яваа Ч.Хашчулуунд одоогоор хань бараа болох Хөгжлийн банкны удирдлага болон гүйцэтгэх удирдлагыг томилох талаар сураг чимээ ч алга. ҮХШХ-ны цахим хуудсанд Монголын Хөгжлийн банкны хүний нөөцийн мэдээлэл бүрдүүлэх тухай зар тавьжээ. Уг мэдээллийг сонирхоход “Энэхүү банк байгуулагдсанаар өмнө нь Монголбанк, Арилжааны банкуудаас бүрдэж байсан Монгол Улсын банкны тогтолцоонд хөгжлийн санхүүгийн хэмээх гуравдагч шинэ институци бий болж байна. Эх орныхоо хөгжилд бодит хувь нэмрээ оруулах хүсэл, зорилго бүхий боловсон хүчин таныг Хөгжлийн банкинд ажиллахыг урьж байна” гэж уриалжээ. Дотоод аудитийн газрын захирал, Эрсдэлийн удирдлага хариуцсан дэд захирал гэх мэт 20 гаруй ажлын байр зарласан байв. Хөгжлийн банкны менежментийг удирдан жолоодох тендерийн олон улсын сонгон шалгаруулалтаар БНСУ-ын KDB тодорсон ч энэ тухай мэдээлэл бүдгэрсээр бүдгэрсээр сүүлдээ бүр нам жим болов. Сангийн сайд С.Баярцогт “Хуулиа баталсныхаа дараа тендерийн асуудлыг ч эргэж авч үзнэ” гэж хэлсэн удаатай. Тэгвэл энэ асуудал ямар шийдэл хүлээж байгаа бол оо.

2010 оны төгсгөлд тендерт ялалт байгуулаад баяртай буцсан БНСУ-ын KDB-ийн төлөөлөгчид асуудлаа шийдэгдэхийг сонирхож Монголд ирж, буцаж байгаа болов уу хэмээн чих тавьж үзлээ. “Ойрын хугацаанд л лав ирээгүй, сайн мэдэхгүй байна” гэхээс өөр мэдээлэл олсонгүй. Тэд асуудлаа сонирхон Монголд байн байн ирж, холбогдох яам, тамгын газраар эргэлдээд байдаггүй бололтой. Юмыг яаж мэдэх вэ?, Монголын Хөгжлийн банктэй холбоотой мэдээлэл тавьчихсан байж юуны магад гээд KDB-ийн сайтад зочиллоо, сонирхсон мэдээлэл байсангүй.

Энэ талаар Үндэсний хөгжил, шинэтгэлийн хорооны мэргэжилтэн Э.Цогбаярт хандахад “Тендерийн үнэлгээний хорооны урьдчилсан дүгнэлтээр БНСУ-ын Хөгжлийн банк шалгарсан. Гэхдээ Засгийн газраас KDB-г ялагчаар тодорсныг баталгаажуулж албан ёсоор зарлаагүй байгаа шүү дээ. Өөрөөр хэлбэл, Хөгжлийн банкны ТУЗ KDB-тэй тохиролцоо хийх эрхээ аваагүй гэж ойлгож болно. Тийм болохоор ТУЗ, тендерт ялагч этгээд хоёр хэлэлцээрийн ширээний ард албан ёсоор суугаагүй байгаа гэсэн үг. Тийм учраас Монгол Улсын Хөгжлийн банкныг БНСУ-ын Хөгжлийн банк удирдахаар болсон гэж хараахан үзэж болохгүй” хэмээн тайлбарлав. Хөгжлийн банкны талаар сонирхсон асуултад хариу өгөхдөө тун ч болгоомжтой, няхуур хандсан тэрбээр “Хөгжлийн банкны тухай хуулийг батлаагүй байхад яагаад тендерийн сонгон шалгаруулалт явагдсан юм бэ? Хууль бус болсон юм биш үү гэсэн яриа хүмүүсийн дунд байдаг. Тийм болохоор энд товчхон тайлбар хийх нь зөв байх гэж бодож байна. Засгийн газрын 2010 оны долдугаар сарын 26-ны өдрийн 195 дугаар тогтоолоор Хөгжлийн банкныг байгуулсан. 2009 оны Ерөнхий сайдын 66 дугаар захирамжаар Хөгжлийн банк байгуулах асуудлаар холбогдох санал болон баримт бичгийн төслийг боловсруулах үүрэг бүхий холбогдох байгууллагуудын төлөөлөл оролцсон Ажлын хэсэг гарч ажилласан. Тэгээд одоогийн мөрдөгдөж байгаа Банкны тухай хуулиар Хөгжлийн банкны үйл ажиллагааг зохицуулж болох юм байна гэж үзсэн. Гэтэл Монголбанк, УИХ-ын зарим гишүүний зүгээс одоогийн мөрдөж байгаа Банкны тухай хууль Хөгжлийн банкны зарим үйл ажиллагааг хязгаарлаж байна. Тийм болохоор тусгайлсан хууль шаардлагатай гэж үзсэний үндсэн дээр Хөгжлийн банкны тухай хуулийг 2010 оны аравдугаар сарын 2-нд баталсан. Иргэд Хөгжлийн банк үүдээ нээхгүй яагаад удаад байна гэж яарч байгаа. Манайд хөгжлийн санхүүгийн байгууллага байгуулж байсан түүх байхгүй. Хөгжлийн банк ач холбогдолтой ч нөгөө талаасаа эрсдэл өндөртэй. Буруу хийвэл улсын эрх ашиг

хөндөгдөх учраас яарч хэрхэвч болохгүй. Бидний төлөвлөснөөр явбал ирэх тавдугаар сард үүдээ нээчих байх” гэж хэлсэн.

800 тэрбумын бонд мөрөөдөл үү?

Хөгжлийн банкны 800 тэрбум төгрөгийн бондыг дотоодын зах зээлд 5, 10, 15 жилийн хугацаатай гаргах тухай Засгийн газрын шийдвэр нь монголчуудын хувьд бонд гэдэг өмнө нь төдийлөн сонирхож, ашиглаж байгаагүй санхүүгийн хэрэгслийн мэдлэгээ нэмэгдүүлэх шаардлагыг бий болгов. Монгол хүн бүр 536 ширхэг хувьцаа эзэмшигч болчихоод сүүлийн үед хувьцааны тухай мэдлэг, мэдээллийг чухалчилж байгаа шиг Хөгжлийн банк иргэдийг бондыг шохоорхоход хүргэх нь энэ.

800 тэрбум төгрөгийн бонд орон сууцны зээлийн хүүг зургаан хувьд барих зорилготой, тэгээд дээр нь хугацаа урттай гээд чихэнд чимэгтэй мэдээлэл олонтой. Гэвч “буянтай” бондын борлуулалт дотооддоо ямар байх вэ гэдэг хамгийн чухал асуудал. Улс төрийн шийдвэр бол эдийн засаг биш шүү дээ. Энэ талаар улс төрчид сайхан үг урсгаж байгаа ч банк, санхүүгийн мэргэжилтнүүд сайн гэж сайшаах дургүй байна.

Хөгжлийн банк жилийн зургаан хувийн хүүтэй мөргөйж санхүүжүүлнэ гэдэг хөрсөн дээр хэр буусан шийдвэр юм бол оо? Уг санхүүгийн хэрэгслийн борлуулалтын асуудлыг ялангуяа банкныхан тал талаас нь харж, хэдийнэ үнэлэлт дүгнэлтээ өгч амжсан. Энэ утгаараа Төвбанк болон арилжааны банкны холбогдох мэргэжилтэнд хандаж, 800 тэрбумын бондын борлуулалтын тухай сонирхоход, толгой сэгсрэхээс өөрөөр тодорхой зүйл ярихыг хүсэхгүй байна. Тэгэхээр маш бага хүү, урт хугацаатай 800 тэрбумын бонд өнөөдрийн манай найман тэрбум долларын эдийн засгаас ахадсан ачаа бололтой гэж дүгнэхээс яалтай. Яагаад тийм байна вэ гэдэг эдийн засгийн үндэслэлийг нь сонирхоод үзье. Манай арилжааны банкны зээлийн хүү жилийн 20 хувьтай байгаа. Түүнчлэн манай

» инфляцийн өсөлт 11 хувьтай, Төвбанкны үнэт цаасны хүү мөн хэмжээний хувьтай байгаа энэ үед жилийн зургаан хувийн хүүтэй, урт хугацаатай орон сууцны өрийн бичиг гаргана гэдэг мөрөөдөл хэмээн хэлэхэд хатуудахгүй гэж Төвбанкныхан үзэж байна. Учир нь, Хөгжлийн банкны ТУЗ-ын дарга уг бондын хүүг бүр 3.5-3.7 хувьтай гаргахыг санал болгож байгаа нь АНУ-ын Засгийн газрын бондоос ч хямд шахуу гэнэ. Гэтэл

инфляцийн өсөлт нь хоёр оронтой тоотой, бараг 10 хувийн төсвийн алдагдалтай манай улсын эдийн засагт жилийн зургаан хувийн хүүтэй бонд арилжина гэдэг маш өндөр эрсдэлийг агуулж буйг тэд нуухгүй байна.

Арилжааны банкныхны хувьд өөрийгөө хүндэлдэг банкир л лав дээрх 800 тэрбумын бондыг авах нь битгий хэл, нэг нүдээрээ ч харахгүй нь тодорхой.

Орон сууцны бонд гаргаж,

иргэдээ хямд өртөгтэй байраар хангах гэж байгаа төрийн бодлого буруу биш. Хамгийн гол нь бондын хүү бодит зах зээлийнхээ жамаараа бол арилжааны банкны зээлийн хүүгийн хэмжээнд 15-20 хувьтай байх ёстой. Гэтэл Хөгжлийн банк зургаан хувийн хүүтэй мөргэйж санхүүжүүлээ гэхэд 10-15 хувийн зөрүүг хэн төлөх вэ гэдэг сонин. Тэнгэрээс мөнгөөр бороо орохгүй нь лав. ■

Хөдөө аж ахуй

Хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого

И.Отгонжаргал

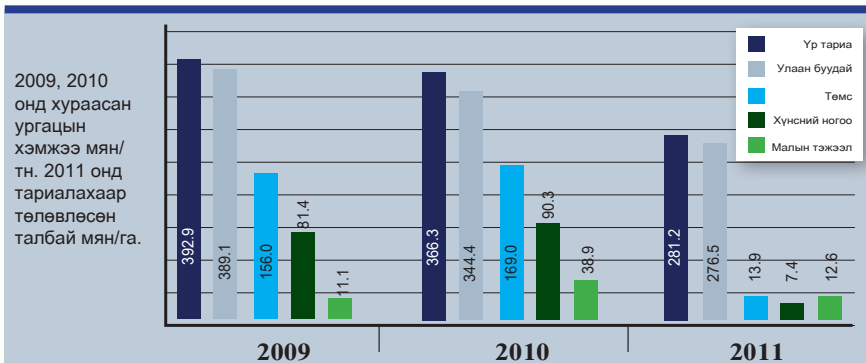
Хурал цуглааны үеэр үйлдвэрлэгч, бизнес эрхлэгчдийн төлөөлөлтэй уулзаж байхад, “Монгол Улс дэлхий ертөнцөд байдаггүй тийм шинэ зүйлийг хийж, гарч ёстой. Бид чадна. Монголчуудад оюуны өндөр чадавхи байна, өргөн уудам газар нутаг байна, олон сая толгой мал байна. Малынхаа ноос, ноолуураар чанартай бүтээгдэхүүн хийх технологийг эзэмшиж чадсан. Чухам ямар брэнд бий болгох вэ гэдгийг хэлж мэдэхгүй нь. Энэ тал дээр төрийн цэцэн ухаан тун үгүйлэгдэж байна даа. Төр, засгийнхан маань зөвхөн уул уурхайн урвадаг мөнгөнд шунаад, оюун бодол, нүд, чихийг нь таглачихаад байна шүү дээ. Тэд уул уурхайн их мөнгөнөөс өөр юу ч харахыг, сонсохыг, сонирхохыг хүсэхгүй байна. Ямар чиг л гэсэн бидэнд дэлхийн брэнд болгож гаргаж ирэх ямар нэгэн зүйл байгаа. Харин газар тариалан уу, эсвэл ноос ноолуур байх уу гэдэг л байна” хэмээн санаашрангүй өгүүлэх нь бий. Голланд өвчин буюу уул уурхайн их мөнгө бусад салбарын өрсөлдөх чадварыг дарангуйлж, хиар цохих вий гэж болгоомжилсондоо нийгмийн

баялаг бүтээдэг давархынхан ийн нэгийг бодож байна. Тэгвэл Монгол Улс хөгжих үү?, эс хөгжих үү? гэсэн эгзэгтэй цаг үед Засгийн газар, улстөрчдөд ухаантай ажиллах шаардлага бий. Бодлого тодорхойлогчдын ухаан одоо л яруу тодоор харагдах болоод байна. Явал улсынхаа эдийн засгийг дэлхийд зартай Голланд өвчин тусгахгүй авч гарч болох вэ гэдэг дээр тэдний ухаан бодол төвлөрөх ёстой.

Урвадаг хөрөнгө, ухагдаж дуусдаг баялагтай уул уурхайгаас өөр баялаг Монгол Улсад цөөнгүй бий. Тэр дундаа үйлдвэрлэгч, бизнес эрхлэгчдийн олонх нь хөдөө аж ахуйн салбарыг онцлоод

байгаа нь учиртай. Эл салбарт үйлдвэрлэл, бизнес эрхлэхэд эрсдэл өндөртэй ч ноос, ноолуур, газар тариалан гээд нөхөн сэргээгдэх баялаг арвинтай. Тийм болохоор чих дэлхийлгэж, нүд бүлтийлгэсэн их мөнгө, үсрэнгүй хөгжил ярьж буй энэ үед хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого хамгаас чухал. Нэг үгээр хэлбэл, эдийн засгаа эрүүл хөгжүүлэхэд хөдөө аж ахуйн салбарын бодлого тодорхойлогчдын мэргэн ухааны хувь нэмэр их юм. Түүнчлэн уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө, хүнсний хомсдол гээд сүүлийн үед дэлхийг түгшээж байгаа асуудлууд жижигхэн Монголд боломж олгохыг ч үгүйсгэхгүй. Нөгөө талаас энэ нь

Эх сурвалж: ХХААХҮЯ

Монголын хөдөө аж ахуйн бодлогыг чимбайруулахыг цаг үе шаардаж байгаа хэрэг. Тэгвэл манайд хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого байна уу?

“Байгаа” гэдэг хариултыг ХХААХҮ-ийн дэд сайд Х.Золжаргалаас олж сонслоо. Ноолуурын үйлдвэрлэл, газар тариалангийн хөгжил гээд гарц хайж болох, найдлага тээсэн салбар эднийд бий. Дэд сайдын яриа ч энэ талаар өрнөсөн юм. Гэхдээ тэрбээр зөвхөн хөдөө аж ахуйн салбар яриагүй. “ХХААХҮЯ гэдэг утгаараа зөвхөн мал, газар тариалан биш хөнгөн үйлдвэр, хүнс, худалдаа, нийтийн ахуй үйлчилгээ хүртэл манай салбарт хамаарах учраас зөв бодлогоор, зөв зохион байгуулалттай хөдөлж чадвал энд хамгийн олон ажлын байр бий болох боломжтой. Нөгөө талаас гадагшаа явж туршлага судалсан төрийн хүмүүс уул уурхайгаас гадна уламжлалт аж ахуйгаа хөгжүүлэхэд ихээхэн хөрөнгө хаявал, Голланд өвчин тусахгүй байх юм байна гэсэн ганцхан дүгнэлттэй ирдэг учраас хөдөө аж ахуйн шинэ бодлого ч энэ чиглэлд явж байгаа” хэмээн товчхон тодорхойлсон.

Хөдөө аж ахуйн шинэ бодлогын талаар Дэд сайдаас олон сайхан мэдээлэл сонссон ч урьд өмнө нь төдийлэн ярьж байгаагүй нэгэн салбарын сонирхолтой мэдээллийг эхлээд хүргэмээр санагдлаа. Уул уурхайгаас их мөнгө орж ирэх, бэлэн мөнгө тараах, хувьцаа эзэмшигч болох энэ тэр бол монголчуудын хувьд нэг их найдаад суухаар зүйл биш бөгөөд эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахгүй гэж учир мэдэх хүмүүс учирлах юм билээ. Хамгийн гол нь хүн бүр баталгаатай ажлын байртай байх нь чухал гэдэг. “Нэг их дээшээ гарч, туршлага хуримтлуулж хөгжиж байсан түүх

байхгүй оёдлын салбарыг өөд татах хэрэгтэй байна. Хонконг, Хятадын бизнесмэнүүд манайд ирж, монголчуудаар хувцас оёулж, АНУ руу гаргаж байсан түүх бий болохоос монголчууд өөрсдөө зөөлөн оёдлоор гадаад зах зээлд нэвтэрч байсан удаагүй. Гэхдээ манайхан чинь аливаа хувцсанд өөрийн үндэснийхээ загварыг шингээгээд загвар гаргахдаа гарамгай улс” хэмээн Золжаргал сайдын хэлсэн нь шинэлэг асуудлын учгийг хөндөх шиг.

Англичууд “Made in mongolia” гэсэн шошготой хувцсаар гангарна

Монголын нэг жижигхэн үйлдвэр бөс даавуун материалаар хийсэн өдөр тутмын хувцасныхаа ачилтыг ирэх тавдугаар сард Англи руу хийхээр ажиллаж байгаа аж. Өдөр тутмын хувцас гэдэгт нь богино ханцуйтай цамц, унтлагын хувцас зэрэг орж байгаа юм байна. Хамгийн сонирхолтой нь тэд англичуудын захиалгын дагуу хувцас хийж байгаа юм. Англид ажиллаж байсан ах, дүү хоёр дизайнер залуу энэ санааг ажил хэрэг болгож, салбарын яамныхаа дэмжлэгийг авч чаджээ. Хоёрхон ажилтантай ч энэ үйлдвэрийн ажлын гараа сайн байж, бариа нь амжилттай байх юм бол Европын зах зээлд Монголын оёмол бүтээгдэхүүн гарах замыг нээгээд зогсохгүй дотооддоо ч иймэрхүү оёдлын жижиг үйлдвэр олноор бий болгох эхлэлийг тавих юм байна. Тийм болохоор ХХААХҮЯ-наас тэднийг зориуд бодлогоор дэмжиж байгаа аж.

Монголын оёмол бүтээгдэхүүн Европын зах зээлийн гуравхан хувийг эзлэхэд 150 сая паундын орлого олох боломжтой гэнэ.

Энд гэхдээ богино ханцуйтай цамц, унтлаганы хувцас мэтийн өдөр тутмын хувцасны төрлөөр оролцоно гэсэн. Манайхан энэ боломжит зах зээл рүү нэлээд орой дөтөлж байгаа бололтой. Тайланд, Непал, Вьетнам зэрэг Азийн жижиг орон хэдийнэ дээрх зах зээлийн 5-10 хувийг эзэлсэн байдаг аж. “Монголчууд гурван хувь гээд маш даруухан дуугарахад л бидэнд маш их боломж байгаа” гэж Золжаргал сайд онцолсон. Тэрбээр мөн “Хэрвээ энэ ажил амжилттай хэрэгжвэл ойрын 4-5 жилд оёдлын салбарт 2000 ажлын байр бий болох боломжтой” хэмээсэн. Монголчууд загвар дизайн гаргахдаа санаа зоволтгүй, харин Европын стандартад нийцсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд суралцах нь чухлыг дэд сайд санаа зовнин өгүүлж байсан. Хамгийн гол нь эхний ээлжинд монголчуудыг үнэлж захиалга өгсөн анличуудад тоогдох ёстой. Тийм болохоор Англид олон жил ажиллаж амьдрахдаа эх орондоо бизнесийн шинэ санаатай ирж, түүнийгээ ажил хэрэг болгож байгаа дээрх хоёр залууд амжилт хүсье.

Махны экспортын хэмжээг 10 дахин нэмэгдүүлэх боломжтой

Дараагийн гарц монгол малын мах. Ирээдүйд Монгол Улсын хийх гол ажил бол уламжлалт аж ахуй руугаа илүү анхаарч, хөрөнгө хаяж, экспортын баримжаатай үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлж, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах явдал. Уламжлалт аж ахуй гэхээр мал аж ахуй, газар тариалан орно.

Монгол Улс мах экспортлогч орон болох боломжтой гэдгийг Золжаргал сайд тэмдэглэж байна. Гэхдээ Засгийн газар зөв бодлого явуулж, малчид, үйлдвэрлэгчидтэйгээ хамтран ажиллаж чадвал шүү дээ. Хэрвээ тэгэх юм бол манай улс жилдээ 100000 тонн мах экспортлох боломжтой гэсэн ХХААХҮЯ-ныхны тооцоо байна. Монгол Улс ийм их хэмжээний мах экспортолж байсан түүх байхгүй ч зөв зохион байгуулалтаар хийх гээд оролдвол бүтэхгүй зүйлгүй гэдгийг дэд сайд хэлсэн. Манай улс 1980-аад онд

► тухайн үеийн ЗХУ-д мал хөлөөр нь гаргаж байх үед нийт 45000 тонн мах экспортолж байсан нь хамгийн их экспорт гэж тэмдэглэгдсэн байдаг юм билээ. Тийм болохоор малаар баян Монголд өдгөө 100000 тоннын экспортын шинэ бодлого байж болох л зүйл. Албаныхан 100000 тонн гэдгийг зүгээр ч нэг гаргаж ирээгүй бололтой. Махны үйлдвэрлэлийн хувьд цаг агаар сайхнаараа байгаад байвал Монголын бог мал жилд дунджаар 5-6 сая толгойгоор өсөх боломжтой тооцоо байдаг. Гэхдээ бэлчээр, эколого бодсон ч малын тоог механикаар өсгөх нь манай бодлого биш юм. Богийн гулууз мах дунджаар 15 кг-ийн жинтэй гэж тооцоход таван сая толгой малаас жилд 75 сая тонн мах үйлдвэрлэнэ. Дээр нь үхрийн эрчимжсэн аж ахуйг хөгжүүлж, адууг оролцуулахад 20000 тонн мах нэмэгдэх боломжтой гэж тооцжээ, салбарын яамныхан.

Монголын эдэлбэр газрууд уул уурхайгаас дутахгүй баялаг

Уул уурхайгаас дутахгүй дараагийн том баялаг бол Монголын эдэлбэр газрууд .

Хэдийгээр дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотойгоор Монголд хуурайшилт, цөлжилт эрчимтэй явагдаж байгаа ч гэсэн манай улс өргөн уудам нутагтай учраас бидэнд хүнс их хэмжээгээр үйлдвэрлэх боломж бий. Дотоодын хэрэгцээгээ хангаад зогсохгүй экспортлох боломж ч манайд их. Өөрөөр хэлбэл, хямрал боломж олгодог гэдэг утгаараа дэлхийг түгшээсэн хүнсний хомсдолын аюул холын Монголд боломж бэлэглэж байгаа нь энэ гэж эрт баярлаж болох. Энэтхэг, Хятадын эдийн засагт сүүлийн жилүүдэд эрчимтэй өсөлт явагдаж, хүн амынх нь амьжиргааны түвшин сайжирсантай холбоотойгоор хүнсний хэрэглээ нэмэгдсээр байгаа нь ажиглагдаж буй. Дээр нь ган гачиг, хар салхи, газар хөдлөлт гээд байгалийн гамшгийн давтамж ойртож байгаатай холбоотойгоор хүнсний хангамж дэлхийг түгшээсэн асуудал болон босч ирж байгаа билээ. Энэ нь манай улсыг мах, улаан буудай зэрэг хүнс

экспортлогч орон болоход тус дэм болох талтай.

Хөрсөө ухахаас илүү үр дүнтэй дараагийн хөрөнгө хаяж, хөгжүүлэх үйлдвэрлэл мэдээж улаан буудайн тариалалт. Социализмын үед Монгол орон нийт 1.2 сая га тариалангийн эргэлтийн талбайтай байсан. Харин өдгөө 650 мянга орчим га талбайг газар тариаланд ашиглаж буй. “Атрын III” аяны хүрээнд атаршсан талбайгаа тодорхой хэмжээгээр эргүүлэн ашигласан. Дээрх хэмжээний талбайд тариалалт эрхэлж төмс, улаан буудайн дотоодын хэрэгцээг 100 хувь, хүнсний ногооны 60 орчим хувийг хангаж байгаа. Атаршиж үлдсэн талбайгаа бүрэн сэргээж ашиглаагүй байгаа учраас цаашид тариалалтын талбайгаа нэмэгдүүлж, улаан буудай, төмс, хүнснийногооныхоо үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхээс гадна хорвоо ертөнцөд огт байдаггүй шинэ таримал гаргаж ирнэ гэж романтик зорилго өвөртөлж яагаад болохгүй гэж. “Санаж явбал бүтнэ, сажилж явбал хүрнэ” гэдэг ардын үг байдаг даа. Ингэхийн тулд усалгаатай тариалан, өндөр технологи гээд багагүй хөрөнгө хүч шаардсан ажил хийх учиртай.

Газар тариалан мал аж ахуйг хослуулан хөгжүүлэх бодлогыг хөдөө аж ахуйн шинэ бодлогоор нэрлэсэн. Энэ нь гэхдээ бараг зах зээл эхэлснээс хойш яригдсан асуудал учраас хуучирсан пянз шиг сонсогдож байж магадгүй юм. Гэхдээ Монгол Улс өргөн уудам газар нутагтай, 40 гаруй сая толгой малтай учраас том зорилго тавьж, шинэ бодлого боловсруулахад зүй ёсоор тавигдах ёстой л асуудал.

“Бээлий” хөтөлбөр ба 2000 ажлын байр

Хөнгөн үйлдвэрийн салбар өрсөлдөх чадвартай гэдгээ эгзэгтэй үед харуулах шаардлага бий. Энэ салбарын шинэ бодлогыг ХХААХҮЯ-ныхан харжээ.

“Малын гаралтай бүх бүтээгдэхүүнийг аль болох эцсийн боловсруулалт хийж, экспортод гаргах нь хамгийн чухал байгаа юм. Энэ чиглэлээр манай яам олон мэргэжлийн холбоотой хамтарч ажиллаж байгаа. Тэдний зүгээс сайхан санал санаачилга гарч

байгаа нь бас их олзуурхуштай байна” гэдгийг Золжаргал сайд дуулгасан. Тухайлбал, Монголын арьс, шир үйлдвэрлэгчдийн холбооныхон “Бээлий” хөтөлбөр хэрэгжүүлэх сайхан санал тавьжээ. Тэд арьсан бээлий хийж, экспортлох бодол өвөртөлжээ. Ажлын бээлий гэхэд манайд урд хөршөөс ямар их хэмжээгээр орж ирж, өргөн хэрэглэж байгаа билээ дээ. Ноосон утсаар нэхсэн импортын ажлын бээлийний чанар тийм ч сайн биш. Тэгвэл монгол малын арьс ширээр нэг их гоё ганган дэгжин гэхээсээ илүүтэй бөх бат чанарыг нь чухалчилж энгийн хэрнээ эдэлгээтэй бүтээгдэхүүн хийвэл хойд хөрш рүү экспортолж болох гэнэ. Манай сэтгүүлийн хоёр дахь дугаарын “Шинэ санаа ба бизнес” булангийн зочноор орсон “Энхжин сувенир” компанийн захирал эмэгтэй манай арьсан эдлэл хийцийн хувьд больхи ч эдэлгээ сайтай, чанартай гэдэг үзүүлэлтээрээ хоёр хөршдөө нэр хүнд нь маш сайн яваа” гэж сонирхуулж байсныг энд тэмдэглэе. “Бээлий” хөтөлбөр хэрэгжсэнээр 2000 ажлын байр бий болгох боломжтой гэж Арьс, шир үйлдвэрлэгчдийн холбооныхон салбарынхаа яамны удирдлагуудад танилцуулсан байна.

Ноолуур үйлдвэрлэгчдийг 100 тэрбумаар дэмжинэ

Цагаан алт гэгддэг ноолуурын үйлдвэрлэл Монголын нөхөн сэргээгдэх чухал баялаг мөнөөсөө мөн. Чанартай түүхий эд, өндөр технологи нь бидэнд бий учраас ирээдүйн хөгжил нь сайн явахыг илтгэнэ. Тийм ч учраас “Монгол ноолуураар дэлхийг гоёно” гэсэн том уриа итгэлтэй дэвшүүлсэн үйлдвэр ч бий. Гагцхүү манай үндэсний томоохон ноолуурын үйлдвэрүүд эргэлтийн хөрөнгө муутайгаас түүхий эдээ хятадуудад алддаг талтай. Үүнийг төр, засгаас анхаарч шийдэх аваас Монголын ноолуурын үйлдвэр хөгжих нь дамжиггүй. Олон жил яригдсан дээрх асуудлыг энэ жилээс шийдэхээр Засгийн газар чармайж байгаад талархая. Засгийн дэмжлэгийг авахын тулд “Монгол ноолуур нэгдэл” гэдэг компани шинээр байгуулагдаж

» байгаа аж. Засгийн газраас ноолуур үйлдвэрлэгчдэдээ буюу “Монгол ноолуур нэгдлийг” дэмжиж 100 тэрбум төгрөгийн санхүүжилтийг шийдэж өгөхөөр болжээ. Энэ мөнгөөр ноолуур үйлдвэрлэгчид юу хийх вэ? Эхний ээлжинд 2000 тонн түүхий эд худалдан авч, эцсийн бүтээгдэхүүн болгох чиглэлд ажиллана. Дээрх мөнгө 14 үйлдвэрт хуваарилагдах бололтой. 2000 тонн ноолуур авахад, 900 орчим тонн самнасан ноолуур болох аж. Нэг цамц 300 граммын жинтэй гэсэн мэргэжилтнүүдийн тооцоог үндэслээд тооцоог цаашаа үргэлжлүүлбэл чамлахааргүй хэмжээний сүлжмэл бүтээгдэхүүн болж, экспортлогдоно гэсэн үг. Ноолуурын үйлдвэрийнхэн энэ хүрээнд 1800 ажлын байр шинээр бий болгоно гэж үзэж буй.

Голланд өвчнөөс Монголыг хамгаалж болох хөдөө аж ахуйн салбарын баялаг буюу экспортын чиг баримжаатай үйлдвэрлэл дуусаагүй байна.

Хөдөө аж ахуйтай холбоотой нэг том бодлого ложистикийн асуудал. Манайд ложистикийн

төрийн нэгдсэн бодлого ч гараагүй байгаа. Ченжүүд гэдэг нэртэй бэлтгэн нийлүүлэгчид өнөөгийн манай ложистикийн үүргийг гүцэтгэж байгааг Золжаргал дэд сайд нуугаагүй. Монгол өргөн уудам нутагтай, зам тээвэр сайн хөгжөөгүй учраас бараа бүтээгдэхүүний үнэ, үйлчилгээнд тээврийн зардал том дарамт учруулдаг. УИХ-д өргөн барьсан Хөдөө аж ахуйн бараа, түүхий эдийн биржийн тухай хууль ложистикийн шинэ тогтолцоог бий болгох ач холбогдолтой гэнэ.

Түүнчлэн “Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого” баримт бичигт малчдад төрөөс үзүүлэх үйлчилгээг малдаа биш, хүндээ нэлээд чиглүүлж өгчээ. Хамгийн гол зорилго нь дов жалгын нэг хувиа борлуулах малчдыг биш, ажил хөдөлмөрөө хоршиж, хоршоо хэлбэрт шилжсэн малчин өрхүүдийг илүү дэмжих бодлого явуулах аж. За тэгээд малчдыг эдийн засаг, бизнесийн ухаанд суралцуулах, бүх малаа бүртгэлжүүлж, эрүүлжүүлэхэд “Монгол мал” хөтөлбөрийн ач холбогдол оршиж буй юм. ■

Ямар гоё байсныг үгээр илэрхийлж ч чадахгүй нь.

“Архигүй Монголын төлөө” үндэсний сүлжээ бий болж, Хууль зүй, дотоод хэргийн яамныхан “Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай” хуулийн төслийг шинэчлэн найруулж байгаа зэрэг сайхан мэдээ ойрын үед дуулдах боллоо. Монголын оюутнууд ч архины эсрэг “Нэгдэх үү” хэмээн уриалсан нь хэчнээн сайхан хэрэг билээ? Гэтэл Монгол орон архиар бялхаж, бялуурч байгааг гаргасан статистик мэдээллүүд зүрх зүсэх шиг болов.

Өнгөрсөн онд Монголд үйлдвэрлэсэн архины хэмжээ жилийн өмнөхөөсөө 42 хувиар нэмэгдэж, 136.6 мянган тоннд хүрчээ. Гэтэл үйлдвэрлэсэн сүүний хэмжээ үүнээс найм дахин бага буюу ердөө 17.4 мянган тонн байгаа юу гэж ойлгох вэ? Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд Монголын нэг хүнд ногдох согтууруулах ундааны хэмжээ тогтмол өсч ирснийг Үндэсний статистикийн хорооны судалгаа харуулна. Иймэрхүү тоо баримтыг хараад архи, тамхи үйлдвэрлэгчид л алгаа ташин суугаа биз ээ. Монголын үндэсний худалдаа аж үйлдвэрийн танхимаас гаргадаг ТОП 100 компанийн жагсаалтад ч архи, тамхины үйлдвэрүүд толгой цохиж байх жишээтэй. Арга ч үгүй юм даа, “согтуу Монгол” оронд тэд л хамгийн ихээр ашиг олж байгаа байлгүй.

Энд тэндгүй архины эсрэг аян зарлаж, “Идээний дээж бол сүү” хэмээн сурталчилж эхэлсэн нь сайн л хэрэг. Манай сэтгүүл ч энэ аянд нэгдэж, дээрх уриалгыг уухайлан дэмжиж байна. Гэхдээ согтууруулах ундааны үйлдвэрлэл, худалдааг хууль эрх зүй болон эдийн засгийн аргаар хатуу зохицуулах хэрэгтэй болсныг дээрх статистик харуулна биз ээ. Товчхондоо, архины зах зээлд төр “төмөр нударга” үзүүлэх цаг иржээ. ■

Mongolian Economy сэтгүүл сүүн санаачилгыг дэмжиж байна

Идээний дээж сүү юү, архи уу?

“Идээний дээж бол архи” гээд ямар чөтгөр нь хэзээ хэлчихсэн юм бүү мэд. Хундага өргөчихөөд ёроолыг нь харах ёс яаж байгаад тогтчихсоныг ч бас мэдэхгүй. “Аз жаргал нь ёроолдоо байдаг юм” ч гэх шиг... Нанчид зооглоод насны жаргал эдэлсэн хүнийг би лав үзээгүй. Сархад хүртээд сайн яваа хүний жишээ энэ байна гээд Та хэлчихэх чадах уу?

Хуучин оноо үдэж, шинэ оноо угтах мөчид Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж хундагандаа архи биш, сүү хийж байгаад ард түмэндээ хандан үг хэлсэндээ. Энэхүү Төрийн тэргүүний шинэ жилийн сайхан өрөөлөөс хойш “Идээний дээж бол сүү” гэх ойлголт нийгэмд бага ч гэсэн хоногшсон болов уу. “Mongolian Economy” сэтгүүлийн хамт олон анхны дугаараа гаргачихаад, хундаганд сүү хийж тулгасан юм.

http://www.mongolianeconomy.mn

“Чөлөөт худалдааны боломжит зах зээлийг нээх хэрэгтэй”

Гадаад харилцааны яамны Гадаад худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны газрын дэд захирал С.Жавхланбаатартай ярилцлаа.

-Уул уурхайн томоохон төслүүд эхэлж байгаатай холбоотойгоор үнэтэй тоног төхөөрөмж ихээр орж ирэх боллоо. Энэ нь гадаад худалдааны алдагдал нэмэгдэхэд нөлөөлж байх шиг?

-Мэдээж эрдэс баялгийн салбар хөгжиж байгаа учраас хүнд машин механизм, үнэтэй тоног төхөөрөмж, ашигт малтмал боловсруулах зориулалт бүхий химийн бүтээгдэхүүний импорт нэмэгдэж байна. Үүнээс үүдэн гадаад худалдааны алдагдал ихэсч байгаа нь ч үнэн. Гэхдээ бид алдагдал гэхээсээ илүү үүний үр дүнд үйлдвэрлэл хэр их нэмэгдэж байгааг харах ёстой болов уу. Учир нь, тоног төхөөрөмж оруулж ирснээр өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүн шиг нэг удаа хэрэглээд устаад алга болохгүй, харин үйлдвэрлэлийг сэргээж, ажлын байр бий болгож, эдийн засагт эергээр нөлөөлдөг юм.

-Экспортыг аваад үзэхээр эрдэс баялгийн бүтээгдэхүүн 70 гаруй хувийг нь эзэлж байна. Уул уурхайн бус салбараа дэмжиж, экспортын бараа бүтээгдэхүүний төрлийг олшруулах тал дээр ямар бодлого байгаа вэ?

-Экспорт нэг салбараас, мөн нэг улсаас түлхүү хамааралтай байгаа нь үнэн. Зөвхөн нүүрс л гэхэд экспортын 30 хувьд хүрч байх жишээтэй. Тиймээс уул уурхайн бүтээгдэхүүнээ боловсруулж, нэмүү өртөг шингээх бодлого явж байгаа. Ингэснээр эрдэс баялгийн бүтээгдэхүүн олширч, төрөлжих юм.

Бусад салбараа дэмжих тал дээр бол дотоодын үйлдвэрлэлээ байгаа нөөц бололцоогоо түшиглэн хөгжүүлэх ёстой. Мэдээж мал аж ахуй, газар тариалангийн салбар хамгийн түрүүнд орж ирнэ. Тухайлбал манай ноолуур дэлхийн брэнд болоход ойрхон байна. Тэгвэл дэлхийн зах зээлд монгол ноолуурын худалдан авагчдыг буюу зах зээлийг нь тэлэх, тогтвортой болгох ёстой. Үүний тулд өндөр чанартай, өрсөлдөх чадвар сайтай үндэсний имиж, брэндийг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх нь зүйтэй байгаа юм. Өөр нэг жишээ татахад Австралийн үхрийн мах дэлхийн брэнд болчихсон байна шүү дээ. Тиймээс монгол малын махыг хэрхэн тэр түвшинд хүргэж болох вэ гэдэг тал дээр төрийн бодлого төвлөрөх ёстой. Мөн аливаа үйлдвэрлэлийн нэмүү өртгийг бий болгоход чухал орцын нэг нь мэдээж мэргэжлийн боловсон хүчний асуудал. Энэ бүхнийг

цогцоор нь шийдэхийн тулд бид Экспортын үндэсний хөтөлбөрийг энэ жилдээ багтаан боловсруулах төлөвлөгөөтэй байгаа.

-Уул уурхайн бус үйлдвэрлэлийг дэмжих, экспорт хийхэд нь туслах зорилгоор төр, засаг ямар нэгэн татварын хөнгөлөлт үзүүлдэг үү?

-Экспортын татварыг манай улс одоогоор тодорхой 4-5 тооны түүхий эдээс бусад бараа, бүтээгдэхүүнд огт ногдуулахгүй байгаа шүү дээ. Харин гаалийн импортын татварын хувьд манайх бүс нутагтаа хамгийн бага нь. Тусгай зөвшөөрөл бүхий эм тариа, архи тамхи зэргээс бусад нь тавхан хувийн татвартай. Түүнчлэн жижиг дунд үйлдвэрийн тоног төхөөрөмж оруулж ирэхэд хөнгөлөлт үзүүлж байгаа. Өөрөөр хэлбэл, Монголын татвараас болоод үйлдвэрлэл явуулж чадахгүй байна, экспорт хийж болохгүй байна гэсэн ойлголт байх учиргүй. Харин дотоодын зах зээлийн хөгжлийн түвшинд л асуудал байгаа болов уу. Манай санхүүгийн тогтолцоо ямар байна вэ, гаалийн үйл ажиллагаа хэр хурдан байна вэ, ачаа барааг нэг хотоос нөгөө хотод хүргэхэд хүндрэлтэй байна уу гээд л... Иймэрхүү татварын бус шалтгаан маш олон байгаа. Үүнийг арилгах чиглэлээр л холбогдох байгууллага, яам тамгын газрууд ажиллах ёстой.

-Гадаад худалдаа хоёр хөршөөс, тэр дундаа Хятадаас хэт хамааралтай байгаа нь түгшүүртэй бус уу?

-Импортын хувьд хоёр хөрш маань тус бүр 30 орчим хувийг эзэлж байна. Баланс барьж байгаа гэсэн үг. Бид хоёр том зах зээлийн хооронд хавчуулагдсан далайд гарцгүй улс учраас энэ нь хэвийн үзэгдэл л дээ. Харин экспортыг аваад үзэхэд 84 хувь нь Хятад руу гарч байгаа. Мэдээж манай уул уурхайн бүтээгдэхүүний гол худалдан авагч бол урд хөрш. Энэ том зах зээлийг бид ашиглах ёстой. Нөгөө талаас бусад улсад гаргаж буй экспортыг нэмэгдүүлэх, өөрөөр хэлбэл шинэ зах зээл нээхэд анхаарч ажиллах хэрэгтэй байгаа юм. ▶

» **-Дэлхийн худалдааны салбарт эзлэх байр сууриа бид яаж нэмэгдүүлэх вэ?**

-Энэ тал дээр боломж их байна. Байгалийн баялаг ихтэй учир Монгол Улс хөгжингүй орнуудын анхаарлыг татаж байгаа. Бид арвин нөөцтэй учир ямар ч салбарын үйлдвэрлэлд өөрсдөө нэмүү өртөг шингээгээд оролцох боломжтой гэсэн үг. Энэ хүрээнд Монгол Улс үйлдвэрлэлийн "Value chain" буюу нэмүү өртгийн гинжин хэлхээнд хамрагдаж байж дэлхийн зах зээлд өөрийн байр суурийг нэмэгдүүлнэ. Электрон барааг аваад үзэхэд л зарим эд ангийг нь Японд үйлдвэрлээд, Хятадад угсраад, Европын орнуудад нийлүүлэх жишээтэй. Иймэрхүү сүлжээнд бид ямар нэгэн эд ангийг нь үйлдвэрлэх ч юм уу, эсвэл түүхий эдийг нь боловсруулж хангах маягаар орохыг зорих хэрэгтэй.

-Монголд худалдааны алба үүсч хөгжсөний 90 жилийн ой энэ онд тохиож байна. Энэ салбарын ирээдүй ямаршуу харагдаж байгаа вэ?

-1990-ээд он хүртэл манай худалдаа цөөхөн улсаар хязгаарлагдмал байсан. Одоо харин бид дэлхийн 130 гаруй оронтой худалдаа хийж байна. Ер нь Монголын худалдааны салбар маш эрчимтэй хөгжиж байгааг зарим тоо ч харуулна. 2010 онд л гэхэд манай гадаад худалдааны нийт эргэлт 6.2 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Бид ДНБ-тэйгээ дүйцэхүйж хэмжээний худалдаа хийчихсэн байна шүү дээ. Гэтэл 1990-ээд оны эхэнд энэ үзүүлэлт ердөө 200 гаруй сая ам.доллараар хэмжигдэж байсан. Одоо Монгол оронд бүтээн байгуулалт өрнөж байгаа тул худалдаа бүр ч их нэмэгдэх нь ойлгомжтой. 2013 онд гадаад худалдааны эргэлт 12 тэрбум ам.долларт хүрч, одоогийнхоос хоёр дахин нэмэгдэх таамаглал ч байна. Мөн тэр үед экспорт эрчимжиж, гадаад худалдааны тэнцэл ашигтай болох хандлагатай. Ер нь ирээдүй нэлээд

гэгээтэй байна гэж хэлж болно.

-Гадаад худалдаа ингэж хурдацтай өргөжиж байгаа үед энэ талын бодлогодоо ч мөн өөрчлөлт хийх хэрэгтэй байх, тийм үү?

-Бид гадаад, дотоод худалдааг хамарсан Худалдааны зохицуулалтын хуулийн төсөл боловсруулж байна. Өнөөдөр худалдааны салбарт бие даасан хууль ч алга байна шүү дээ. Гадаад худалдааны бодлогыг салбар болгон тус тусдаа гаргаж, хэрэгжүүлж байх жишээтэй. Үүнийг нэг бодлогоор зохицуулах хэрэгтэй болов уу. Ер нь худалдаа гэдэг бол эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүч юм. Дэлхийн худалдааны хэлэлцээр буюу ДОХА-гийн хэлэлцээр гацаанд орсон хэвээр. Гэтэл бүс бүсээрээ болон хоёр талын чөлөөт худалдааны хэлэлцээр байгуулах үзэгдэл идэвхжиж байх жишээтэй. Харин Монгол Улс өнөөдрийн байдлаар ДХБ-ыг эс тооцвол бүс нутгийн болон хоёр талын худалдааны хэлэлцээр хараахан байгуулаагүй л байна. Ийм л учраас гадаад худалдааны салбар дахь бодлогын механизмыг түргэн сайжруулах шаардлага байгаа юм.

-Гэхдээ Японтой чөлөөт худалдааны хэлэлцээр хийнэ гэж ярьж байгаа. Энэ нь бидэнд ямар ашигтай юм бэ?

-Японтой энэ төрлийн хэлэлцээр байгуулах судалгааг эхлүүлээд явж байгаа. Ер нь бид чөлөөт худалдааны боломжит зах зээлийг нээх ёстой. Нэг талаас тухайн улс манайд бараа бүтээгдэхүүнээ импортын татваргүй оруулах боловч нөгөө талаас бид шинэ зах зээл нээж, дотоодын үйлдвэрлэгч нарт боломж олгож чадна. Манай зах зээл жижиг боловч экспортод чиглэсэн үйлдвэрлэл явуулж, ашигтай ажиллах боломж бүрдэнэ. Ийм нөхцөл бий болоод ирэхээр хөрөнгө оруулалт ч нэмэгдэх юм. Тэгээд хөрөнгө оруулалтаар дамжаад дэвшилт технологи,

Статистик

2010 онд гадаад худалдааны нийт бараа эргэлт 6177.1 сая ам.долларт хүрч, өнгөрсөн оны мөн үеэс 53.5 хувиар өсчээ. Гадаад худалдааны алдагдал өмнөх оныхоосоо 50.1 хувиар нэмэгдэж, 378.7 сая ам.доллар болсон байна.

Нийт экспортын 84.4 хувь буюу 2448.2 ам.долларын бараа бүтээгдэхүүнийг Хятад улс руу гаргасан нь

өнгөрсөн оны мөн үетэй харьцуулахад 175.8 хувиар өссөн дүн юм. 2010 онд Монгол Улс зэсийн баяжмал, чулуун нүүрс болон цайрын баяжмалыг 100 хувь урд хөрш рүү экспортолжээ. Энэ хугацаанд тээврийн хэрэгслийн импортын үнийн дүн 150.1 хувиар, хүнд машин механизм, тоног төхөөрөмж, сэлбэгийнх 95.4 хувиар огцом өссөнийг хүснэгтээс харна уу.

Экспортын барааны гүйцэтгэл (сая ам.доллараар)

Нэр төрөл	2009	2010	Монгол дунгийн өөрчлөлт /хувиар/
1 Чулуун нүүрс	305.7	874.6	186.1% ↑
2 Зэсийн баяжмал	501.9	770.6	53.5% ↑
3 Төмрийн хүдэр ба баяжмал	88.8	250.9	182.7% ↑
4 Мөнгөжөөгүй алт	308.5	178.3	-42.2% ↓
5 Боловсруулаагүй нефть	115.6	154.9	34.0% ↑
6 Цайрын хүдэр ба баяжмал	122.5	134.1	9.5% ↑
7 Ямааны угаасан ноолуур	90.9	104.6	15.0% ↑
8 Ямааны самнасан ноолуур	68.4	68.8	0.7% ↑
9 Жонш, лейцит, нефелинт	48.2	63.2	31.0% ↑
10 Моллибдений хүдэр ба баяжмал	50.3	52.0	3.3% ↑
11 Бусад	184.5	247.1	33.9% ↑
Нийт экспорт	1.885.4	2.899.2	53.8% ↑

Чулуун нүүрсний зах зээлийн үнэ (сараар)

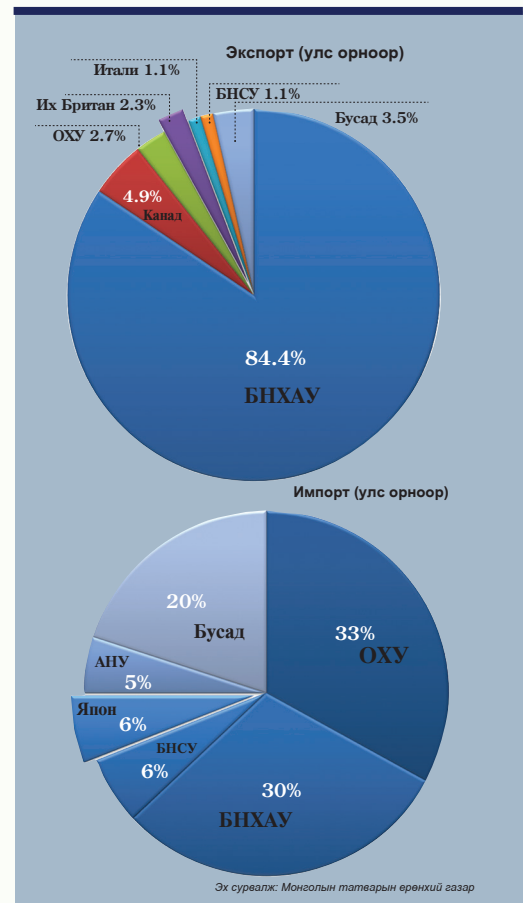
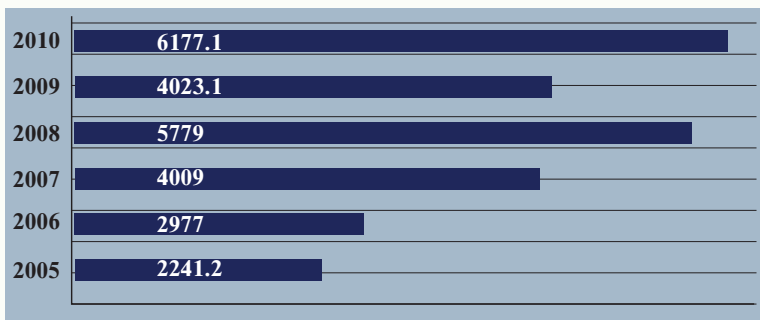

Импортын барааны гүйцэтгэл (сая ам.доллараар)

Нэр төрөл	2009	2010	Мөнгөн дүнгийн өөрчлөлт /хувиар/
1 Нефтийн бүтээгдэхүүн	527.9	678.0	28.4% ↑
2 Хүнд механизм, тоног төхөөрөмж сэлбэг хэрэгсэл	279.5	546.2	95.4% ↑
3 Тээврийн хэрэгсэл	168.8	422.2	150.1% ↑
4 Хүнсний бүтээгдэхүүн	155.6	168.9	8.6% ↑
6 Оффисын болон гэр ахуйн тавилга, хэрэгсэл	82.7	114.2	38.1% ↑
7 Эм болон хими биологийн бүтээгдэхүүн, бордоо	41.1	63.5	54.4% ↑
5 Төмөр хийц, металл бүтээгдэхүүн	60.4	22.8	-62.2% ↓
8 Төрөл бүрийн даавуу	1.5	1.7	14.7% ↑
9 Бусад гол нэрийн бүтээгдэхүүн	92.7	124.2	34.0% ↑
10 Бусад	727.4	1.136.2	56.2% ↑
Нийт экспорт	2.137.7	3.277.9	53.3% ↑

Эх сурвалж: Монголбанк

Гадаад худалдааны нийт эргэлт (сая ам.доллараар)

Хөгжлийн төв

Далайд гарцгүй орнуудын төв Улаанбаатар хотноо нээгдэх нь

Манай улсад анх удаа “Ази, Номхон далайн далайд гарцгүй, хөгжиж буй орнуудын өндөр түвшний бодлогын уулзалт” болж өндөрлөлөө. Далайд гарцгүй ганцхан том асуудалтай орнуудын төлөөлөгчид хэрхэн хамтран ажиллах, бүх л улс орны нийтийн өмч усан цэнхэр далайд хэрхэн яаж гарцтай болох талаар уулзалдаж зөвлөлддөг уламжлалтай. НҮБ-аас байршлын хувьд эх газарт ордог ч далай бол бүх л улс орны өмч, хамтран харилцан ашигтай ашиглах утга бүхий шийдвэр гаргасан байдаг. Энэ л утгаар тус орнуудын албаны хүмүүс уулзаж, үйл ажиллагаагаа хэрхэн уялдуулах, өөрийн орны бүтээгдэхүүнийг далайд гаргах замаар зах зээлээс хэрхэн ашиг хүртэх, дамжин өнгөрөх тээврийн

асуудалд хэрхэн хандах талаар ярьж, санал бодлоо хуваалцдаг юм. Тус орнуудын хувьд гарцгүй учраас бусдын санал болгосон үнийг хүлээн зөвшөөрөхөд хүрэх жишээ цөөнгүй. Манай улс ч ялгаагүй зах зээлээс хэд дахин доогуур үнээр нүүрс, алт, зэс, төмрийн хүдэр, ноос ноолуур, түүхий эдээ экспортолдог билээ. Хоёрдугаарт, энэхүү уулзалтыг зохион байгуулах нь тухайн улсын нэр хүнд болоод эдийн засгийн талаасаа өндөр ач холбогдолтой хэмээн төлөөлөгчид дүгнэсэн юм. Зөвлөлдөх уулзалтыг Монгол Улсын нийслэлд хийх болсон гол шалтгаан нь манай орны байршил. Тиймээс ч Азийн төвд байрлалтай, хоёр их гүрний дунд орших давуу болон сул тал нь далайд гарцгүй орнуудын хөгжлийн төв болгох санааг бусад оронд

төрүүлсэн биз. Дээрх уулзалтаас гарсан Улаанбаатарын тунхаглалд далайд гарцгүй 10 орон нэгдлээ. Тунхаг бичгийг далайд гарцгүй бүхий л улс даган мөрдөх юм. НҮБ-ын “Мянганы төслийн илтгэл”-д тэмдэглэснээр далайд гарцгүй орнуудын эдийн засгийн жилийн өсөлт далайн эргийн орнуудынхаас даруй 0.7 хувиар доогуур үзүүлэлттэй гарчээ. Манай улсын импортын бараа бүтээгдэхүүнийг тээвэрлэхэд гарах зардал 6.4 хувьтай байна. Харин дамжин өнгөрөгч орнуудын дундаж нь 6.3 хувь. Чех, Словак, Польш зэрэг Европын далайд гарцгүй оронтой харьцуулахад даруй хоёр дахин өндөр байгаа юм. Монгол Улс дэлхийн 100 гаруй улс оронтой худалдаа хийж байна. Нийт худалдааны эргэлтийн 40-»

» өөд хувийг БНХАУ, 20 гаруй хувийг ОХУ, 15 орчим хувийг Европын Холбооны улсуудтай хийж байгаа билээ. Сүүлийн жилүүдэд Япон, Солонгос улстай хийх худалдаа нэлээд жин дарах болжээ.

Далайд гарцгүй орны зовлон ба гарц

Манай хилээр дамжин гарч буй бараа бүтээгдэхүүн БНХАУ, ОХУ-ын нутаг дэвсгэрээр дамжин гуравдагч зах зээлд хүрдэг. Хойд хөршийн зургаан боомт, Хятадын нэг боомтын гарцтай. Үүнээс гуравдагч улстай харилцах хамгийн дөт нь 1700-3800 км-ын зайтай Хятадын Тяньжин, Оросын Владивосток хотууд. Одоогоор Таван толгойн нүүрсийг Владивостокоор гаргахаар төлөвлөөд буй. Эхний нүүрсний цуваа ч аль хэдийнэ тус боомтыг зорьсон. Зүүн хойд Азийн цор ганц далайд гарцгүй орон нь Монгол Улс. Хоёр хөрш орны нутаг дэвсгэрээр өөр улсын бараа бүтээгдэхүүн дамжин тээвэрлэхэд нийт тээврийн зардлын гуравны хоёрыг зарцуулдаг гэсэн тооцоо бий. Манайх Хятад, Солонгос, ОХУ-тай транзит тээврийн гэрээ байгуулаад байна. Далайн хуулийн тухай НҮБ-ийн конвенцид “Далайд гарцгүй орнууд бусад улсын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх татвар төлөхгүйгээр далайд гарах эрхтэй” хэмээн тэмдэглэжээ. Өдгөө дэлхийд 43 далайд гарцгүй улс бий. Чех, Лаос, Молдав, Армен, Чад, Замби, Монгол гээд 43 улсын нэр үргэлжилнэ. 30 улс гэж заримдаа тэмдэглэсэн байдаг. Эдгээр улсын дунд хөгжлөөрөө ядуу буурайгаас гадна бүс нутагтаа тэргүүлэх ч улс орон бий.

Монгол Алматын хөтөлбөрийг үргэлжлүүлнэ

Дээрх уулзалтыг Монгол Улсын Засгийн газар, НҮБ хамтран зохион байгуулсан юм. НҮБ-ын Ерөнхий нарийн бичгийн даргын орлогч, Ази, Номхон далайн эдийн засаг, нийгмийн комиссын Гүйцэтгэх нарийн бичгийн дарга, хатагтай Ноэлин Хэйзер уг уулзалтад оролцож, НҮБ-ын байр суурийг хүргэсэн. Тус уулзалтаар “2003

онд Алмат хотноо болсон далайд гарцгүй болон транзит орнуудын сайд нарын хурлаас гаргасан хөтөлбөрийн биелэлт”-ийг авч хэлэлцсэн. Энэхүү хөтөлбөрт транзит тээврийн бодлогыг сайжруулах, зам, тээврийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх, далайд гарцгүй хөгжиж буй орнуудын гадаад худалдааг дэмжих, санхүү болон техникийн тусламж үзүүлэх, хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд анхаарах таван асуудлыг чиглэлээ болгосон. Ази, Номхон далайн бүс нутагт ямар өөрчлөлт гарсан, учирч буй саад бэрхшээлийг хэрхэн даван туулах, хамтран ажиллах талаар ч зөвлөлдсөн байгаа. Монгол Улсын Ерөнхий сайд С.Батболд зөвлөлдөх уулзалтад оролцож үг хэлэхдээ “Далайд гарцгүй орнуудын тээвэр, дамжин өнгөрөх өндөр өртгийг зохицуулах үүднээс бодлогыг томъёолох, электрон худалдаа бий болгох, хоёр тал болон бүсийн гэрээ хэлэлцээр хийх, дамжин өнгөрөх тааламжтай, хөнгөлөлттэй нөхцөл бий болгох нь зүйтэй” хэмээн онцлохын зэрэгцээ Алматын хөтөлбөрийг үргэлжлүүлэх, Олон улсын далайд гарцгүй орнуудын судалгааны төвийн ажлыг жигдрүүлэхэд анхаарахаа ч мэдэгдсэн билээ. Далайд гарцгүй орнуудын хуурай боомтыг далайд гарцтай орнуудын усан боомттой зам, төмөр замаар холбох төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэхэд хамтран ажиллахаа хатагтай Ноэлин Хэйзер хэлж байлаа.

Хөгжлийн төв хөгжих л үлдлээ

НҮБ-аас манай Улаанбаатар хотыг “Далайд гарцгүй орнуудын хөгжлийн төв” хэмээн албан ёсоор олон улсад удахгүй зарлах нь. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Улсын нийслэлд НҮБ-ын далайд гарцгүй орнуудын олон улсын байгууллагыг байгуулахаар болжээ. Олон Улсын байгууллага байгуулах гэрээг НҮБ-ын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Бан Ги Мүнд гардуулсан байна. Одоо гэрээнд гарын үсэг зурах л үлджээ. Стратегийн томоохон орд газрууд нь дэлхийн зах зээлийг зорьж буй энэ үед тээврийн асуудал хамгийн ээдрээтэй хэвээр. Хэдий Хятадын хүчирхэг зах зээлтэй хил залгаа оршиж байгаа боловч Япон, Солонгос гээд Монголд олон улсын чөлөөт зах зээл алсад байна. ОХУ-аар дамжин Европын зах зээлд гарч болох ч цаг хугацаа, тээврийн зардал гэх мэтчилэн хөрөнгө мөнгө, нөхцөл тавигдах нь мэдээж. Өнгөрөгч өдрүүдэд “Далайд гарцгүй орнуудын хөгжлийн төв”-д 10 орны 100 гаруй төлөөлөгчид ирж, дээрх асуудлыг шийдэхэд анхаарлаа хандуулж байлаа. Юутай ч хоёр өдрийн турш Улаанбаатарт чуулсан далайд гарцгүй орны төлөөлөгчид эдийн засгийн өөр нэгэн гарц олоод буцсан. Энэ гарц нь Улаанбаатар хот. Тиймээс хөгжлийн төв хөгжих л үлдлээ. ■

Ногоон эрчим хүч

Усан цахилгаан станц хөгжил авчрах уу?

Д.Бэхээ

Ер нь монголчууд бид дэлхийн хөгжлийн чиг хандлагын эсрэг яваад яах вэ дээ. Дэлхий дахинаараа ногоон хөгжлийн төлөө, байгальд ээлтэй хөгжлийг сонгож, улс орон бүр төрийн бодлогоо энэ л хандлагад чиглүүлэн хурдтай ажиллаж байхад манайх шиг шинэ хөгжлийн ритмээс нэлээд хоцорч, мэлхийн хурдаар мөлхөж яваа улс ховор. Тэгээд гадаад дотоодгүй явж, юм үзэж, нүд тайлсан нэгэн нь “Та минь ээ хөгжил өөр тийш гэрлийн хурдаар явж байна, харин бид улам бүр хоцорчихгүйн тулд бодлогоо тэр зүг рүү чиглүүлэе” гэхээр ард иргэд уламжлагдан ирсэн ойлголтоосоо, улстөрчид нь амин хувийн ашиг хонжоо хайж улстөржсөнөөс болж, асуудлыг улам удаашруулж, хөгжлийг чангаагаад байгаад дүгнэлт хийх цаг иржээ.

Дэлхийд усны эрчим хүчний үйлдвэрлэлээр Канад улстэргүүлж, АНУ, Бразил, Хятад, ОХУ-ууд эхний таван байрт ордог. Харин Европ тивд тэргүүлдэг Норвеги улс 30000 орчим МВт-ын хүчин чадалтай усан цахилгаан станцуудтай бөгөөд нийт эрчим хүчнийхээ 99,5 хувийг усны эрчим хүчээр хангадаг байна. Тэгвэл Канад улс усан цахилгаан

станцуудаасаа 350 тэрбум кВтц цахилгаан гаргажаваад 50 тэрбумыг нь АНУ-д экспортлох замаар цэвэр хуримтлалыг үүсгэдэг аж.

Монгол Улсын хувьд усан цахилгаан станцыг хөгжүүлэх талаар өнгөрсөн жилүүдэд холбогдох төрийн байгууллага, мэргэжилтнүүд багагүй эсргүүцэлтэй тулж байж усны эрчим хүчний хөгжлийн үндэс суурийг тавьсан билээ. Усан цахилгаан станц гээч зүйлийг л баривал мөнөөх олон жилийн түүх домогтой гол мөрөн сүйдэж, иргэдийн хайрлан ирсэн нутаг орных нь гол мөрөн нь ширгэж, алга болох аюул нүүрлэнэ гэсэн олон жил бугшсан ерөөсгөл ойлголт цаашид улс орны хөгжлийн гарцад бүү саад болоосой билээ. Хэрвээ гадаадад ийм ойлголт байдаг бол дэлхийн ихэнх улс усан цахилгаан станцыг түлхүү хөгжүүлж, түүнээсээ ногоон эрчим хүч гарган авч ажиллаад хөгжиж, дэвшээд явах уу. Тэд чинь биднээс илүү эх орноо, байгаль дэлхийгээ бодитоор хайрлан хамгаалдаг хүмүүс шүү дээ. Усан цахилгаан станцын нэр хүнд унасан үе бий. Харин одоо эргээд сэргэж, улс орнууд төрийн бодлогоо усны эрчим хүчийг хөгжүүлэхийн

төлөө тууштай чиглүүлж эхэллээ. Яагаад гээч. Маш энгийнээр тайлбарлахад ердөө л дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбоотой цэвэр экологийн эрчим хүчийг хөгжүүлэхийг л зорьсон хэрэг. Ялангуяа дулаарлын явц бусад орноос илүүтэй байгаа манай улс томоохон чадлын усан цахилгаан станц барьж байгуулах нь цаашдын эрчимтэй хөгжлийн гол хөшүүрэг, бас олон тулгамдсан асуудлын гарц болно гэж мэргэжилтнүүд ярьсаар байна. Уул уурхайн хөрөнгө оруулалтыг далласан хурдацтай хөгжлийн ирмэг дээр манай улсын өнөөгийн суурилагдсан эрчим хүчний нөөц ирээдүйн их хөгжлийн хурдыг гүйцэхээргүй байгаад эрчим хүчний салбарынхан санаа зовж, хэрвээ томоохон чадлын усан цахилгаан станц барьчихвал аваарын байдалд орших нөөц эх үүсвэрийн асуудал шийдэгдэнэ гэж яриад байгаа юм. Мөн төрийн түшээдийн толгойны өвчин болоод буй нийслэлийн утаа униарын асуудал ч шийдэгдэх тухайд тэд онцолсоор. Энэ л үүднээс хэдэн жилийн өмнө эрчим хүчний салбарынхан нийлээд Эгийн голын усан цахилгаан станцыг барихын ач холбогдлыг төрийн түшээдийн

Дэлхий дээр усны эрчим хүч, усан цахилгаан станцыг тогтвортой хөгжлийн тулгуур хэмээн хөгжүүлэн ашиглах болсон 10 шалтгаан

Усан цахилгаан станц нь

1. Сэргээгдэх эрчим хүч
2. Экологийн цэвэр эх үүсвэр,
3. Эдийн засаг, санхүүгийн хямрал, инфляцид өртдөггүй найдвэртэй эх үүсвэр,
4. Уян хатан байдал нь системийн ашигтай горимыг хангана,
5. Импортоор оргил ачаалал хаах чадлыг гадаадад түрээсээр хадгалах, цахилгааны импортыг оролж, валют хэмнэн гаднаас хамааралгүй болгоно,
6. 100-гаас дээш жил ашиглагдах тул тогтвортой байдлыг хангаж өгөх ба УЦС нь зөвхөн усны механик энергийг ашиглахаас бус түүнийг хорогдуулах үйл ажиллагаанд оролцдоггүй,
7. Усны үер, ган гачиг, гал түймрээс хамгаалан орчныг чийгшүүлж, цөлжилтөөс хамгаалдаг,
8. Уул уурхайн үйлдвэрлэлийг эрчим хүчээр урт хугацаанд үр ашигтай хангана,
9. Усалгаатай эрчимжсэн газар тариаланг хөгжүүлэн ургацыг хэд дахин өсгөж хүнсний хангамжийг сайжруулах болон хот суурингийн усан хангамжийн эх үүсвэрийг давхар шийдэх боломжийг нээдэг.
10. Үл үзэгдэх экспорт гэдэг экотуризмийг хөгжүүлэн нэмэлт орлого олох боломж агуулдаг.

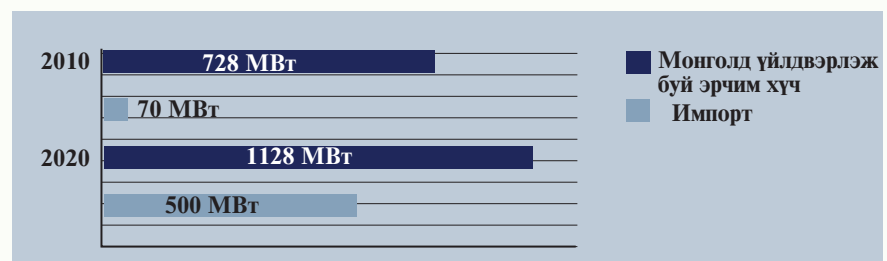
тархинд суулгаж, олон Засгийн газрын нүүр үзсэн энэхүү төсөл арайхийн ажил хэрэг болохын даваа дээр мөнөөх л улстөржсөн шийдвэр гарч, тус салбарын мэргэжилтнүүдийн мөрөөдөл талаар болсон билээ. Үнэндээ бол томоохон чадлын усан цахилгаан станц барьж байгуулах нь эрчим хүчний салбарынхны мөрөөдөл юм. Тэр нам, энэ хүн энэ том станцыг барих үүд хаалгыг нээж, олон түмэнд нэр хүнд олж болохгүй, би л, эсвэл манай нам л хийж, улстөрийн нэр хүнд олж авч, УИХ-ын гишүүнээр сонгогдох ёстой гэсэн өчүүхэн хүсэлдээ хөтлөгдөн хөөрхий манай улстөрчид хөгжлийн төлөө бус өөрсдийнхөө төлөө шийдвэр гаргаж, нэг л өглөөний нарнаар хууль эрх зүйн орчноо, эсвэл өч төчнөөн зарлага гаргасан төслөө нураагаад л явдаг нь нууц биш. Чухам энэ л үүднээс Эгийн голын усан цахилгаан станцын төсөл нурсан юм. Тэгвэл Тайшир, Дөргөний станцууд мөн л багагүй эсэргүүцэлтэй тулгарч байж л босч, одоо ашиглалтад ороод баруун аймгуудын эрчим хүчний тодорхой хэсгийг хангаад олон айл өрхийг гэрэл гэгээтэй, өнөөгийн зуунд ядахдаа телевизээ үзээд суух хэмжээний болгож байгаа нь хөгжил бус уу. Одоо энэ хоёр станц нүүрсхүчлийн хийг бууруулсан, байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл явуулсан үзүүлэлтээрээ Киотогийн

протоколын дагуу хүлэмжийн хийн олон улсын арилжаанд оролцож, тодорхой хэмжээний орлого олох боломжтой болоод байгаа. Өөрөөр хэлбэл, Манай Дөргөн, Тайширын УЦС Цэвэр хөгжлийн механизмд бүртгүүлэх өндөр шаардлага босгыг давж тэнцсэн Монголын анхны экологийн цэвэр сэргээгдэх эрчмийн хоёр эх үүсвэр бөгөөд жилдээ 60000 тн хүлэмжийн хийг бууруулах замаар олон улсын өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлж 500000 хүртэл ам. долларын нэмэлт орлого олох боломжтой болгоод байна. Энэ нь өөрөө хөгжил бус уу. Байгальд ээлтэй экологийн цэвэр үйлдвэрлэлийг дэлхий дэмжиж, мөнгө өгөх гэж байна шүү дээ. Уул уурхайгаас гадна сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцөөр нэлээд баянд ордог Монгол Улс энэ салбараа хурдацтай хөгжүүлээд мөнгө олох боломж байгаа бус уу. Тухайлбал, манай орны усны эрчмийн нөөц 50 тэрбум кВт.ц-аар үнэлэгдсэн нь цаашдын өсөн нэмэгдэх цахилгааны хэрэгцээний тодорхой

хэсгийг усны эрчим хүчээр хангах бүрэн боломжтой аж.

Манай эрчим хүчний системийн оргил ачаалал 2010 оны арванхоёрдугаар сард 728МВт-д хүрэхэд дулааны цахилгаан станцууд бүрэн хүчин чадлаараа ажилласан хэрнээ оргил ачааллыг хаахаар хойд хөршөөс 70МВт эрчим хүч импортолсон билээ. Манай орны хэтийн хөгжлийн чиг хандлагаар 2020 оны түвшинд оргил ачаалал 1128МВт-д хүрэх төлөвтэй бөгөөд тэр үед импортоор 500 орчим МВт чадал авахаар байна. Ийм хэмжээний цахилгааны чадал жил бүр авахад хүрвэл улсын эдийн засаг доройтолд орохоос гадна шугамын дамжуулах чадвар ч хүрэлцэхгүй болох гэнэ.

Манай улс дулааны цахилгаан долоон станцтай бөгөөд жилдээ дөрвөн тэрбум кВтц эрчим хүчийг үйлдвэрлэж, харин оргил ачааллын цахилгааныг ОХУ-аас 40-өөд жилийн туршид импортлох замаар аргалж ажиллаж ирсэн. Өөрөөр хэлбэл, 40 жилийн турш ОХУ-аас хараат явж ирсэн гэсэн үг. Тэгвэл эдүгээ хөгжлийн шинэ үе ирж буйтай холбогдуулан эрчим хүчний салбартаа шинэчлэл хийж, томоохон чадлын усан цахилгаан станцыг барьж байгуулах замаар эрчим хүчний хараат бус байдлыг халж, нийслэлчүүдийн утаа униар, ирээдүйн эрчимтэй хөгжлийн хэрэгцээг бүрэн хангахуйцаар ногоон эдийн засгийг хөгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Гамшгийн хэмжээнд хүрсэн нийслэлийн утааг арилгах талаар сүүлийн жилүүдэд багагүй ярьж, зарим нэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлжбайгааг Улаанбаатарын хотын утаа улам л ихсэх. Олон хүн санаа бодлоо уралдуулсаар л. Эрчим хүчний салбарынхан ч бас санаа оноогоо хэлж, асуудлаа тайлбарлаж эхэллээ. Тэд Эгийн гол, Сэлэнгэ мөрөн дээр каскад/цуваа/ усан цахилгаан станцууд

барьснаар оргил ачааллаас гадна нийслэлийн агаарын бохирдлыг арилгах бүрэн боломжтой талаар ярих боллоо. Төрийн түшээ Та нэг анхааралтай сонсоод бас судлаад үзээрэй. Яг өдгөө манайд эрчим хүчний, нөгөө нь утааны гэсэн хоёр том асуудлыг юун түүнд шийдэх хэрэгтэй байгаа шүү дээ. Цаашдын өсөн нэмэгдэх эрчим хүчний хэрэгцээг хангах хэмжээний эрчим хүчний хангамжийн аюулгүй байдлыг шийдэхгүйгээр, мөн утааг арилгах асуудлыг бодитоор ярихгүйгээр хөгжил яриад, уул уурхайн баялаг, их мөнгө мөрөөдөөд яах юм бэ. Тэгвэл утаа, эрчим хүчний найдвартай байдлыг хангах, дээрх хоёр асуудлыг нэгэн дор цогцоор шийдэх гарц бол

томоохон чадлын усан цахилгаан станц барьж байгуулах гэж эрчим хүчний мэргэжилтнүүд үзэж байна.

Манай орны усны эрчим хүчний нөөц 50 тэрбум кВт.ц. Дөргөн, Тайширын станцын үйлдвэрлэл нийлээд 75 сая кВт.ц цахилгаан үйлдвэрлэх чадалтай байгаа нь монголчууд усны нийт эрчим хүчнийхээ 0.15 хувийг л эдийн засгийн эргэлтэд оруулж буй тухай ЭБЭХ-ний дэд сайд Т.Энхтайван яриад “Монгол Улс бараг хөндөгдөөгүй байгаа усны эрчим хүчний баялгаа эдийн засгийн эргэлтэд оруулснаар 100 жилийн хоцрогдлоосоо зургаан жилийн дотор гарах бүрэн боломжтой” гэжээ. ■

эгчдээ, ажлын хүндээ ч ургаж буй цэцэг бэлэглэснээр түүнд эрүүл мэнд, эрч хүч гээд олон зүйлийг давхар өгч байгаа” хэмээн “Увдист цэцэг төв”-ийн тэргүүн Б.Уранчимэг ярилаа. Нээрээ ч савтай цэцэг хуучрахгүй бэлэг юм.

МУИС-ийн Экологийн боловсрол төв, “Увдист цэцгийн төв”-ийнхөнтэй хамтран тасалгааны цэцгийг өөрийн хүлэмжиндээ үндэслүүлэн тарьж, хавар намрын улиралд үзэсгэлэн худалдаа зохион байгуулдаг уламжлалтай аж. Тэд 2011 оны хаврын үзэсгэлэнгээ дөрөвдүгээр сарын 16-наас 26-ны хооронд Экологийн боловсролын төвдөө зохион байгуулж байна. “Агаарын бохирдол хэцүүдлээ” гэж ярьж буй энэ үед Та гэртээ ч, ажилдаа ч тэр цэвэр агаараар амьсгалах аргууд бас бий. Тэдгээрийн нэг нь амьд цэцгэнд “умбах” явдал. Цэцгийн үнийн тухайд нас, өнгөнөөсөө шалтгаалаад өөр өөр. Дээрх үзэсгэлэнг сонирхогчдын дунд өндөр настнуудаас гадна нялх үрээ тэвэрсэн хүн ч цөөнгүй байсан. Эл үзэсгэлэнгийн цэцгүүд ерөнхийдөө 1500 -45000 төгрөгийн хооронд үнэтэй байв.

Сурвалжлага

Ургаж буй цэцгийг бэлгэнд сонгоё

Гоодаль, Унтаахай хатан, хамрын ханиад эмчлэгч Зузаахай, хүчилтөрөгчийн дээд “Мөлхөө”....Цэцгийн үзэсгэлэнг сонирхохдоо өнгө, үнэрт нь баясах төдий биш, тэрхүү амьд амьтны өөр өөрийн онцлогийг мэдрэхийг хүсвэл сонголт хийхэд

илүү хялбар болдог аж.

“Хэрвээ Та хэн нэгэн хайртай дотнын хүндээ савтай ургаж буй цэцэг бэлэглэвэл уулзах бүртээ найз чинь цэцгээ ярина байх. Цэцгээ хэрхэн арчлах, тордоход суралцаж, түүнээсээ байгаль дэлхийгээ хайрлаж сурна. Ах

Агаар цэвэршүүлэх цэцэг борлуулалт сайтай байдаг

Үзэсгэлэнгийн шилдэг цэцэгчнээр Диваажингийн шувуухай цэцгийг дөрөв дэх жилдээ ургуулж буй Г.Даваадэлгэр шалгарсан юм. Стрелиция буюу Диваажингийн шувуухай цэцэг нь Монголд ховор тооцогдох цэцгийн нэг аж. Түүнийг цэцгийн хаан гэж нэрлэдэг байна. Шилдэг цэцэгчнээр шалгарсан Г.Даваадэлгэр “Цэцэг тарих нь чимхлүүр нарийн ажиллагаатай. Сэтгэл бүр ч чухал. Би 2007 оноос цэцэг тарьж эхэлсэн. Агаар цэвэршүүлэх цэцэг хамгийн борлуулалт сайтай байдаг. Тиймээс энэ төрлийн цэцгийг түлхүү тариалдаг. Гэрт тарьсан цэцэг маань багтахгүй болохоор цэцгэндээ зориулж 3х6 хэмжээтэй байшин барьсан. Сүүлийн жилүүдэд хүмүүс цэцэг сонирхох, худалдан авах нь эрс нэмэгдсэн. Цэцэг бүхэн өөр өөрийн эзэнтэй, түүхтэй. Тийм болохоор цэцэг сонгож авна гэдэг нарийн нандин

» зүйл ” гэв.

Агаар дахь нян бактерийг саармагжуулна, өрөө тасалгааны агаарыг ариутгана, дархлаа тогтооно, химийн элдэв элементийг өөртөө шингээнэ гээд цэцэгт муу тал алга бололтой. Соронзон туяаг саармагжуулах Сүлтгэнэ, дархлаа тогтоогч гэрийн эмч буюу Аруу гээд цэцэг бүр өөр өөрийн ач тустай. Дорно дахины ард түмэн цэцгийн соёлыг өрнөдөд дэлгэрүүлсэн түүхтэй юм билээ. Цэцэг үйлдвэрлэлтээрээ өнөөдөр Голланд улс дэлхийд тэргүүлж байна. Манай улсад энэ төрлийн цэцгийн үйлдвэрлэл одоо л хөгжиж буй гэж үздэг. Иргэдэд ахуйн хэмжээнд цэцэг тариалж, түүнийгээ худалдах болсныг эс тооцвол цэцгийн бизнест сул чөлөөтэй талбар байсаар. Цэцэггүй баяр, цэцэггүй тэмдэглэлт өдөр гэж үгүй. Байгаль орчинд ээлтэй цэцгийн худалдааг хориглосон хууль хаана ч байхгүй. Хэрэгцээ шаардлага нь байна. Эрэлт бий. Нийлүүлэлт нь дутмаг зах зээл гэвэл буруудахгүй болов уу. Юутай ч энэ салбар шинэ хэвээрээ байна.

Экологийн боловсролыг цэцэг тарихаас эхлүүлэе

Өдөр бүр ургаж байдаг цэцгийг бие биендээ бэлэглэж байвал ямар вэ?, хүмүүс ээ. Үзэсгэлэнг зохион байгуулж буй Экологийн боловсрол төвийн гол зорилго энэ аж. Эднийх иргэдийн цэцэг тарих идэвхийг сэргээх, экологийн боловсролыг цэцэг тарихаас эхлүүлэх гэнэ. Тиймээс цэцэг тарих зөвлөгөө, сургалт, мэдээллийг иргэдэд үнэ төлбөргүйгээр явуулж иржээ. Ургаж буй цэцэгэнд элдэв янзын тууз, чамин боодол хэрэггүй. Зөвхөн бордоо, ус, нар илүү чухал болохыг онцолж байлаа. Цэцгийн дэлгүүрээс ихэнх хүмүүс “амьд” сарнай худалдан авах нь олонтаа. Харахад үзэмжтэй, сэтгэл татам хэдий ч усалгаатай, таримал цэцгийг үл гүйцнэ. Март-8, Есдүгээр сарын 1, хонхны баяр дөхөөд ирэхээр сарнай цэцгийн үнэ ханш есөх нь хууль. Өгч байгаа хүндээ үлдэж хоцрох нь даанч ховор. Дурсагдах нь үгүй.

Цэцэг сонирхдог хүмүүс санаа нэгдэж “Увидаст цэцэг төв”-ийг

байгуулжээ. Цэцэг сонирхдог, сонирхохыг хүссэн хэн бүхэнд 300-гаад гишүүнтэй энэ төвийн хаалга нээлттэй гэсэн. Тэдний зарим нь дэлгүүрийн лангуунаа борлуулалт нь гялтганадаг цэцгүүдийн талаар “Хэдий цэцэг боловч үндэс, мөчрөөсөө салсан төдий л зүйл” гэж ярьсан. Гэтэл гадуур худалдаалах сарнай сав боодол туузтайгаа үнэ нь хоршоод ирвэл тансаг агаад үнэтэй

бэлэг болдог. Гэхдээ амьдрах, аж төрөх биологийн нас нь хэдхэн цаг. Цэцэг тариалагчдын яриа хэдхэн цагийн настай сарнайнд мөнгөө үрэх биш, тэмдэглэлт өдрийн бэлгэнд ургаж буй тасалгааны цэцэг яагаад сонгож болохгүй гэж хэмээсэн сайхан санааг уламжлах байна. Таны маргаашийн бизнес ургадаг цэцэг байгаасай. ■

Фотоз INET

Цаг үе

Тавантолгойн асуудал толгой эргүүлсээр...

Хувьцаа эзэмшигчдийн орон

2011 оны гуравдугаар сарын 31. Энэ өдрөөс өмнө мэндэлсэн Монгол Улсын иргэн бүр Тавантолгойн нэгээхэн хэсгийг үнэ төлбөргүйгээр эзэмших эрхтэй боллоо. “Эрдэнэс Тавантолгой” компанийг байгуулан 15 тэрбум ширхэг хувьцаа гаргасны 10 хувийг ард түмэнд тараах түүхэн шийдвэрийг Засгийн газар гаргасан нь энэ.

Монголчууд бид хоёр сая 796 мянгуулаа. Монгол хүн бүр нэрийн данстай, дансандаа 536 ширхэг “Эрдэнэс Тавантолгой”-н хувьцаатай болох нь. Төр засаг одоогоор хувьцааны тоог хэлсэн ч түүний нэрлэсэн үнийг зарлаагүй байна. Бас дээр нь “Эрдэнэс МГЛ” компанийн давуу эрхийн хувьцаа гаргаж, хүн бүрт нэг ширхэгийг бэлэглэх тухай Засгийн газар хэлэлцэж, дэмжээд байгаа билээ. Цаашдаа иймэрхүү сюрприз олон гарч мэдэхийг хэн байг гэх вэ, сонгуулийн өмнөх жил шүү дээ! Ингэхэд иргэн бүр нь “хувьцаа эзэмшигч” болсон Монголоос өөр орон байдаг болов уу?

“ОХУ, Саудын Араб болон бусад оронд хувьчлалын жишээ гарч

байсан л даа. Гэхдээ яг Монгол шиг бүх иргэндээ хувьцаа тараасан орныг би л хувьдаа мэдэхгүй юм байна” хэмээн “Евроази капитал” группийн захирал Алишер Али хариулав. “Ер нь иргэн бүртээ хувьцаа үнэгүй өгсөн туршлага бусад оронд байхгүй л болов уу. Гэхдээ энэ нь бэлэн мөнгө тарааснаас хамаагүй дээр гэж бодож байна. Хүмүүс хувьцаагаа барьцаалаад банкнаас зээл авч болно, ирээдүйд зарсан ч болно. Бас ногдол ашиг аваад, тэрийгээ боловсрол, эрүүл мэнддээ зарцуулах боломж бүрдэх байх” хэмээн Монголын Санхүүгийн зах зээлийн холбооны ерөнхийлөгч Ө.Ганзориг учирлаад, “Гол нь энэ хувьцааны бодит үнэ цэнийг иргэд сайн ойлгох хэрэгтэй” хэмээн онцлов.

Гэхдээ гурван монгол хүний нэг нь нэн ядуугийн ангилалд багтаж байгаа өнөө үед үнэгүй авсан хувьцаагаа хүмүүс хамгийн анхны боломжоор зарж, хоногийн хоолоо залгуулах магадал тун ч өндөр. “Эрдэнэс Тавантолгой”-н хувьцааг олон улсын хөрөнгийн зах зээлд гаргаж, зах зээлийн үнэ цэнэ нь тогтох үед арилжаа нээлттэй болно гээд байгаа шүү дээ. “Арга зальтай

этгээдүүд худал, үнэн аргаар бүх хувьцааг цуглуулан авсаар, 10 жилийн дараа гэхэд иргэдийн ихэнх нь нөгөө л ядуу хэвээрээ, бүх баялгийг гартаа төвлөрүүлсэн цөөхөн этгээдийн зарц болох вий” гэж эдийн засагч Д.Жаргалсайхан бичжээ. Үнэхээр 1990-ээд онд төрийн өмчийг цэнхэр, ягаан тасалбар болгон үнэгүй тарааснаас болж эдүгээ Монголын хөрөнгийн бирж дэх компаниудын ихэнх нь нэгдмэл сонирхол бүхий хэсэг хүний гарт төвлөрсөн байдаг. Тэд мэдээлэл хомс, хөрөнгийн зах зээлийн талаар ойлголтгүй хүмүүсийг “мангартуулж”, хувьцааг нь хуулийн дагуу болон хууль бус аргаар дээрэмдсэн нь түүхэн сургамж. Манай хөрөнгийн зах зээл дэх эмх замбараагүй байдал ч үүнээс улбаатайг “Mongolian Economy” сэтгүүл өмнөх дугаартаа дэлгэрэнгүй бичсэн билээ.

“Олон нийтийн санхүүгийн боловсролыг дээшлүүлэхэд сайн анхаарахгүй бол 1990-ээд оны цэнхэр, ягаан тасалбар шиг юм болж магадгүй” хэмээн Санхүүгийн зохицуулах хорооны дарга Д.Баярсайхан зовних. “Маш том сургалт явуулах учиртай. Алс хөдөө сууж байгаа малчин

» ч хөрөнгийн зах зээлийн тухай ойлгогчид байх ёстой шүү” хэмээн Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж сануулах. Ямартай ч төр, засаг нэг бүдэрсэн газраа дахиж унахгүй гэж найдах л үлдлээ.

Гараа амжилттай, харин бариа?

Монголын Засгийн газар түүхэндээ анх удаагаа олон улсын хөрөнгийн зах зээлээс их хэмжээний хөрөнгө татах гэж байна. Энэ гараа ч амжилттай эхлэв. Дэлхийд толгой цохих хөрөнгө оруулалтын 20 гаруй банкны төлөөлөгчид Улаанбаатарт цуглан, монголчуудтай хамтарч ажиллахын төлөө өөр хоорондоо өрсөлдсөн нь урд хожид үзэгдээгүй гайхамшигт явдал болсон гэлтэй. Хэдхэн жилийн өмнө хэний ч анхаарлыг татахгүй байсан манай орон ийнхүү уул уурхай, банк санхүүгийн “акул”-уудыг даллаж эхэллээ.

“Эрдэнэс Тавантолгой” компанийн IPO-г олон улсын хөрөнгийн зах зээлд хийх ажлыг зохион байгуулах эрхийг одоогоор дөрвөн банк аваад байгаа нь Германы “Deutsche bank”, АНУ-ын “Goldman Sachs”, Францын “BNP Paribas”, Австралийн “Macquarie” билээ. Эдүгээ тэд Тавантолгойд мөнгө босгож өгөх бэлтгэл ажилдаа хэдийнэ орсон тухай албаны эх сурвалж мэдээлэв. Гэвч “Эрдэнэс Тавантолгой” компанийн 10 хувийг монголчууд үнэгүй өмчилж байгаа нь олон улсын зах зээлээс хөрөнгө татахад сөрөг үр дагавар авчрах юм биш биз?

“Олон улсын IPO-д харин ч сайнаар нөлөөлөх болов уу. Энэ компанийн ард бүхэл бүтэн улсын ард түмэн байна гэхээр хөрөнгө оруулагчдын хувьд таатай байж болох юм. Улс төрийн тогтвортой байдалд ч чухал шүү дээ” хэмээн Ө.Ганзориг учирлав. Үнэхээр ч “Эрдэнэс Тавантолгой”-н хувь заяанаас нийт монгол үндэстний амьдрал, амьжиргаа шалтгаалах болоод буй.

Ямартай ч Наадмаас өмнө иргэдэд хувьцааг нь тараана, тэгээд энэ ондоо багтаан олон улсын хөрөнгийн зах зээлд IPO хийнэ хэмээн төр, засгийн эрхмүүд амлаж байна. Гэтэл ийм томоохон ажил хийхийн тулд наад зах нь хоёр жил

бэлтгэх хэрэгтэйг мэргэжилтнүүд онцолж буй. Одооны өрнөөд буй үйл явдлаас дүгнэлт хийхэд “Эрдэнэс Тавантолгой” компани нэлээд үнэ хүрэхээр байгааг Төрийн өмчийн хорооны дарга Д.Сугар учирлаад, “Дэлхийн зах зээлээс 2-4 тэрбум ам.доллар босгох хэлцэл маш их хүч шаардана шүү дээ” хэмээн онцлов. Яг хэдий хэмжээний мөнгө босгохоо ч тогтоогоогүй байж Засгийн газар яараад л байх юм.

Гэхдээ “Бушуутуулайборвиндоо баастай” гэдэг дээ. Олон улсын зах зээлд гарах компани өндөр шалгуур давж гарах ёстой байдгийг мэргэжилтнүүд сануулж байгаа юм. Техник, эдийн засгийн үндэслэлээ ч гүйцэд боловсруулаагүй, оператор компаниудаа ч сонгоогүй, дэд бүтцийн асуудлаа хэрхэн шийдвэрлэх нь ойлгомжгүй үед “Эрдэнэс Тавантолгой” маань олон улсын зах зээлд хувьцаа гаргана гэдэг үнэмшилгүй ажээ. Гаргалаа ч үнэд хүрэхгүй байж болохыг шинжээчид анхааруулсаар.

“Уурхай бүрэн ашиглалтад орж, тодорхой хэмжээний үр өгөөжийг өгдөг болсон цагт IPO хийх нь хамгийн сайн. Түргэн зуур мөнгөтэй болох гээд яаруу, сандруу зүтгэснээр хямд үнэлгээтэй, түүхий ажил болбол хоёр, гурван жилийн дараах хариуцлагыг хэн үүрэх вэ. Хамгийн үнэтэй өөрийн хөрөнгийг /equity/ хамгийн хямд үед нь маш их хэмжээгээр гадагшаа гаргаж байгааг гэмт хэрэг гэж үзэж байна” хэмээн УИХ-ын гишүүн Р.Амаржаргал “Тавантолгой тойрсон тав, зургаан асуулт” нийтлэлдээ бичжээ.

“Хагас толгой”, зургаан сонирхол

Тавантолгойн орд нь Цанхи, Ухаа худаг, Зүүн болон Бортолгой гэсэн хэсгээс бүрддэг. “Энержи ресурс” компани Ухаа худагийг буюу 4000 га газрын тусгай зөвшөөрлийг авсан байдаг бол орон нутгийн “Тавантолгой” компани нийт 270 га газар эзэмшиж буй. Харин “Эрдэнэс МГЛ”-ын мэдэлд 68 мянган га газар байгаа ажээ. Өөрийн мэдлийн энэхүү 68 мянган га “толгой”-гоо Засгийн газар хоёр ч хувааж, олон улсын уралдаант шалгаруулалт зарлаад байгааг бид мэднэ.

“Эрдэнэс Тавантолгой” компани

“бор зүрхээрээ” хариуцаж, борлуулалтаа өөрөө хийх Цанхийн зүүн хэсэгт захиалгаар олборлолт явуулахын тулд БНЭУ-ын “Mesco Steel”, ХБНГУ-ын “BBM Operta”, Австралийн “MasMahon” гэсэн гурван компани саналаа ирүүлсэн билээ. Эндхийн хөрсийг хуулж, олборлолт эхлэхэд бэлэн болсон тухай “Эрдэнэс МГЛ”-ын гүйцэтгэх захирал Б.Энэбиш мэдэгдсэн нь бий.

Харин Цанхийн баруун хэсэгт хөрөнгө оруулж, олборлолт хийн, борлуулалтаа хариуцах эрхийн төлөө таван тивийн 15 компани, консорциум өрсөлдсөн. Энэхүү тендерийн эхний ялагч нарыг Үнэлгээний хороонохон тодруулсан бөгөөд хоёрдугаар шатанд АНУ-ын “Peabody Energy”, БНХАУ-ын “Shenhua Energy” болон Японы “Mitsui & Co” компаниудын консорциум, “Оросын төмөр зам” болон Японы консорциум, БНСУ-ын “Корес” группээр ахлуулсан компаниудын нэгдэл, Австралийн “Xstrata coal”, Бразилийн “Vale”, Люксембургийн “ArcelorMittal” тунаж үлдээд байгаа. Монгол Улсын Засгийн газрыг төлөөлж буй Ажлын хэсгийн эрхмүүдийн тэдэнтэй хийх хэлэлцээр үргэлжилсээр.

Угтуулан тавих нөхцөл бол Тавантолгойн гол “хагас толгой” болох Цанхийн баруун хэсгийн олон улсын тендерийг дүгнэх чухал шалгуур юм. Нүүрс тээвэрлэх төмөр зам, транзит тээврийн үнэ, боомтын шийдэл, шилдэг технологи, боловсруулах үйлдвэрлэлийн туршлага зэргээр нь дээр зургаан компанийг эрэмбэлнэ гэсэн үг. Бас дээр нь урьдчилгаа төлбөрөө ярих нь гарцаагүй. Уг тендерийн ялагчаар аль нэг консорциум, эсвэл консорциумуудын нэгдэл болсон хэдэн ч оролцогч тодорч мэдэх аж. Гэвч энд бид нэг зүйлийг сайн ойлгох хэрэгтэй болов уу. Хэлэлцээр зөвхөн монголчуудын талд ашигтай болно гэж хүлээж суух нь өрөөсгөл ойлголт юм. Нэгэнт л хөрөнгө мөнгөө зарцуулж, Тавантолгойн нүүрсийг олборлохын тулд өрсөлдөж буй зургаан компани, консорциум тус бүрдээ өөрийн сонирхол, ашиг хонжоог хайх нь ойлгомжтой. Харин Монголын Засгийн газрыг, энэ орны нийт ард түмнийг төлөөлөн хэлэлцээрийн ширээний ард сууж буй эрхмүүд л

► алсын хараатай байж, аль болох ухаалаг шийдвэр гаргаасай гэж залбирнам.

“Засгийн газар хөрөнгө оруулагчийг сонгохдоо зөвхөн урьдчилгаа төлбөрт хэтэрхий хөтлөгдөх вий. Урьдчилгаа мөнгө авна гэдэг бол нэг л асуудал. Цаана нь дэд бүтэц, нөгөө угтуулан тавих нөхцөл гээд том асуудлууд байгаа шүү” хэмээн Ерөнхийлөгч сануулсан юм. Ямартай ч олон улсын хөрөнгийн зах зээлд IPO хийхээс өмнө Цанхийн баруун хэсгийн бүх асуудлыг шийднэ гэж албаны хүмүүс ярьж байна.

Лааны гэрэлд нүүрсээ ухаад, Явган зөөх үү

Тавантолгойн нүүрсийг юу юугүй олборлож эхлэх тухай Б.Энэбиш онцолж буй хэрнээ түүнийгээ яаж олборлох, хаагуур тээвэрлэх, хэрхэн борлуулах асуудал дээр таг чиг. Наад зах нь эрчим хүчний асуудлаа хэрхэн шийдвэрлэх гээд байгаа нь ойлгомжгүй. “Эрдэнэс МГЛ” компани “Оюу Толгой”-той хамтарч цахилгаан станц барих гээд байгаа ч юм шиг, эсвэл Тавантолгойг төвийн эрчим хүчний системд холбох гээд байгаа ч юм шиг... “Тавантолгойн усны нөөц хангалтгүй гээд байгаа. Энэ үед нэмээд цахилгаан станц барих нь зөв үү, үгүй юу гэдгээ бид яриад л явж байна” хэмээн Б.Энэбиш

тайлбарлажээ.

Төрийн өмчийн хороо Тавантолгой-Ханбогд-Ханги чиглэлийн 435 км авто зам “барих, ашиглах, шилжүүлэх” төрлийн концесс олгох уралдаант шалгаруулалт зарласан байгаагийн ялагч хэзээ тодорч, зам нь хэзээ бэлэн болох юм, бүү мэд. Түүнчлэн Тавантолгойн нүүрсийг Сайншандад хүргэж, улмаар Чойбалсанг чиглээд суналзах 1100 км төмөр замын барилгын ажил яг хэзээ эхлэх, улмаар хэзээ ашиглалтад орох нь ойлгомжгүй. Товчхондоо, дэд бүтцийн тал дээр тодорхой зүйл огтхон ч алга. Тэгээд лааны гэрэлд нүүрсээ ухаад явган зөөх болж байна уу?

Ер нь Тавантолгойг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах үүрэг аваад гурав дахь жилтэйгээ золгож буй Засгийн газар одоо хүртэл барим тавим төлөвлөгөө ч боловсруулаагүй явж байгаа нь хачирхалтай. Энэ хугацаанд зохион байгуулсан уулзалт, зөвлөлгөөн, хэлэлцээр ч тоогоо алдсан. Гэтэл үр дүн нь хаа байна вэ? Тавантолгойн хэлэцээр одоо ч үргэлжилсээр, харин мэдээлэл нь хав дарагдсан хэвээр. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тэргүүн Ц.Элбэгдорж хүртэл ард түмнээсээ ялгаагүй, энэ тухай мэдээлэл авч гависан юмгүй сууж байгааг хараад олон хүн гайхсан биз

ээ. Гэтэл монгол хүн бүр “Эрдэнэс Тавантолгой”-н хувьцаа эзэмшигч бус гэж үү? Өөрийн өмчийн тухай мэдээлэл байнга авч, санаа тавих эрхгүй бил үү?

Монгол Улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй Тавантолгойн төсөл эдийн засаг, бизнес, геополитикийн олон сонирхлын огтлолцол болоод буй. Энэ төсөл хэрхэн хэрэгжихээс монгол хүн бүрийн амьдрал, амьжиргаа шалтгаалах гээд байна. Тиймдээ ч Монгол Улсын Засгийн газраас томилсон Ажлын хэсгийн үйл ажиллагаа тунгалаг, нээлттэй байх ёстойг олон хүн сануулж байгаа юм.

Эцэст нь, Монгол Улсын хөгжлийн төлөө Тавантолгойг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, монгол хүн бүрийн амьжиргааг дээшлүүлэхийн тулд “Эрдэнэс Тавантолгой”-н хувьцааг бэлэглэж буй бол төр, засгийн эрхмүүдэд “баярлалаа” гэж хэлэхээс өөр яах билээ. Үнэхээр бэлэн мөнгө өгснөөс хамаагүй дээр, ухаалаг шийдвэр болсон байж ч мэдэх юм. Гэхдээ сонгуулийн шоу хийхийн тулд Тавантолгойн баялгаа тарамдаад хаячих вий гэсэн бодол төрж буйг нуух юун. 536 ширхэг хувьцаа хоосон цаас биш байгаасай, хожим нь ард иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх баталгаа болоосой. ■

Хөрөнгийн бирж

Хөрөнгийн биржийг хөгжүүлэх ажил эхэлээ

2011.04.08. Эл өдөр түүхэнд тэмдэглэгдэн үлдэнэ. Учир нь, “Лондоны хөрөнгийн бирж” групп Монголын хөрөнгийн биржтэй энэ өдөр “Ажлын мастер гэрээ”-г үзэглэлээ. Энэ гэрээг үзэглэснээр Монголын иргэдэд гурван жилийн дараа олон улсын санхүүгийн зах зээлд гарах боломж бүрдэнэ. Тодруулбал, Лондон, Тронтогийн биржийн арилжаанд 24 цагийн турш оролцдог болно. Өөрөөр хэлбэл, монголчууд гэрээсээ интернэтээр холбогдон дээрх хөрөнгийн биржээс хувьцаа худалдан авч, Канад, Английн иргэд Монголын хөрөнгийн биржээс хүссэн хувьцаагаа авч,

зарах боломжтой гэсэн үг.

“Өдрийн мэнд” хэмээн монголоор мэндчилсэн Лондоны хөрөнгийн биржийн гүйцэтгэх захирал ноён Хавиер Ролет “Монгол Улс эдийн засгаараа дэлхийд тэргүүлэх бүрэн боломжтой. Монголын хөгжлийн шинэ үе эхэлж байгаа үед хамтын ажиллагааны сууриа тавьж байгаад баяртай байна” гэв. Дэлхийн 70 шахам орны 2600 гаруй компанийн ойролцоогоор дөрвөн их наяд ам.доллар бүхий хөрөнгийг удирдаж буй Лондоны биржийнхэн “Монголд эдийн засгийн өсөлтийг авчирч чадах дэлхийн хэмжээний хөрөнгийн зах зээлийг

Фотог INET

бүтээн байгуулах итгэлт түнш байх болно” гэдгээ илэрхийлж байлаа.

Тэд Монголын хөрөнгийн биржид гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчид орон зай, цаг хугацаанаас үл хамаарах өндөр хурдны арилжааны программыг нэвтрүүлэх гэнэ. Өөрсдийн арилжаанд ашигладаг Millenium IT буюу дэлхийн хамгийн хурдан энэ программ нь хямд өртгөөр, урт хугацаанд, үр ашигтай оролцож, хөрөнгийн захаас бодит өгөөж хүртэх боломжийг бий болгох давуу талтай аж. Лондоны хөрөнгийн биржийн техникийн болон арилжааны мэргэжилтнүүд манай Төрийн өмчийн хорооны хяналт дор ажиллаж, биржийн бүх технологийг шинэчлэх юм байна.

“Ажлын мастер гэрээ”-нд гарын үсэг зурах ёслолыг нээж Ерөнхий сайд С.Батболд үг хэлсэн юм. Тэрбээр жилгаруйн өмнө Хөрөнгийн зах зээл хөгжлийн түлхүүр гэсэн илтгэл тавьж, энэ зах зээлийг хөгжүүлэхийн ач холбогдлыг тухай онцлон дурдаж байлаа. Энэ удаад уг санааг давтан “Дугуйг шинээр бүтээх шаардлагагүй. Хөрөнгийн зах зээлээ хөгжүүлэхийн тулд туршлагатай улс орнуудаас суралцах хэрэгтэй. Энэ хүрээнд Лондоны хөрөнгийн биржтэй хамтран ажиллах стратегийн гэрээнд гарын үсэг зурж, Монгол Улсын хөрөнгийн зах зээлийг шинэ шатанд гаргах хөгжлийн бодитой хөшүүрэг болгох чухал гэрээг байгуулж байна” гэлээ. Түүнчлэн “Энэ хамтын ажиллагаанаас монголчууд илүү хожих болно. Монгол Улсын хөгжилд бодитой

хувь нэмэр орно гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Энэ өдрүүдэд Засгийн газраас “Эрдэнэс Тавантолгойн”-н нийт хувьцааны 10 хувь буюу 1.5 тэрбум ширхэг хувьцааг иргэддээ адил тэгш, үнэ төлбөргүйгээр эзэмшүүлэх томоохон шийдвэр гаргаад байгаа. Энэ агуулгаараа түүхэн чухал үйл явдал болж байна” гэж тэмдэглэсэн юм.

Монголын хөрөнгийн биржийг олон улсын түвшинд хүргэсэн, бүс нутгийн хөрөнгийн зах зээлийн

томоохон түшиц төв болгоход дэмжиж хамтран ажиллана гэсэн Лондоны биржийн удирдлагуудад тэрбээр амжилт хүссэн юм.

“Гэрээнд гарын үсэг зурсны маргаашнаас бүх зүйл хийгдчихнэ гэж ойлгож болохгүй. Энэ арилжааны программуудыг суурилуулахад тодорхой хугацаа шаардана, битгий яараарай” гэж Лондоны хөрөнгийн биржийн гүйцэтгэх захирал учирласан. Тэрбээр “Ерөнхий сайдын хэлснээр бодитой ажил болгохын тулд бүх зүйл биднээс шалгаална. Туршлагатай хөрөнгийн биржтэй стратегийн түншлэлийн хамтын ажиллагааг эхлүүлж байгаа нь зүг чигээ тодорхойлчихлоо гэсэн үг” гэж тодотголоо. Мөн ард иргэдийг хөрөнгийн зах зээлийн мэдлэгтэй болгох талд тусгайлан хөтөлбөр гаргаж хэрэгжүүлэх тухай ярьснаа дуулгав.

Монголын санхүүгийн зах зээлийн нэр хүнд цаашид Лондоны хөрөнгийн биржийнхнээс ихээхэн хамаарна. Монголчуудын хүсэн хүлээсэн санхүүгийн хөгжил гурван жилийн дараа илүү тодорхой харагдана. ■

Тендер шалгаруулалтын үнэлгээг цахим системээр хийнэ

Сангийн яам Засгийн газрын худалдан авах ажиллагааг цахим хэлбэрт шилжүүлэхээр БНСУ-ын Засгийн газартай хамтран “Монгол Улсад цахим худалдан авах ажиллагааг нэвтрүүлэх төсөл”-ийг нэг жилийн хугацаатайгаар 2010 оны аравдугаар сараас хэрэгжүүлж эхлээд байна. Үүний хүрээнд тус яам тендер шалгаруулалтын үнэлгээг цахим системээр хийхээр төлөвлөн ажиллаж байгаа юм.

Өнгөрсөн хугацаанд манай орны хууль эрх зүйн орчинд тохируулан системийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулсан ба түүнд тулгуурлан системийн загварыг хийх ажил үндсэндээ

дуусчээ.

Системийн загварыг боловсруулж буй хугацаанд төрийн байгууллага, тендер оролцогч нарын санал хүсэлтийг сонсож системд тусгах зорилгоор төслийн явцын танилцуулгыг энэ дөрөвдүгээр сарын 14, 15-нд зохион байгуулав. Энэ үеэр Монгол Улсад Цахим худалдан авах ажиллагааг нэвтрүүлэх төслийн хүрээнд хийгдэж буй системийн үйл ажиллагаа, түүний удирдлагыг төрийн байгууллагын худалдан авах ажиллагааг хариуцсан ажилтан нарт танилцуулах бөгөөд цахим худалдан авах ажиллагааны системийн онцлогийн талаар санал солилцов.

Алишер Али: Монголчууд Казахстаны алдааг бүү давтаасай

“Eurasia Capital” группийн захирал Алишер Алитай ярилцлаа.

-Монголын Засгийн газар “Эрдэнэс Тавантолгой” компанийн IPO-г олон улсын хөрөнгийн зах зээлд хийнэ гэж байгаа. Та энэ тал дээр ямар бодолтой байдаг вэ?

-Энэ нь Монголын хувьд үнэхээр түүхэн үйл явдал болно гэж би үздэг. “Эрдэнэс Тавантолгой” нь IPO хийснээр Монголын анхны “Үндэсний аварга” төрөхөөр байгаа юм. Хэмжээ болон ач холбогдлыг нь авч үзвэл “Эрдэнэс Тавантолгой” компани зах зээлийн үнэлгээ нь 190 тэрбум ам.долларт хүрсэн Оросын “Газпром”, 168 тэрбум ам.доллараар үнэлэгддэг Бразилийн “Vale”,

90 тэрбумын Хятадын “Shenhua Group”, 12 тэрбум ам.долларын зах зээлийн үнэлгээтэй Казахстаны “Kazakhmys” зэрэг компанитай дүйцэхээр байгаа юм. Тиймээс “Эрдэнэс Тавантолгой”-н IPO Монголын ард түмний амьжиргааг дээшлүүлж, Монголын хөрөнгийн бирж сайжрахад нөлөөлж, Монголын эдийн засгийн урт хугацааны эрчимтэй өсөлтийн гол хөшүүрэг болно гэдэгт би итгэдэг.

-Гэхдээ Монголын эдийн засгийн форумын үеэр Та “Эрдэнэс Тавантолгой” компанийн хувьцааг эхлээд дотоодын хөрөнгийн зах зээлд гаргах хэрэгтэйг онцолж байсан шүү дээ. Үүнийгээ манай уншигчдад тайлбарлахгүй юу?

-“Үндэсний аварга” компанидаа монголчууд юуны түрүүнд хөрөнгө оруулах боломжтой байх нь чухал шүү дээ. “Эрдэнэс Тавантолгой” болон бусад төрийн өмчит томоохон компанийн үндсэн бүртгэлийг Монголын хөрөнгийн биржид хийх нь улс орны хөгжилд ч чухал гэж би боддог. Ингэснээр хөрөнгийн баялаг Монголын дотоодын зах зээлд бий болно. Монголын Засгийн газар, компаниуд болон хувь хөрөнгө оруугчид дотооддоо хөрөнгө оруулж, үндэсний баялгийнхаа үр шимийг шууд хүртэх боломжтой болох юм.

Нэг жишээ татъя л даа. Манай “Silk Road Mongolia” индексийн (Гадаад, дотоодын биржүүд дээр бүртгэлтэй, Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулдаг томоохон компаниудын хувьцааны ханшийг харуулдаг энэхүү индексийг “Eurasia Capital” гаргаж буй) сагсад багтдаг 31 компанийн 22 нь Нью-Йорк, Торонто, Лондон, Хонконг болон Австралид хувьцаагаа арилжаалж байна. Эдгээр 22 компани 36 тэрбум ам.долларын баялгийг олон улсын зах зээлд буюу Монголоос гадуур бий болгочиоод байна шүү дээ. Энэ нь мэдээж том амжилт, гэхдээ монголчуудын оролцоо хязгаарлагдмал бөгөөд гадаадын хөрөнгө оруулагчид л хамгийн их ашгийг хүртсэн байгаа юм. Гэтэл Монголын хөрөнгийн биржид хувьцаагаа арилждаг 300 гаруй компанийн зах зээлийн нийт үнэлгээ ердөө хоёр тэрбум ам.долларт хүрч байх жишээтэй. Харьцуулаад үз л дээ.

Харин “Эрдэнэс Тавантолгой” болон бусад төрийн өмчит томоохон компанийн хувьцааг дотооддоо гаргаснаар томоохон хөрөнгө оруулалтын банк, брокерийн пүүс, зөвлөгөөний компани гэх мэтийн зах зээлийн олон бүрэлдэхүүнийг цогцоор нь бий болгох, хөгжүүлэх боломжтой. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь мэдлэгт суурилсан, оюунлаг санхүүгийн үйлчилгээний салбарыг үүсгэх, өндөр ур чадвартай

» боловсон хүчнийг олноор нь бий болгох сайн талтай. Энэ нь нэмүү өртөг шингэсэн үйлдвэрлэл бий болгох Засгийн газрын бодлоготой ч нийцэх юм шиг санагддаг шүү.

-Монгол шиг хөгжиж буй орон дотоодын хөрөнгийн зах зээлээ амжилттай хөгжүүлсэн туршлагаас Та тодорхой жишээ дурдаж болох уу?

-Дотоодын зах зээлдээ ач холбогдол өгөхийн давуу талыг бид Малайзын жишээнээс харж болох байх. Тус улсын үүрэн холбооны томоохон оператор болох "Maxis Communications" 2009 оны арваннэгдүгээр сард дотоодынхоо буюу Куала Лумпурын хөрөнгийн биржид IPO хийсэн нь маш амжилттай болсон юм. Нийт хувьцааныхаа 30 хувийг олон нийтэд санал болгохдоо олон улсын "Credit Suisse", "Goldman Sachs" болон "JPMorgan" зэрэг хөрөнгө оруулалтын томоохон банкнаас тусламж авч, 3.3 тэрбум ам.доллар босгосон байдаг. "Goldman Sachs" энэхүү IPO-д андеррайтераар оролцохын тулд ганц сарын дотор Малайз улсад салбараа нээсэн гээд бод доо. Малайзын хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ сүүлийн таван жилийн дотор хоёр дахин нэмэгдэж, эдүгээ 270 тэрбум ам.долларт хүрсэн нь төрийн өмчит компаниудынхаа хувьцааг дотооддоо арилжаалдгаас үүдэлтэй болов уу. Тус улсын ихэнх компани зөвхөн "гэртээ" хувьцаагаа арилждаг бөгөөд энэ нь олон улсын хөрөнгө оруулагчдыг огтхон ч үргээдэггүй. Харин ч гадаадын хөрөнгө оруулагчид зөвхөн Куала Лумпурын хөрөнгийн биржээс л Малайзын компаниудын хувьцааг авах боломжтой байдаг тул энэ зах зээлд хөрөнгө оруулалт их орж ирдэг юм.

Ер нь "Эрдэнэс Тавантолгой" үндсэн бүртгэлээ гадаадад хийвэл алдаа болж, Монголын хөрөнгийн биржийн хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлж мэдэхийг Казахстаны жишээ ч харуулах байх. Тус улс өмнө нь хийсэн алдаатайгаа одоо хүртэл тэмцсээр. 2005 оноос Казахстаны компаниуд Лондоны хөрөнгийн биржид идэвхтэй нэвтрэх болсон юм. Ялангуяа тус улсын "үндэсний аварга" болох ENRC болон "Kazakhmys" (эдүгээ хоёул FT-100 индекст багтаж байгаа)

Лондонд IPO хийсэн нь хамгийн том 100 компанийнх нь тоонд орчихоод байгаа. Гэтэл өнөөдөр Казахстаны компаниуд дотоодынхоо хөрөнгийн биржид давхар бүртгүүлсэн ч гэлээ энэ нь зүгээр л "хэлбэрдэлт" болж хувираад байна. Яагаад гэвэл Казахстаны компаниудын хувьцааны 95-99 хувь нь Лондонд л арилжаалагддаг (доорх хүснэгтээс харна уу). Гадаадын хөрөнгө оруулагчид Казахстаны компаниудын хувьцааг Лондоноос авах нь хамаагүй хялбар учир Казахстаны хөрөнгийн зах зээлд шууд хөрөнгө оруулалт орж ирэхгүй байгаа юм. Ингээд арилжааны хэмжээ нь өчүүхэн, идэвхгүй тул Казахстаны хөрөнгийн зах зээл хөгжөөгүй өдий хүрлээ. Монголчууд энэ орны 5-6 жилийн өмнөх алдааг битгий давтаасай гэж боддог. Үүнийг тойрч гарч чадна гэдэгт ч итгэдэг.

-Гэхдээ Монголын Засгийн газар зөвхөн олон улсын хөрөнгийн зах зээлээс л их хэмжээний мөнгө төвлөрүүлж чадна гэж үзээд байгаа шүү дээ...

-Хэрвээ төгс ертөнц гэж байдаг сан бол Монголын компаниуд зөвхөн Монголын хөрөнгийн биржид л бүртгэлтэй байх хэрэгтэй болов уу. Мэдээж үүнийг бодит бус, боломжгүй гэж үзэх хүн цөөнгүй гарах байх. Яагаад гэвэл Монголын хөрөнгийн бирж жижиг учраас гадаадын хөрөнгө оруулагчид Лондон эсвэл Хонконгийн хөрөнгийн биржээр дамжуулж хөрөнгө оруулахыг илүүд үзнэ гэх байх л даа. Мэдээж Монголын хөрөнгийн биржийг олон улсын стандартад хүргэхийн тулд их хөдөлмөр, хугацаа шаардлагатай. Монгол Улсын Засгийн газар "Эрдэнэс Тавантолгой"-н IPO-г цаг алдалгүй хийхийг хүсч байгаа бол тус компанийн хувьцааг эхэлж Монголын хөрөнгийн биржид бүртгүүлээд, хадгалалтын сертификат (Depository Receipts) гэдэг санхүүгийн хэрэгслийн тусламжтайгаар Лондон болон Хонконг зэрэг хөрөнгийн биржид давхар бүртгүүлж болно шүү дээ. Эдгээр хадгалалтын сертификат нь Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй "Эрдэнэс Тавантолгой" компанийн хувьцаанд суурилсан байх юм. Энэ арга Бразил, ОХУ, Хятад, Вьетнам зэрэг хөгжиж буй зах

Казахстаны зарим компанийн гадаадын (ЛХБ) болон дотоодын бирж дэх арилжааны хэмжээ, 2010 онд

Компанийн нэр	Үйл ажиллаганы чиглэл	Төрийн эзэмшлийн хувь	Зах зээлийн үнэлгээ (сая ам. доллар)	Арилжааны хэмжээ (сая ам.доллар)		Нийт дүнд эзлэх хэмжээ (хувиар)	
				дотоодын	гадаадын	дотоодын	гадаадын
ENRC	Төрөлжсөн ашигт малтмалын	25%	19,704	0.95	20,596.01	0.01%	99.99%
Kazakhmys	Зэс	15%	12,463	1,362.33	30,278.99	4.3%	95.7%
Kazmunaigas EP	Газрын тос & байгалын хий	60%	9,907	3.04	1,744.93	0.2%	99.8%
Halyk Bank	Банк	20%	3,330	9.11	444.44	2%	98%
Kazkommertsbank	Банк	21%	2,728	0.47	124.49	0.4%	99.6%

Эх сурвалж: Bloomberg, Eurasia Capital

► зээлийн компаниудын дунд өргөн дэлгэрч байгаа юм.

-Улстөрчдийн шийдвэрийн дагуу “Эрдэнэс Тавантолгой”-н 10 хувийг иргэдэд үнэгүй тараах болсон. Энэ тухай Та юу гэж боддог вэ?

-Би хувьдаа энэ шийдвэрийг дэмжиж байгаа. Яагаад гэвэл улсынхаа байгалийн баялгийг эзэмшиж байна гэсэн санааг нийт иргэдэд шууд хүргэж байгаа юм. Түүнчлэн Засгийн газар цаашид дэмжээд өгвөл иргэдийн санхүүгийн мэдлэг өндөр болно. Монгол хүн бүр хувьцаа эзэмшигч болж байгаа учраас түүнийгээ удирдан, шийдвэр гаргах туршлага сууна. Ингэснээр хөрөнгийн зах зээлийн хөгжилд илүү идэвхтэй оролцож эхлэх болов уу. Ер нь зүгээр бэлэн мөнгө тарааснаас хувьцаа тараах нь хамаагүй дээр гэж би үздэг.

-Дэлхийн хамгийн өндөр өсөлттэй зах зээлээр Монголын хөрөнгийн зах зээл шалгарсан, өнгөрсөн онд. Энэ байдал цаашид үргэлжлэх болов уу?

-Өнгөрсөн онд Монголын хөрөнгийн биржийн Top 20 индекс 138 хувиар өсч, нийт зах зээлийн үнэлгээ нь түүхэндээ анх удаа нэг тэрбум ам.доллараас давсан. Ирэх жилүүдэд Монголын хөрөнгийн зах зээл өндөр өсөлт үзүүлнэ гэдэгт би эргэлзэхгүй байгаа. Урт хугацаанд өсөлт тогтвортой үргэлжилнэ гэж бодож байна. Гэхдээ богино хугацаанд гарч болох эрсдэлүүдийг мартаж болохгүй.

Монголын хөрөнгийн зах зээл одоогоор сул хөгжсөн байгаа бөгөөд үнийн хэлбэлзэл хэт их гарч байна. Саяхан ажиглагдсан огцом өсөлтөд л гэхэд нүүрсний дөрөв, уул уурхайн бус нэг гээд ердөө таван компани нөлөөлсөн байх жишээтэй. Хэдийгээр өндөр өсөлт ажиглагдаж байгаа ч эргэлтэд байгаа хувьцааны тоо болон арилжааны хэмжээ хэт бага байна шүү дээ. Мөн шинээр IPO хийхгүй байгаагийн зэрэгцээ зах зээлд спекулятив шинж чанартай арилжаа их хийгдэж байгаа. Иймэрхүү хүндрэл байгаа ч компанийн засаглал, тунгалаг байдлыг сайжруулж, шинэ IPO-нууд гарган туслах салбарыг хөгжүүлснээр хөрөнгө оруулагчдын сонирхлыг илүү ихээр татах

Мэргэжлийн боловсролын сангийн хөрөнгө бүрдүүлэх журмыг баталлаа

Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сангийн хөрөнгийг бүрдүүлэх, зарцуулах, хяналт тавих журмыг Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцэн баталлаа. Журмын хэрэгжилтэд хяналт тавьж, дүнг Засгийн газарт жил бүрийн хоёрдугаар сард багтаан танилцуулж байхыг холбогдох сайд нарт даалгаж журмыг хэрэгжүүлэх, хяналт тавих асуудлаар хуулийн дагуу хамтран ажиллахыг Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын Үндэсний зөвлөлд даалгав. Санд улсын болон орон нутгийн төсвөөс хуваарилах хөрөнгийг УИХ, аймаг, нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал батлах бөгөөд аж ахуйн нэгж, байгууллага сайн дурын үндсэн дээр хөрөнгө төвлөрүүлж болох юм байна.

“Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сан” нь эрэлтэд суурилсан, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд тулгуурласан мэргэжлийн боловсрол, сургалтын үйлчилгээг дэмжих юм. Ерөнхий боловсролын сургууль төгсөгчид болон ажилгүй залуучууд, иргэдэд богино хугацаанд нийгэм, хөдөлмөрийн зах зээлд эрэлт хэрэгцээтэй байгаа мэргэжил эзэмшүүлж, ажлын байртай болгон ажилгүйдэл, ядууралтай тэмцэх төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд энэ сан чухал үүрэгтэй гэж Засгийн газар үзэж байна.

болов уу. Энэ ч утгаараа Лондоны хөрөнгийн бирж болон Монголын хөрөнгийн биржийн түншлэл нь урт хугацааны эерэг нөлөө бүхий маш чухал алхам болсон гэж үздэг.

Лондоны хөрөнгийн бирж нь гаднын улсын, тэр тусмаа Монгол шиг шинээр хөгжиж буй орны хөрөнгийн биржийг шууд удирдан ажиллуулж байсан тохиолдол байхгүйг энд онцолмоор байна. Өөрөөр хэлбэл, энэ нь Лондоны хөрөнгийн бирж энэхүү хамтын ажиллагаанд ямар их ач холбогдол өгч байгааг харуулж байгаа юм. Энэ хамтын ажиллагаа Монголын хөрөнгийн биржийг дотоодын компаниудын хувьд хөрөнгө босгох таатай талбар, иргэдийн хувьд баялгийг оновчтой хуваарилах зөв суваг болгож чадна гэдэгт итгэдэг.

-Танай компаниас гаргасан “Mongolia Outlook 2011” тайланд энэ онд Монголын эдийн засаг 10 хувиар өснө гэсэн байсан. Ер нь үсрэнгүй хөгжилд хүрнэ гэж монголчууд итгэдэг. Харин Та?

-Тийм ээ, би Монголын эдийн засгийн төлөвийг эергээр харж байгаа. Өнгөрсөн онд Монголын

эдийн засаг 6.1 хувиар өсч, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт 1.5 тэрбум ам.доллар буюу бүх цаг үеийн дээд хэмжээндээ хүрсэн. Түүнчлэн экспорт 54 хувиар нэмэгдэж, төгрөгийн ханш 13 хувиар чангарлаа. Ирэх жилүүдэд Монголын эдийн засаг илүү хурдтай өснө гэдэгт би итгэлтэй байгаа. Манай компанийн таамаглаж буйгаар 2011 онд Монголын эдийн засаг 10 хувиар өсч, өсөлтөөрөө дэлхийд нэгдүгээрт биш юм аа гэхэд эхний гуравт жагсах болов уу. Эдийн засгийн энэхүү өндөр өсөлтийн гол хүчин зүйлүүдийн нэг нь Оюутолгойн хөрөнгө оруулалт, ашигт малтмалын өндөр үнэ болон тэдгээрийн экспортын өсөн нэмэгдэж буй эрэлт байх төлөвтэй. Түүнчлэн Засгийн газрын зарлага ихээхэн тэлж байгаа зэрэг нь Монголын эдийн засгийн өсөлтөд эергээр нөлөөлнө. Урт хугацаанд буюу ирэх 10 жилийн турш Монголын эдийн засаг хамгийн өндөр өсөлттэй эдийн засгийн тоонд зүй ёсоор багтана гэж боддог. Ер нь Монгол Улс маш сонирхолтой цаг үедээ ирээд байна.■

Тэвчээр хатуужлын цараа шалгасан үйлдвэрлэл

“Mongolian Economy” сэтгүүл энэ дугаараасаа “Made in Mongolia” гэсэн шинэ булан нээлээ. Энэ булангийнхаа зочныг сонгохоор удаан ярилцсаны эцэст нэгэн сонирхолтой үйл эрхэлдэг хүнийг олсон юм.

Сэрүү татаж сэнгэнэсэн суудлын бүрээс

Дан шагайгаар хийсэн машины суудлын бүрээсэн дээр сууна гэхээр “нухаж мэднэ” гэх болгоомжлол танд төрж байна уу? Жигдхэн өрж, холбосон шагай хамгийн сайн массаж болдог гэвэл Та битгий гайхаарай. Нэг суудлын бүрээсэнд дунджаар 800 шагай ордог байна. Б.Даваажанцан гэх эр шагайгаар суудлын бүрээс хийгээд таван жил болжээ. Он гарснаас хойш гурван ч суудлын бүрээс хийжээ. “Монгол Улс 40 гаруй сая толгой малтай ч шагай тийм ч олдоцтой биш. Уг нь бол монголчууд маханд дуртай учраас шагай элбэг гардаг. Гол нь хүмүүс шагайг хүндлэн дээдэлж, Цагаан сарын үеэр бараг айл бүр морь уралдуулах, алаг мэлхий өрөх дайны шагайтай байхыг эрхэмлэдэг учраас түүнийгээ зарах нь ховор” гэж Б.Даваажанцан сонирхуулсан. Гэсэн ч тэр хөдөө орон нутгаар явж, бас махны чөنجүүдтэй найзлан суудлын бүрээсээ хийсээр л байна.

Түүний түүхий эдээ хэрхэн базаадаг нь сонин. Нэг кг шагайг тэр 500-1000 төгрөгөөр худалдан авдаг аж. Килограммаар тооцвол нэг суудлын бүрээс 7-8 кг жинтэй болдог юм билээ. Шагайгаа цуглуулахдаа бас учиртай. Олдсон болгоныг нь аваад байхгүй. Хүмүүсийн захиалгын дагуу ямар шагай цуглуулахаа шийднэ. Морь талаар нь байрлуулсан суудлын бүрээс захиалсан тохиолдолд баруун, зүүн тийш харахаас үүдээд асуудал гарна. Дан баруун эсвэл зүүн тийш “харсан” шагай хайх нь төвөгтэй байдаг ч “азаар” тийм захиалга их биш байдаг аж. Биед эвтэйхнээр нь хүмүүс ихэнхдээ хонь, ямаа талаар нь байрлуулсан суудлын бүрээс захиалдаг гэсэн.

Шагайг ямар ч химийн бодисгүйгээр өнгө оруулдаг

Шагайгаа цуглуулж, захилгатайгаа танилцснаар үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа эхэлнэ. Эхлээд

шагайгаа гурван удаа сайтар чанана. Энэ нь шагайгаар бүтээгдэхүүн хийчихсэн хойно тос ялгарахааргүй болгож байгаа гэсэн. Шагайн бүрээснээс тос ялгараад байвал хэцүү биз дээ. Эхний удаа 5-7 цаг чанаж, хөргөөд тосыг нь арчина. Энэ үйлдлийг гурван ч удаагийн давтамжтайгаар хийж, тосноос нь салгана. Энд ямар ч химийн бодис холих шаардлагагүй. Дараа нь өнгөнд оруулна. Үйлдвэрлэлийн хамгийн сонирхолтой хэсэг энд явагдана. Даваажанцан шагайгаа ихэвчлэн бор, улаан, шар, ногоон өнгөнд оруулдаг байна. Бүтээгдэхүүний өнгийг ямар ч химийн хоргүйгээр гаргана гэдэг сонирхолтой санагдаж байгаа биз. Энд хүрэн улаан өнгийг шинэс модны холтосноос гаргаж авах бөгөөд шагай, холтосыг хамтад нь чанадаг гэнэ. Харин шар өнгийг гаргахын тулд цэцэгтэй хольдог бол ногоон өнгийг өвснөөс төвөггүйхэн гаргаж авна. Шагайгаа өнгийг нь гаргах гэж байгаа мод, ургамалтайгаа хамт чанадаг. Энэ үед шагай малын гаралтай бүтээгдэхүүний үнэрээ гээж, ургамлын үнэртэй болдог аж. Даваажанцан “Үнэртээд үз дээ” хэмээн өнгө бүрийн шагайнаасаа байн байн миний аманд барьж сонирхуулж байв.

Дараа нь шагай тус бүрийг цэвэрлэх их ажилдаа орно. Шагайг сайтар цэвэрлэхэд техник ч хийж чадахгүй учраас шагай тус бүрийг нямбайлан өөрийн гараар цэвэрлэнэ. Үйлдвэрлэгчийн хэлснээр хамгийн түвэгтэй дамжлага нь энэ. Одоо дараагийн дамжлага цоолох. Цахилгаан өрмөөр шагай тус бүрийг хоёр удаа цоолдог. Үүгээр сатуркан утас оруулж, хэлэхдэг байна. 800 шагайг одоо хэлхэнэ. Бас л тэвчээр шаардсан амаргүй ажил. Захиалгын дагуу машины суудлын хэмжээнд тааруулж, бас өөрийн өнгө төрхийг илэрхийлэх дизайны дагуу хэлхэнэ гээд бод доо. Үйлдвэрлэлийн шат дамжлага дуусч байна. Гэвч

» энэ бүх шат дамлагад 14 хоног зарцуулдаг байна.

Шагайгаар суудлын бүрээс хийх нь нарийн гар ажиллагаа ихтэй учраас цаг их шаарддаг байна. Цаг шаардаад зогсохгүй тэсвэр тэвчээр, уран чадвар маш их зарцуулдаг үйлдвэрлэл болох нь уншигч танд ч тодорхой харагдаж байгаа болов уу. Он гарснаас хойш гуравхан хос бүрээс хийсэн нь үүнтэй холбоотой. Даваажанцан ч “Шагайгаар бүрээс хийнэ гэдэг тэвчээртэй, уйгагүй хөдөлмөрч хүний ажил гэдгийг дахин дахин учирлаж байсан. “Би дөрвөн ч хүнд хийх аргыг нь зааж өгсөн. Нэг нь эхнээсээ шантарч, гурав нь нэг нэг бүрээс хийж авсан. Гэвч тэд ахиж хийх бодлоо орхисон” гэж тэрбээр хэлсэн. Өмнө нь тэр

шагайгаар олбог, бэлэг дурсгалын зүйл хийдэг байж. Өөрийнх нь хэлснээр шагайгаар 42 нэр төрлийн бүтээгдэхүүн хийж болдог гэсэн. Харин суудлын бүрээс хийх санаагаа 2006 оноос хэрэгжүүлж эхэлжээ. Хүмүүс эхэндээ шагайн дээр суух нь нухахаас эхлээд таагүй байх гэж болгоомжилдог байж. Гэвч сууж туршсан хүн заавал захиалга өгдөг гэсэн. Хүч хөдөлмөр их зарцуулдаг гэхэд бүтээгдэхүүн нь үнэ ханшийн хувьд харьцангуй гайгүй юм. Нэг суудлын бүрээсээ 100.000 төгрөгөөр зардаг байна. Гар аргаар голлож хийдэг учраас бүтээгдэхүүндээ 10 жилийн баталгаа олгодог. Энэ хугацаанд холбоос нь тасрах, сулрах асуудал гарвал үнэгүй сольж өгч, үйлчлүүлэгчээ дээдэлдэг гэсэн.

Шагайн бүрээсийг гаднынхан их сонирхдог байна. Харин дотоодод бүтээлийг нь П.Сүхбат аваргаас эхлээд цөөнгүй хүн хэрэглэдэг аж. Шагайн бүрээсний давуу тал нь чийг татахгүй, зуны цагт бол сэрүү татаж байдаг учраас тухтай.

Даваажанцанд энэ бизнесээ үйлдвэрлэл болгон өргөжүүлэх чин хүсэл бий. Одоогоор түүний энэ хүч хөдөлмөр шаардсан ажилд нь тус дэм болох хүн байхгүй байгаа учраас цаг алдах талтай гэнэ. Сүүлийн үед захиалга нь нэмэгдсээр байгаа болохоор тэрбээр энэ ондоо багтаагаад чин хүсэл эрмэлзлээ бодит ажил болгоно гэсэнт зорилготой байгаа юм билээ. ■

Банкир ярьж байна

Жон П.Финиган: Монголын банкууд өөрийнхөө хөрөнгөөр томрох магадлал тун бага

Д.Бэхбаяр

“Голомт” банкны гүйцэтгэх захирал Жон П.Финигантай ярилцлаа

-Монголын хөрөнгө санхүүгийн зах зээл хөгжиж эхэллээ. Энэ салбарын хөгжлийн үндэс суурийг зөв тавих талд таны бодлыг сонсоё?

-Монголд гадаадын хөрөнгө оруулалт одоо л хөгжиж байна гэж ойлгож болохгүй. Харин сүүлийн 10-аад жилд гаднын хөрөнгө оруулалт Монголд илүү эрчтэй хөгжсөн байна. Дэлхий дахиныг хамарсан санхүүгийн хямралын ганцхан жилд л хөрөнгө оруулалтын үзүүлэлт буурсан тал бий. Түүнээс дэлхий Монголыг сонирхож байна, энэ сонирхол нь цаашид улам нэмэгдсээр байх болно. Тиймээс ирэх он жилүүдэд хөрөнгө оруулалт улам нэмэгдэж, хөгжих боломж

нөхцөл нээлттэй харагдаж байна, Монгол Улсад. Үүний тулд хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, хуулиа боловсронгуй болгох, улстөрийн тогтвортой байдлыг хангах замаар хөгжлийн зөв загварыг бариад хөгжих хэрэгтэй. Монгол Улсад үйлдвэрлэл, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх таван чухал хүчин зүйл байгаа. **Нэгдүгээрт**, нөөц бололцоо. Монгол маш онцлогтой, баялаг ихтэй орон. Химийн таблиц буюу Менделевийн хүснэгт дээрх 100 гаруй химийн элементийн 80 гаруй нь байна шүү дээ. Энэ

баялаг, нөөц боломжоо ашиглаад зөв бодлогоор явуулбал, богино хугацаанд хөгжих бүрэн боломж харагдаж байна. **Хоёр дахь** нь хөрөнгө. Монголын хувьд хөрөнгийн эх үүсвэр хангалттай бус учраас гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт нэмэгдэж байна. Хөрөнгө оруулалт 2010 онд 176 хувиар нэмэгдэж 1.57 тэрбум ам.долларт хүрсэн. **Гуравдугаарт**, удирдах зохион байгуулах ур чадвар. Монголд энэ талын ур чадвар хангалтгүй тул гадаадын мэргэжилтэн судлаачдыг ажиллуулах замаар

» гадаад арга барилаас суралцаж, дотоодын удирдлагын системтэйгээ хослуулах нь зөв юм. **Дөрөвдүгээрт**, ажиллах хүч. Дэлхийн улс оронтой хөл нийлүүлэн явахад орчин үеийн техник технологийг эзэмшин ажиллах чадвартай боловсон хүчин зайлшгүй шаардлагатай. Монгол Улс орчин үеийн технологийг нэвтрүүлэхэд анхаарна гэж байгаа бол түүн дээр ажиллах боловсон хүчин хэрэгтэй болно. Үүний тулд сургалт явуулах, гадаадын мэргэжлийн хүмүүсийн туршлагыг судлах шаардлагатай болно. **Тавдугаарт**, зах зээл. Монгол Улс зах зээлийн хувьд азтай, адислагдсан орон. Дэлхийн өсөлт хөгжлийн төвд нь байна. Маш их эрэлт хэрэгцээг агуулсан их гүрний хажууд төдийгүй Азийн бусад хурдацтай хөгжиж буй орнуудтай нэг бүсэд байдаг. 2010 онд Монгол Улсад хийгдсэн хөрөнгө оруулалт буюу хөрөнгө бүрдүүлэлт ДНБ-ий 40 хувийг бүрдүүлж, хэрэглээ 68 хувьд хүрч, цэвэр экспортын хэмжээ найман хувийг эзэлж баланс барьж байна.

-Лондоны хөрөнгийн биржийнхэн МХБ-ийг хөгжүүлэх ажилдаа шуударлаа. Таны бодлоор манай хөрөнгийн бирж хөгжлийн ямар түвшинд хүрэх бол?

-Саяхан болж өнгөрсөн “Шүүх эрх мэдлийн шинэчлэл ба шударга ёс” үндэсний чуулган дээр Ерөнхий сайд С.Батболд аюулгүй амьдрах чадвартай үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлэх талаар үг хэлсэн. Өнөөдөр хөрөнгийн биржийн үйл ажиллагааг өнгөц харвал тоон үзүүлэлт нь сайн харагдаж байгаа хэдий ч түүний үндсэн үйл ажиллагааны чанарын асуудалд учир дутагдалтай зүйл олон байна. Эндээс үзэхэд, гаднын буюу Лондоны хөрөнгийн биржийн удирдлагын менежментийг нэвтрүүлж байгаа нь сайн зүйл юм. Ирэх 2-3 жилд хөрөнгийн биржийн үйл ажиллагаанд томоохон ахиц гарна гэдэгт итгэлтэй байна. Миний туулсан болоод ДОХА-гийн үнэт цаасны зах зээлийн шинэчлэгдэж хөгжиж ирсэн туршлагаас үзвэл энэ нь дунд хугацааны зорилт юм. ДОХА-гийнх шиг амжилттай болж чадвал энэ нь олон улсын хэмжээний бирж буй болоход хүргэдэг. Одоо ДОХА-гийн хөрөнгийн зах зээл дээрх хөрөнгийн хэмжээ нь 110 тэрбум ам.доллараас давсан ба Катарын ДНБ-ээс жаахан л бага байгаа юм. Хэсэг хугацааны дараа Монголын хөрөнгийн бирж дээрх амжилтад хүрнэ гэдэгт би бүрэн итгэлтэй байна

-Уул уурхайн салбараас гадна бусад салбарыг хөгжүүлэхэд

хэрхэн анхаарах шаардлагатай байна вэ?

-Уул уурхайн салбарын хөгжил нь Монголын эдийн засгийг хөдөлгөх гол хүч болж байна. Энэ утгаар уул уурхайн салбар хөгжихдөө өөрийн үйл ажиллагаатай холбоотой олон салбарын хөгжлийг дэмждэг. Олон салбарт сайнаар нөлөөлнө. Хөгжил дагуулна. Уул уурхайг дагасан олон төрлийн бараа үйлчилгээ гарч ирнэ. Барилга, байгууламж дэд бүтэц, вйлдвэрлэлийг хөгжүүлнэ. Олон төрлийн үйлчилгээний салбарт нөлөөлнө. Ер нь бол уул уурхай ДНБ-ийг өсгөх гол хөдөлгөгч чиглүүлэгч хүч байна. Гэхдээ маш өргөн уудам газар нутагтай мөртлөө 2.7 сая хвн амтай улсад зах зээл ямар түвшинд хөгжих, хэрэгцээ ямар байх талаар ул суурьтай бодож төлөвлөх нь чухал байх.

-Монголын банкны салбарын өнөөгийн хөгжлийг бусад оронтой харьцуулахад ямар түвшинд явж байна вэ?

-Монголын банкны салбар хөгжлийнхөө эхний шатанд явж байна. Банкны нийт системийн хэмжээнд 5,5 тэрбум ам.долларын хөрөнгөтэй. Бусад оронтой харьцуулахад хөрөнгийн хэмжээ маш бага гэсэн үг. Гэлээ ч өөрсдийнхөө түвшинд тийм ч муугүй хөгжиж байгаа. Монголын банкууд санхүүгийн хэцүү үеийг амжилттай даван туулж, хөл дээрээ зогссон. 2010 онд банкны нийт хөрөнгийн хэмжээ 41 хувиар өссөн ба үүний дунд “Голомт” банкных 56 хувиар өссөн. Энэ үзүүлэлт нь “Голомт” банкныг оны эцэст тус улсын хамгийн том банк болгосон юм. Банкуудын хувьд нөөц баялгаа хөдөлгөөнд оруулах тэр үүрэгт хамтарч ажиллацгаасан. Энэ утгаараа Монголын банкууд казино банк болж хувираагүй. Санхүүгийн буруу үйлчилгээ үзүүлээгүй харин ч үлгэр жишээ болж ирлээ. Чанаргүй нийт зээлийн хэмжээ зургаан хувь хүртлээ буурсан. Харин “Голомт” банкны хувьд чанаргүй зээлийн хэмжээ 1.5 болтлоо буурсан.

-Тэгвэл банкны хөгжлийг улам хурдасгахад төрөөс ямар арга хэмжээ авах шаардлагатай бол?

- 2010 онд батлагдсан Банкны тухай хууль нь банкуудад тулгараад байсан хэцүү асуудлуудыг авч үзэж олон улсын практик үйл ажиллагааг тусгасан байдаг. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд болон сайд нар Монголын эдийн засгийн чуулган болон бусад төстэй уулзалт зөвлөлгөөнүүд дээр хэлж байсан үгнээс харахад зах зээлийн үр ашигтай

ажиллагаанд саад тотгор болж байгаа болон оршин буй монополийг хадгалдаг хүнд суртал, олон дүрэм журмын хүндрэлээс зайлсхийх хэрэгтэй талаар онцлон тэмдэглэж байсан. Харамсалтай нь цаг зав бардаг хүнд суртлыг идэвхтэйгээр багасгаж, хүнд суртлыг халах арга хэмжээг дорвитой авч хэрэгжүүлж чадахгүй байна.

Энэхүү саад тотгорын нэгэн жишээ бол хөрөнгө бүрдүүлэлт болон санхүүгийн зах зээлийг хөгжүүлэхэд дэмжлэг болох өргөн хүрээтэй үйлчилгээг явуулахын тулд хуулиар банкуудад олгосон өргөн хүрээтэй эрх мэдлийн эсрэг явуулж буй үйл ажиллагаа юм. Санхүүгийн зохицуулах хорооноос банкуудын

Уул уурхайн салбар нь дөнгөж хөлд орсноос эхлээд хөгжилд хүрсэн үеийг туулсан орнуудад ажиллаж байлаа.

эрх мэдлийг гажуудуулж зөвхөн одоо оршин буй үр ашиггүй монополиудыг хадгалж үлдэх төдийгүй Монгол Улсын тэргүүлэгч банкуудын цаашдын өсөлт хөгжил болон өрсөлдөх чадварыг хязгаарласан хуулийн төслийг саяхан боловсруулжээ.

-Энэ талаараа дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгнө үү?

-Хөрөнгө оруулалтын банк болон банкны үнэт цаасны үйл ажиллагаанд тавьсан хязгаарлалтыг Санхүүгийн зохицуулах хорооноос бий болгожээ. Банкны үйл ажиллагаанд хязгаарлалт тавьж байгаа. Хөрөнгө оруулагч болоод үнэт цаасны зах зээлд банкнаас явуулах үйл ажиллагааг хязгаарласан гэсэн үг. 60-аад брокер диллерийн компанийн үйл ажиллагааг хамгаалж үлдэхийн тулд банкны оролцоонд хязгаарлалт хийлээ.

-Монголын банкуудыг жижиг гэдэг. Тэгвэл томруулах, нөгөө талаар банкуудын зээлийн хувь бууруулах ямар боломж байна вэ?

- Хvv өндөр байгаа нь Монголын эдийн засаг болоод төгрөгийн ханштай холбоотой. Төгрөгийн ханш 2010 онд

► 16 хувиар нэмэгдчихсэн байгаа бол 2011 оны нэгдүгээр сараас хойш төгрөгийн ханш тав хвртэл хувиар өссөн. Монголбанкны тогтмол хvв 11 хувь байгаа бол инфляци найман хувь руу орж ирлээ. Тэгэхээр энэхүү учир дутагдалтай хүчин зүйлүүдээс болоод Монголбанкны тогтоосон хүү зах зээлийн тохиромжтой хүүг тогтооход саад болж байна. Мөн хүү өндөр байгаа явдал нь банкны секторуудын тэнцвэргүй өрсөлдөөн, төрийн бодлого болон өөр бусад зүйлээс шалтгаалан буурахгүй байна. Ерөнхийдөө инфляцийн дарамт, төгрөгийн ханшны өсөлттэй байгаа ч зээлийн хүү буурна гэж таамаглаж байна. Дээрх хүчин зүйлүүдээс болоод Монголын банкууд томорч чадахгүй байна. Одоогоор Монголд гурван том банк байгаа. “Голомт” банкны хувьд 27 хувийн өсөлт гаргасан ч банкны системийн хэмжээнд энэ өсөлт харьцангуй бага 41 хувь байдаг. Тэгэхээр Монголын банкууд дотооддоо өөрийнхөө хөрөнгөөр томрох магадлал тун бага.

Тиймээс гадаадын капиталыг татах замаар хөрөнгөө өсгөх, томруулах боломж бий. Энэ утгаар “Голомт” банк тэргүүлэх гаднын санхүүгийн хоёр том байгууллагатай хамтарч ажилладаг. Арабын нэгдсэн Эмиратын Абу Дабигийн Хөрөнгө оруулалтын зөвлөл нөгөө нь Швейцарийн тэргүүний банк Кредит Свисс юм. Цаашдаа ч гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татаж, ойрын хугацаанд IPO гаргана гэж төлөвлөж байна. Ер нь баялаг, боломжийг дагаад гадны санхүүгийн байгууллагууд Монгол орныг ихэд сонирхож орж ирнэ. Энэ нь Монголын банкуудад хөрөнгийн хуримтлал бий болгох, хүрээгээ тэлэхэд ашигтай байх болно. Гадаадын банкуудын суурин төлөөлөгчийн газар олноор байгуулагдах төлөвтэй байна. Тухайлбал, Нидерланд, Их Британи, Австралийн банкууд төлөөлөгчийн газраа байгуулчихлаа.

-Та Европ, Ази, Ойрхи Дорнодын банкуудад ажиллаж ихээхэн туршлага хуримтлуулсан олон улсын банкир хүн юм. Тэрхүү туршлагаасаа хуваалцана уу. Монголын хувьд таны өмнө нь ажиллаж байсан орнуудаас ямар онцлогтой байна вэ?

-40 жилийн турш банкны салбарт ажиллаж арвин их туршлага хуримтлуулжээ. Уул уурхайн салбар нь дөнгөж хөлд орсноос эхлээд хөгжилд хүрсэн үеийг туулсан орнуудад ажиллаж байлаа. Бруней, Индонез, Катар, Кувейт гэх мэт.

Хамгийн гайхалтай, бахархмаар нь тухайн улс орныг дөнгөж хөгжиж цэцэглэх үед ажиллаж тэдгээр улс орны жаргал зовлон бэрхшээлийг хамтдаа даван туулсан явдал. Мөн зарим нь ашигт малтмалын бүтээгдэхүүнийг экспортолж хөгжсөн улс шүү дээ.

Миний хувьд туршлагаа илүү хуваалцсан нь Катарын үндэсний банкинд гүйцэтгэх захирал болоод Катарын Сангийн сайдын зөвлөхөөр ажиллаж байсан үе. Тэр үед 1995 онд Катарын ДНБ нь зургаан тэрбум доллар байсан нь одоогийн Монголын нөхцөлтэй адилхан байлаа. Харин тус улс 16 жилийн дараа ДНБ-ий хэмжээгээ 120 тэрбум ам.доллар хүртэл өсгөсөн. Дотоодын нийт бүтээгдэхүүний өсөлтөөрөө дэлхийн хамгийн хурдан хөгжилтэй оронд орно. ДНБ-ий өсөлт нь 11,6 хувиар өссөн. Дэлхийн хамгийн хурдацтай өсөлттэй орноор Хятадыг нэрлэдэг нь ташаа мэдээлэл юм.

Тэгэхээр миний бие Монгол Улсыг ДНБ-ий өсөлтийн хөгжлөөр дараагийн 10 жилд Катар улсыг гүйцэж очно гэдэгт итгэж байна. Катар нь дэлхийн хамгийн баян улс болж байгаа юм. Нэг хүнд 82000 ам.доллар ногдож байна. Монгол Улсын ДНБ ойрын хугацаанд бага орлоготойгоос дунд, дундаас их рүү хүрч өсч, хөгжихөөр байна. Монголын дөнгөж хөгжиж хөл дээрээ босч буй банкиг олон улсын стандартын мэргэжлийн банкны түвшинд хүргэхэд санхүүгийн тогтвортой хөгжлийг бий болгоход өөрийн хувь нэмрээ оруулж байгаадаа цаашдаа ч оруулах болно гэдгээрээ бахархаж байна.

-Та манай уншигчдад анхны бизнесийн шинэ санаагаа хэрхэн амьдруулж байсан тухайгаа сонирхуулахгүй юу?

-Сонирухотой асуулт байна. Туршлагатай менежер захирлуудын амжилтад хүрсэн түүх нь дандаа л өөрсдийн алдаанаас суралцсан байдаг. Нөгөө талаар алдаанаасаа сэргийлэх, тэр алдаа юунаас болж гарав гэдгийг мэдэж байвал амжилтад хүрэх нэг хүчин зүйл болно.

Хамгийн анхны шинэ санаагаа ярихын тулд дөрвөн жилийн өмнөх түүх ярья. 40 жилийн өмнө 1971 онд Бруней улсын Стандарт Чартеред банкинд ажиллаж байлаа. Бруней бол маш амжилттай хөгжиж байгаа орон. ДНБ нь 12 тэрбум ам.доллар хүрсэн байна. Тухайн үед улсын эдийн засгийг шингэн хийн экспорт авч явдаг байлаа. Тэр үед ДНБ нь маш бага буюу 170 сая ам.доллар.

Маш бага орлоготой, жижиг жижиг хотхонууд тархсан байдалтай байсан. Миний хувьд энэ улсын хөгжлийн потенциалын чадавхийг харсан. Хэрэглээний банкны маш их шаардлага боломж байгаа нь анзаарагдсан. Манай банк гурван салбартай тултэрхүүжижигжижиг олон хотхон бүрт салбар нээх боломжгүй. Ингээд би мобайл буюу нүүдлийн банкны үйлчилгээг нэвтрүүлсэн. Интернет, утаснаас өмнө шүү дээ. Яаж сэтгэсэн гэхээр автобусны дотор талд банкны салбараа байгуулаад жижиг хотхонууд руу дамжин явж, хэрэглэгч үйлчлүүлэгчдэд хүрч үйлчилдэг байсан. Одоо тус банк долоон салбартайгаар үйл ажиллагаа явуулж байна.

-Өнөөдөр Монголд бизнесийн шинэ санаатай хүн олон байна. Та тэдэнд зөвлөгөө өгөхгүй юу?

-Шинээр бизнес эхлэх, шинээ санаа санаачилгын хязгааргүй их боломж Монголд байна. Энэ бол зөвхөн бизнес эрхлэгч болон бизнесмэнүүдийн хөрөнгийн боломжоос шалтгаална. “Голомт” банк бизнесийн инкубатор хөтөлбөрийг зарим харилцагчтайгаа хамтраад хэрэгжүүлж байгаа. Монголын залуус болон бизнес эрхлэгчдийн бизнесээ төлөвлөх, хөрөнгөө нэмэгдүүлэхэд туслах зорилгоор ийм хөтөлбөр хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, Өмнөговь аймгийн 1000 хүн амтай Гурвантэс суманд хөтөлбөрийнхөө хүрээнд сургалт явуулахад 90 гаруй хүн хамрагдсан. Ингэснээр сумын иргэдэд жижиг бизнес эрхлэх суурь нөхцөлүүдийг сурч авч, уул уурхай дагасан жижиг бизнес эрхлэх боломжтой болж байгаа юм.

-Манай улсын хөгжлийн хандлага банк санхүүгийн байгууллагуудыг цаг үетэй нийцсэн үйлчилгээ үзүүлэхийг шаардаж байх шиг байна?

-“Голомт” банкны хувьд салбартаа тэргүүлэгч, шинийг анхлан санаачлагч байсаар ирсэн. Монголд анхны электрон банк, картын болон АТМ-ын үйлчилгээг нэвтрүүлсэн. Анхны хувийн тэтгэврийн санг өөрсдийн ажилчдын дунд нэвтрүүлсэн бол Хөрөнгө оруулалтын банкиг оруулж ирж байна. Энэ бүх үйлчилгээг зөвхөн манайх бус бусад банк ч явуулж байгаа. Ер нь улс орны болон иргэдийн хөрөнгө мөнгө нэмэгдэж байгаатай холбогдуулан хөрөнгө санхүүгийн шинэ үйлчилгээ, боломжууд гарч ирж байна. Зах зээлийн шинэ нөхцөл байдалтай уялдсан үйлчилгээг манай банк шуурхай үзүүлэх болно. ■

Монгол Улс: Эдийн засаг, санхүүгийн зарим үзүүлэлт, 2009-2012

	2009	ХБГ 2010	Төсөөлөл 2011	2012
Бодит салбар	<i>Өөрчлөлт (хувиар)</i>			
ДНБ-ий бодит өсөлт	-1.3	6.1	10.3	7.6
Эрдэс баялгийн	2.3	9	13.4	12.6
Эрдэс баялгийн бус	-2.6	5	9	5.5
Хэрэглээний үнэ (хугацааны дундаж)	6.3	10.2	16.4	16
Хэрэглээний үнэ (хугацааны эцэст)	1.9	14.3	20	12
ДНБ-ий дефлятор	1.8	18	14.1	8.9
Улсын нэгдсэн төсөв	<i>ДНБ-д эзлэх хувиар</i>			
Нийт орлого, тусламжийн дүн	30.2	37.2	35.1	35
Нийт зарлага, цэвэр зээл	35.2	36	38.5	38.9
Урсгал тэнцэл	2.6	9.4	4.4	6.8
Суурь тэнцэл	-4.5	1.7	-3.1	-3.7
Нийт тэнцэл (тусламжийн дүн ороод)	-5	1.2	-3.5	-3.9
Эрдэсийн бус нийт тэнцэл	-11.8	-10.6	-13.3	-11.8
Тэнцвэржүүлсэн орлогоор тооцсон тэнцэл	-6.8	-2.8	-6.3	-6.5
Мөнгө зээл	<i>Өөрчлөлт (хувиар)</i>			
Нийт мөнгө	26.9	61.6	45	23.5
Нийт мөнгөний хурдац (ДНБ/Нийт мөнгө)	2.3	1.8	1.5	1.5
7 хоногтой ТБҮЦ-ны хүү (хугацааны эцэст, хувиар)	10	11	-	-
Төлбөрийн тэнцэл	<i>Сая ам.доллараар</i>			
Урсгал дансны тэнцэл (албан ёсны шилжүүлэг ороод)	-410	-931	-1,302	-1,438
ДНБ-д эзлэх хувиар	-9	-15.2	-15.1	-13.6
ДНБ-д эзлэх хувиар (уул уурхайн импортыг хасаад)	-5.8	-5.8	2.5	0.1
Гадаад худалдааны тэнцэл	-194	-278	-1,049	-1,107
Экспорт	1,876	2,899	3,825	4,083
Импорт	-	-3,177	-4,874	-5,190
	2,070			
Гадаадын хөрөнгө оруулалт	496	1,574	1,130	548
Гадаад валютын нийт албан нөөц (хугацааны эцэст)	1,328	2,290	3,586	4,127
(Дараа оны бараа, үйлчилгээний импортын сараар)	4.1	4.9	7.1	8.8
Гадаад худалдааны үнэ	<i>Өөрчлөлт (хувиар)</i>			
Экспортын үнэ (ам.доллар)	-18.2	29	9.8	-1.4
Импортын үнэ (ам.доллар)	-18	13.2	7.4	0.5
Гадаад худалдааны нөхцөл	-0.2	14	2.3	-1.9
Засгийн газрын болон Засгийн газрын баталгаатай өр	<i>ДНБ-д эзлэх хувиар</i>			
Улсын нийт өр	46.6	43	38.6	37.1
Гадаад өр	43.3	30.8	22.8	19.8
(сая ам.доллар)	1,977	2,023	2,064	2,097
ДНБ, оны үнээр (тэрбум төгрөг)	6,591	8,255	10,382	12,166

Эх сурвалж: Олон улсын валютын сан

Бизнесийн орчин сайжирсан гэв үү?

Бизнесийн орчны шинэтгэлийн жилийн ажлын үр дүнгээ Ерөнхий сайд С.Батболд УИХ-ын чуулганы үеэр тайлагнаж байна. Шинээр бүртгүүлсэн аж ахуйн нэгжийн тоо нэмэгдэж, хууль эрх зүйн орчин сайжирч, манай улсын өрсөлдөх чадвар дээшиллээ гэх мэтээр сайхан үгс урсгаж гарав. Түүний яриаг УИХ-ын гишүүд уулга алдан дэмжиж, алга таших нь холгүй баясацгаах ажээ. “2010-2011 оны өрсөлдөх чадварын үнэлгээгээр Монгол Улс 139 орноос 99 дүгээр байрт жагссан нь өмнөх жилийнхээсээ 18 байраар урагшилсан хэрэг” хэмээн Ерөнхий сайд бардамнав. Гэхдээ С.Батболд сайд маань нэг зүйлийг мартсан бололтой. Дэлхийн банкнаас гаргадаг “Бизнес эрхлэхүй 2010” судалгаагаар манайх 183 орноос 60 дугаарт бичигдэж байсан бол 2011 оны үзүүлэлтээр 73 дугаарт жагсаж, даруй 13 байраар ухарчээ.

“Монголын бизнесийн орчин хамгийн таагүй байна. Үүний тод жишээ гэвэл нийслэлчүүд хэрэгцээгээ дан импортын бараа, бүтээгдэхүүнээр хангаж байгаа явдал. Ямар ч бизнесийн орчин, орон зай алга” гэж эдийн засагч С.Одонтуяа тэмдэглэсэн байна. Үнэхээр монголчууд хүнсний бараа, бүтээгдэхүүнийхээ 70 гаруй хувийг гадаадаас худалдаж авдаг гээд бодохоор яагаад идэж, уухаа хүртэл дотооддоо үйлдвэрлэж болохгүй байна вэ гэсэн асуулт гарч ирнэ. “Одоо монголчууд голдуу хямд үнэтэй хятад бараа хэрэглэж байна. Тиймээс дотоодын үйлдвэрүүдийг хамгаалсан хууль эрх зүй, татварын таатай орчин байх ёстой. Монгол Улс импортын орон гэдгийг хэн ч хэлнэ. Гэтэл импортын орон эдийн засгийн хувьд хамгийн тогтворгүй, хөгжлийн хувьд хэзээд буурай байдаг түүхтэй” хэмээн “Их харанга” компанийн захирал Я.Энхтайван онцолж байлаа.

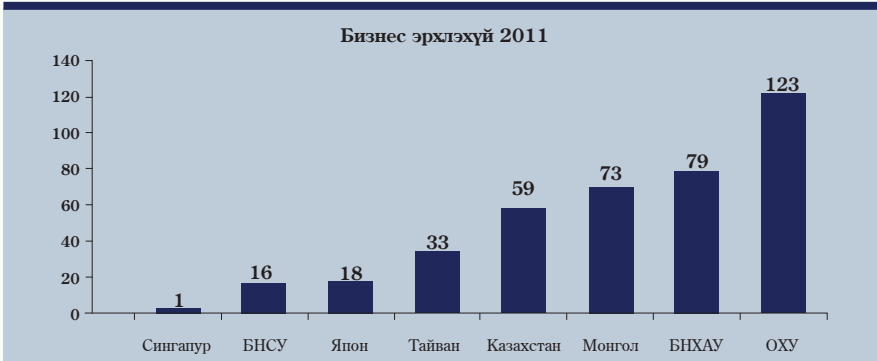
Үүний зэрэгцээ хөдөө орон нутгийн бизнесмэнүүд хамгийн хүнд байдалд үйл ажиллагаа явуулсаар. Ус, цахилгаан, халаалтнаас эхлээд түлш, шатахуун нь хүртэл алслагдсан аймгуудад асар үнэтэй байдгийг бид мэднэ. Түүнчлэн манай орон өргөн уудам нутагтай, хүн ам сийрэг учир аливаа тоног төхөөрөмж, түүхий эдээ нэг газраас нөгөө газарт хүргэхийн тулд их хэмжээний зардал гаргах болно. Дэрээс нь замын асуудал ямар байгаа билээ? Гэтэл татварын хэмжээ хот, хөдөө ялгаагүй нэг л түвшинд байдаг шүү дээ. Өндөр өртгөөр үйлдвэр байгуулж, жижиг зах зээлд нийлүүлэхийн тулд ажлын байр бий болгож байгаа хүмүүсийг татварын бодлогоор дэмжих хэрэгтэйг мэргэжилтнүүд зөвлөж байна.

Дотоодын үйлдвэрлэгчдэд тулгамдаж буй бас нэгэн чухал асуудал бий. Юу гэвэл ямар ч бизнес эрхлэгч тогтвортой байдлыг чухалчилдаг. Тэгвэл Монгол Улсад 20 сая ам.доллараас дээш хэмжээний хөрөнгө оруулагч гадаадын компани хүсэлт гаргавал 10-15 жилийн тогтвортой байдлын гэрээ байгуулах боломжтой. Гэтэл Монголд дотоодын хөрөнгө оруулалтын тухай тусгайлан мөрдөж буй хууль тогтоомж ч алга. Гадаадынханд болохоор хөнгөлөлт чөлөөлөлт үзүүлчихээд, үндэсний компаниудаа нүд үзүүрлэдэг гаж тогтолцоог яалтай билээ?

Дотоодын аж ахуйн нэгжүүдийг ч гэсэн тодорхой шалгууртайгаар хөрөнгө оруулалтын тогтвортой байдлын гэрээ байгуулах эрхтэй болгох санал боловсруулж буйгаа МҮХАҮТ-ын дарга С.Дэмбэрэл дуулгав.

“Гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг хамгаалах төрөл бүрийн дэмжлэг байдаг хэрнээ дотоодынхныг хаячихсан байсан. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд бизнесийн орчин сайжирч байгааг онцлох нь зүйтэй” хэмээн Монголын Энтэрпренерүүдийн холбооны тэргүүн Б.Гармаасүрэн хэлсэн юм. Үнэхээр Засгийн газар бизнес эрхлэгчдийн хувьд бага ч гэсэн найдлага төрүүлж эхэлснийг тэмдэглэх нь зүйтэй болов уу.

“Бизнесийн орчны шинэтгэлийн жил”-ийн төлөвлөгөөнд нийт 131 зорилт, арга хэмжээ тусгаж ажилласан байдаг. Энэ хүрээнд, тухайлбал, бүртгэлтэй холбоотой 128 нэр төрлийн үйлчилгээнд хураамж авч байсныг 57 болгон цөөлжээ. Бизнес эрхлэгчид ямар нэг үйл ажиллагаа явуулах тусгай зөвшөөрөл авахын тулд олон албан тушаалтны гарын үсэг цуглуулж, цаг заваа алдаж, улмаар авлига энэ тэрээр ажлаа хөнгөвчлөхийг оролддогийг багасгах чиглэлд овоо ажил хийснийг сануулах юун. Нэг барилга барьж ашиглалтад оруулахын тулд 118 албан тушаалтнаар гарын үсэг зуруулдаг байсныг 56 болгож бууруулсан нь мөн л Засгийн газрын гавъяа гэлтэй.

» Энэ нь тухайн аж ахуйн нэгж гарын үсэг зуруулахад зарцуулж байсан 480 гаруй хоногийг 180 болгосон үзүүлэлт ажээ.

Түүнчлэн жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих зорилгоор 700 орчим тоног төхөөрөмжийг гаалийн албан татвар болон НӨАТ-аас чөлөөлсөн, хөнгөлөлттэй зээл олгож, лизингээр тоног төхөөрөмж авах нөхцөлийг бүрдүүлсэн гээд сайшаах зүйл олон гарна. Гэхдээ бизнес эрхлэгчдийг ганц, хоёр жил дэмжээд л дорвитой үр дүнд хүрчихдэг юм биш гэдгийг төр, засгийн эрхмүүд ойлгож, мэдэрсэн болов уу.

Хувийн хэвшлийн 40 мянга орчим аж ахуйн нэгж манай

улсын ДНБ-ий 70 гаруй хувийг үйлдвэрлэж, 800 мянган хүнийг ажлын байраар хангаж байгаа гэх статистик бий. Гэтэл хууль эрх зүйн тогтворгүй орчин, хүнд суртал, хээл хахууль гээд олон асуудалтай өдөр бүр тулгардаг бизнесмэнүүд бол ёстой л хал үзэж, хашир суусан хүмүүс. Ямартай ч төрийн эрх мэдэлтнүүдийн хатуу чих зөөлөрч, баялаг бүтээгчдийнхээ үгийг сонсдог болсон нь “Бизнесийн орчны шинэтгэлийн жил”-ийн хамгийн том амжилт гэдгийг ихэнх бизнесмэн тэмдэглэж байна. Хамгийн гол нь энэ ажил цаашид ч үргэлжлээд явах үндэс суурь бий болсон гэдэгт л хувийн хэвшлийнхэн найдаж буй ажээ. ■

болгож чадахгүй гацаанд орчихдог. Уг нь зээл авах хэлбэрүүд нэг үеэ бодвол нээлттэй болсон. Гэхдээ барьцаа хөрөнгөнөөс эхлээд зээлийн шалгуур нэлээд өндөр байна шүү дээ” гэж Монголын Энтерпренерүүдийн холбооны тэргүүн Б.Гармаасүрэн тэмдэглээд, “Манай банкныхан төслийг үнэлж чаддаггүй. Ирээдүйн бизнесийг барьцаалаад зээл олгодог сайхан тогтолцоо хэрэгтэй” хэмээн онцлов. Үнэхээр санхүүгийн эх үүсвэр байхгүйн улмаас олон сайхан санаа амьдрал дээр хэрэгжихгүй хоцорч байгаа болов уу. Шинэ санааг чулуу болгохын тулд мөнгө хэрэгтэй. Гэтэл хэчнээн сайхан санаа байгаад барьцаа хөрөнгөгүй л бол зээл авна гэдэг “лөө лөө”. Арай хийж зээл авлаа ч хүүгийн дарамт гэж нэг айхтар зүйл бас байна аа!

Арилжааны банкуудын бизнес эрхлэгчдэд олгож буй зээлийн хүү сарын 1-2.5 хувийн хүүтэй. Жилдээ 20 орчим хувийн хүү төлөөд үйл ажиллагаа явуулна гэдэг үнэхээр бэрх даваа. “Дэлхийн банкны судалгаанаас харахад Монгол Улсын санхүүгийн захын хөгжил 139 орноос 129 дүгээр байранд оржээ. Түүвэр судалгаанд хамрагдсан нийт аж ахуйн нэгжийн 40 хувь нь банкны зээлтэй байсан бөгөөд тэн хагас нь зээл авах өргөдөл гаргаагүй, харин 7.4 хувь нь татгалзсан хариу авсан байв. Эндээс санхүүгийн зуучлал хангалттай хөгжөөгүй, өндөр хүүтэй зээлийн эрэлт бага байгаа нь харагдаж байна” хэмээн Монголбанкны ерөнхийлөгч Л.Пүрэвдорж онцолж байв.

Зээлийн хүү өндөр байгаа нь инфляцитай шууд хамаатай. Яагаад гэвэл хадгаламжийн хүү инфляцийн түвшнээс доогуур байвал хэн ч мөнгөө банкинд өгөхгүй, улмаар зээлийн эх үүсвэр бүрдэхгүй. Өндөр хүүтэй хадгаламжаар эх үүсвэрээ бий болгосон банкууд үйл ажиллагааны зардал, эрсдэлийн тооцоо, ашгаа нэмээд бүр ч өндөр хүүтэй зээл гаргах нь дамжиггүй. 2010 онд инфляци улсын хэмжээнд 13, Улаанбаатарт 14.3 хувьтай гарсан шүү дээ. Гэтэл энд нэгэн сонирхолтой дүр зураг тодроод ирнэ.

Манай орон хүнсний бүтээгдэхүүнийхээ 70 хувийг гадаадаас авдаг байна. Хэрэглээний сагс буюу инфляцийг тооцоолоход ашигладаг 287 нэр төрлийн бараа,

Банк, санхүү

Зээл хүртээмжтэй байна уу?

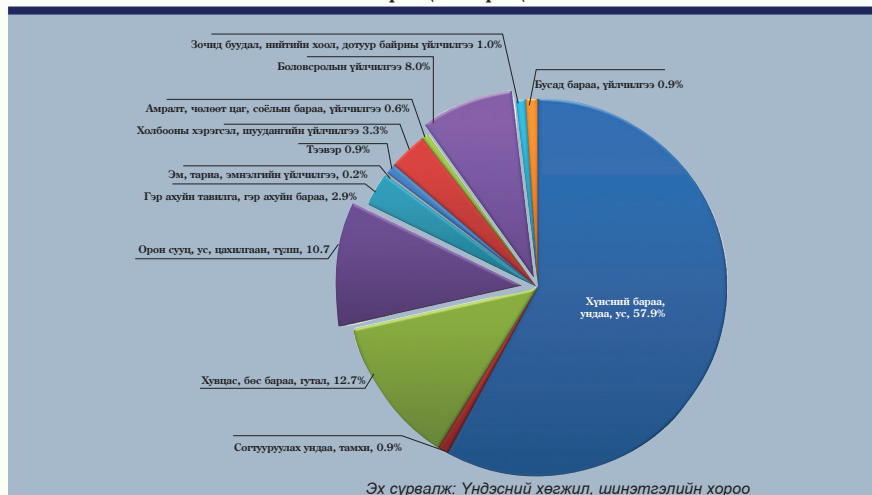
Та бизнес эхлэх гэж байна уу? Эсвэл өөрийн бизнесийн цар хүрээг тэлэх хүсэлтэй байна уу? “Зээлийн хэмжээ нэмэгдэж, нөхцөл сайжирлаа!”. Ийм утга бүхий сурталчилгааг Монголын бараг бүх банк хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээр цацаж байна. Бичиг баримтаа бүрдүүлэн банк руу ухасхийхийнхээ түр азнаарай. Үнэхээр зээлийн нөхцөл сайжирсан гэж үү?

Санхүү, эдийн засгийн хямралын үед банкууд зээл олгохдоо хойрго болж, цөөн тооны найдвартай харилцагчидтайгаа л сэмхэн

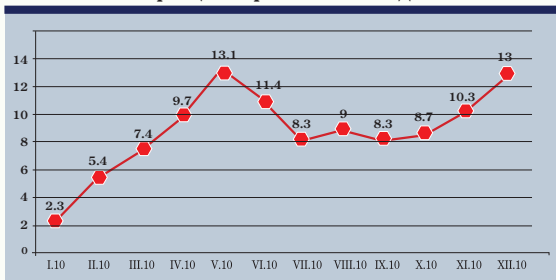
“нөхөрлөж” байсан. Тэр үетэй харьцуулахад зээл элбэг болжээ. Одоо бол “Нааш ир, бүх төрлийн зээл байна, авах уу?” л гэнэ. Гэхдээ үүнийг өөрийн болгохын тулд Та өндөр босго давж гарах чадалтай байх ёстой. Бизнесээ хоёроос доошгүй жил тогтвортой эрхэлсэн, энэ хугацаанд татварын ямар нэгэн асуудалд ороогүй, бусад банкнаас зээл аваагүй гээд л... Хамгийн гол нь Та барьцаанд тавих хөрөнгөтэй байх шаардлагатай.

“Монголд бизнес хийх эрмэлзлэлтэй залуу олон байна. Гэхдээ төслөө бодит амьдрал

Инфляцийн бүтэц

Инфляцийн түвшин 2010 онд

Эх сурвалж: Үндэсний хөгжил, шинэтгэлийн хороо

үйлчилгээний 158 нь буюу 55 хувь нь импортын ажээ. Ингээд манай импортын гол түнш орнууд болох ОХУ, БНХАУ, БНСУ-д инфляци өндөр гарснаас манайд ч мөн энэ үзүүлэлт талийсан тухай Үндэсний хөгжил, шинэтгэлийн хорооныхон мэдээлсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, бид өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүнээ гадаадаас авдаг нь үнийн тогтвортой байдлыг хангахад хүндрэл үзүүлж байгаа юм. Энэ байдлаас яаж гарах вэ гэхээр дотоодын үйлдвэрлэлээ өргөжүүлэх учиртай. Гэтэл зээлийн хүү өндөр байгаагаас жижиг дунд үйлдвэрүүд төрж, өсч томрох нөхцөл алга. Товчхондоо инфляци өндөр байгаа нь зээлийн хүү буурахад саад болж буй бол зээлийн хүү өндөр байгаа нь инфляцийг тогтворжуулахад тушаа болж буй ажээ. “Өндөг тахианаас гардаг уу, тахиа өндөгнөөс гардаг уу?” гэдэг шиг л юм даа...

Монголчуудыг ийн будилж байх зуур “Bloomberg” нэгэн мэдээлэл дамжуулав. Урд хөршид инфляци таван хувьд хүрч байгаагаас тус улсын Ерөнхий сайд Вэн Зябао байж болох бүх арга хэмжээг авна гээд амлаж явна гэнэ. Гэтэл манайд энэ үзүүлэлт 10 хувиас давчихаад байхад Засгийн газар нүдэн балай, чихэн дүлий. Ер нь инфляци гэхээр л монголчууд Төвбанкаа нүд үзүүлээд ирдэг талтай. Өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүний үнийг бууруулахад Засгийн оролцоо ч чухал гэдгийг таг мартжээ.

Гаалийн үйл ажиллагаа удаашралтай, ачаа барааг нэг хотоос нөгөө хотод хүргэхэд хүндрэлтэй зэрэг олон шалтгааны улмаас импортын барааны өртөг нэмэгдэж, инфляци өсөхөд хүргэж байгааг мэргэжилтнүүд онцолж байна. Түүнчлэн 33 сая малтай хэрнээ гурав хүрэхгүй сая монгол хүн яагаад махны үнийн өсөлтөд дарамтлуулах ёстой гэж? Энэ бүхэнд Засгийн газар анхаарлаа хандуулснаар үнийн тогтвортой байдал бий

болох учиртай. Өөрөөр хэлбэл, зээлийн хүү буурах нөхцөл бүрдэхэд нэмэртэй.

Нөгөө талаас хэрвээ манай жижиг, дунд үйлдвэрлэгчид хөрөнгийн зах зээлээс мөнгө босгох боломжтой байсан сан бол арилжааны банкуудын өндөр хүүтэй зээлийг “царай алдаж” суухгүйсэн. Тэгээд өргөн хэрэглээний бараа, бүтээгдэхүүнээ дотооддоо үйлдвэрлэж, Орос, Хятадаас инфляци “импортлохгүй” амар байх сан. Даанч өнөөдөр манай орны санхүүгийн салбарын 95 хувийг банкны салбар дангаараа эзэлж буй болохоор арилжааны банкинд хандахаас өөр гарц алга байна шүү дээ.

Засгийн газар 2009 оноос улсын төсвөөс жижиг дунд бизнес эрхлэгчдэд хөнгөлөлттэй зээл олгож эхэлсэн. Сарын нэг хувийн хүүтэй, гурван жилийн хугацаатай зээл гэдэг юутай сайхан. “Энэ хугацаанд 11 гаруй мянган иргэн, аж ахуйн нэгж нийт 913 тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл авах хүсэлт ирүүлсэн байдаг. Бид үүнээс 84.5 тэрбумыг нь л олгосон. Есөн хүн тутмын нэг нь л зээл авч чадсан гэсэн үг” хэмээн Жижиг дунд үйлдвэрийн

газрын дарга Ц.Ням-Осор учирлав. Засгийн газар улс төрийн амлалт биелүүлэхийг чухалчилж, бэлэн мөнгө тараахын оронд жижиг дунд үйлдвэрлэлээ дорвитойхон дэмжээд өгвөл бизнес цэцэглэж, олон мянган ажлын байр ч бий болох тухай “Mongolian Economy” сэтгүүлийн эхний дугаарын “140 мянган ажлын байр уу, 21 мянган төгрөг үү?” нийтлэлд тодорхой харуулсан билээ.

Энэ бүхнээс үзэхэд зээлийн хүү буурч, нөхцөл сайжрах үндэс суурийг зөвхөн Төвбанк биш, Засгийн газар мөн бүрдүүлэх ёстой ажээ. Хууль эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, санхүүгийн шинэлэг үйлчилгээ нэвтрүүлэх, хөрөнгийн зах зээлээ хөгжүүлэх, дэд бүтцээ сайжруулах, дотоодын үйлдвэрлэлээ дэмжих гээд олон талаас арга хэмжээ авч байж зээлийн нөхцөл сайжрах тухай эдийн засагчид онцолж байна. Гэхдээ үүнийг хийхийн тулд УИХ, Засгийн газар, Монголбанк тал тал тийш хараад суух биш, хамтарч ажиллах хэрэгтэй ажээ.

Эцэст нь, монгол залуусын хүсэл эрмэлзлэл бизнес болон хэрэгжих цаг ирээсэй. Шинэ бизнес бүр шинэ ажлын байр, шинэ технологи өвөртлөн ирдэг билээ. Үүний тулд хамгийн чухал ганц зүйл бий. Хүү багатай, намхан босготой зээл хэрэгтэй. ■

Арилжааны банкуудын зарим төрлийн зээл

Банкны нэр (Зээлийн төрөл)	Зээлийн хэмжээ	Хугацаа	Хүү (сарын)
Төрийн банк (жижиг дунд бизнесийг дэмжих зээл)	15-500 сая ₮ (4 сар хүртэлх хугацаанд үндсэн төлбөрөөс чөлөөлж болно)	3 жил хүртэл	1.3-1.7%
Голомт банк (Бизнес зээл)	200 сая ₮ хүртэл	18 сар хүртэл	1.5-2.1%
ХААН банк (хөрөнгө оруулалтын зээл)	Бизнесийн цар хүрээндээс шалтгаалж уян хатан тогтооно	60 сар хүртэл	1.2-1.8%
Худалдаа хөгжлийн банк (Жижиг дунд бизнес эрхлэгчдэд олгох зээл)	150 саяас 1 тэрбум ₮ хүртэл	6-36 сар	1-1.85%
Хас банк (Жижиг дунд бизнесийн зээл)	3 тэрбум ₮ хүртэл	12-96 сар	1.3-1.9%
Хадгаламж банк (Эргэлтийн хөрөнгийн зээл)	Бизнесийн онцлог, цар хүрээндээс шалтгаалж тогтооно	12 сар, сайн харилцагч бол 24 сар хүртэл	1.3-2%
Үндэсний хөрөнгө оруулалтын банк эргэлийн хөрөнгийн санхүүжилтийн зээл	100 сая₮-өөс дээш	3 жил хүртэл	1.8-2.5%

Банкир

Нийгмийн эмзэг бүлгийнхэн хүртэл авсан мөнгөө эргүүлж төлөх чадвартай бөгөөд ядуурлыг бууруулах шилдэг арга нь барьцаагүй зээл өгөх явдал гэдгийг Бангладешийн банкир, профессор Мохаммад Юнус өөрийн үүсгэн байгуулсан “Grameen Bank”-аар баталсан билээ. Энэхүү ололтоороо тэрбээр 2006 онд Нобелийн шагнал хүртсэн тухай “Mongolian Economy” сэтгүүл анхны дугаартаа дурдаж байсан. Гэтэл Бангладешийн эрх баригчид Мохаммад Юнусыг өөрийнх нь “эх барьж” авсан банкнаас халсан явдал нэлээд шуугиан дэгдээв. Энэ тухай <http://lenta.ru/> цахим хуудсанд тун сонирхолтой нийтлэл гарсныг хөрвүүлэн хүргэж байна.

<http://www.mongolianeconomy.mn>

“Цус сорогчдод зай байхгүй”

-Нобелийн шагналтныг өөрийнх нь банкнаас хөөжээ-

Нобелийн шагналт Мохаммад Юнус 1983 онд өөрийн үүсгэн байгуулсан “Grameen Bank” банкны ерөнхий захирлын албан тушаалаас “хусагдав”. Дөрөвдүгээр сарын эхээр тус улсын Дээд шүүх Мохаммад Юнусыг халах Төвбанкны шийдвэрийг дэмжсэн байна. Бичил зээлийн “эцэг” болсон Юнусыг Бангладешийн эрх баригчид заналтайгаар “цус сорогч” хэмээн нэрлэсэн удаатай...

Эдийн засгийн профессор бөгөөд Бангладешийн банкир Мохаммад Юнус 2006 онд Нобелийн шагнал авснаасаа хойш дэлхийд алдаршжээ. Түүний үүсгэн байгуулсан “Grameen Bank” (орчуулбал хөдөөгийн банк) орон нутгийн ядуустай нягт харилцах болсон юм. Нийгмийн эмзэг бүлгийн хүмүүст барьцаагүй зээл олгож эхлэхэд банкирууд Юнусыг “галзуурсан эрдэмтэн” гэж дүгнэж байсан үе бий. “Grameen Bank”-ны харилцагчдын ихэнх нь энгийн банкуудын айж, халгасаар ирсэн буурай иргэд байдаг болохоор

арга ч үгүй биз дээ. Харин Юнусын санаачилсан хамтын хариуцлагын систем (зээлийг бие биеэ батлан даах нэгдмэл сонирхолтой хэсэг бүлэг хүнд олгодог) нь эргэн төлөгдөхгүй байх эрсдэлийг бүрэн шийдсэн гэхэд болно. Тийм ч учраас “Grameen Bank” барьцаагүй зээлийг тайван олгож ирсэн бөгөөд одоо хүртэл эргэн төлөлт нь 98 хувьтай байгаа юм.

Гэхдээ тусбанкны зээлийн эргэн төлөлт сайн байгаагийн ард бас нэг шалтгаан байж болохыг зарим мэргэжилтэн онцолдог. Мохаммад Юнус эмэгтэйчүүдийн нийгмийн байр суурийг өсгөх үйлдэл хийж байгааг Бангладешийн шашны зүтгэлтнүүд нэг бус удаа шүүмжилж байв. Үнэхээр бүсгүйчүүд “Grameen Bank”-ны нийт харилцагчдын дийлэнх хэсгийг бүрдүүлдэг бөгөөд эмэгтэйчүүд л орлогоо гэр бүлийнхээ хэрэгцээнд эрчүүдээс илүү ухаалгаар зарцуулж чаддаг гэх ойлголт байдаг даа.

Ямар ч байсан Юнусын амжилт дэлхийг алмайруулсан. 1976

онд тэрбээр 27 ам.долларын бичил зээл хүнд өгөхдөө өөрийн халааснаас гаргаж байсан бол 2011 он гэхэд түүний үүсгэн байгуулсан банк ядууст нийт 10.3 тэрбум ам.долларын зээл өгсөн байна. Өнөөдөр Бангладеш улсад тус банкны 2500 салбар ажиллаж байгаа бөгөөд 81 мянган тосгоны олон сая иргэнд үйлчилгээ үзүүлж байгаа юм. Тус улсын хөдөлмөрийн чадвартай иргэдийн талаас илүү хувь нь газар тариалангийн салбарт ажилладаг ажээ.

Дэлхийн хамгийн буурай орнуудын нэг болох Бангладешийн 150 сая иргэний талаас илүү хувь нь өдрийн 1.25 ам.доллараас бага мөнгөөр гол зогооно. Харин Юнусын үүсгэн байгуулсан банк бичил зээл өгөх замаар 50 сая хүнийг ядуурлаас ангижруулсан гэх тойм тооцоо ч бий. Түүнчлэн найман сая гаруй харилцагчтай болсон “Grameen Bank”-ны туршлага хийгээд амжилт бусдыг уриалан даллаж, Бангладеш улсад бичил зээл гэдгийг ёстой л

» цэцэглүүлэн дэлгэрүүлсэн гэхэд буруудахгүй. Энэ оронд өнөөдөр “Grameen Bank”-наас гадна 1000 гаруй бичил зээлийн байгууллага ажиллаж, хоёр тэрбум гаруй ам.долларыг 25 орчим сая хүнд олгосон байна. Гэвч энэ бүх гавъяа нь Мохаммад Юнусыг өөрийнх нь үүсгэн байгуулсан банкнаас “нясалж” гаргахад саад болсонгүй.

Баатрыг “шагнасан” нь

2011 оны гуравдугаар сард 71 настай Мохаммад Юнус “Grameen Bank”-ны ерөнхий захирлын албан тушаалаас халагдав. Энэ шийдвэрийг Бангладешийн Төвбанк гаргахдаа “Зохицуулагчдын зөвшөөрөлгүйгээр албан тушаал хашиж байсан, түүнчлэн тус улсын хуулийн хүрээнд 60-аас дээш насны хүн ажил хийх боломжгүй, тэтгэвэртээ суух ёстой” гэх шалтаг тоочжээ. Тэгвэл яагаад тэтгэврийн насны тухай хуулиа гэнэт санаж, зөвхөн одооноос л хэрэгжүүлж эхэлж байгаагаар холбогдох албаныхан тайлбарлахыг хүссэнгүй. Тэр тусмаа “Grameen Bank”-ны хувьд тусгай статустай учир тэтгэврийн насыг мөрдөлгүй өдий хүрсэн гээд бодохоор бүр ч хачирхалтай.

1983 онд “Grameen Bank” хараат бус статустай болсон бөгөөд 2000 онд 60 нас хүрсэн Юнус тус банкны ерөнхий захирлын албан тушаалыг хугацаагүй хаших эрх авч байжээ. Гэхдээ “Grameen Bank”-ны 75 хувийг зээлийн байгууллага, үлдсэн 25 хувийг нь Бангладешийн Засгийн газар эзэмшдэг бол “эх барьж” авсан Юнус энд ямар ч эзэмшилгүй байдаг бас л сонин.

Колумбын их сургуулийн эдийн засагч Ягдиш Бхагвати сүүлийн жилүүдэд “Grameen Bank” болон Юнус Засгийн газрынхаа эсрэг хүчин болж хувирч байгааг онцлоод, энэхүү үзэгдлийг Бангладешийн эрх баригчид хэрхэвч зүгээр өнгөрөөхгүйг сануулж байлаа. Үнэхээр ч түүний бодол бодожин биелэв. Төр, засгаас нь Юнусыг халагдахыг шаардах үед тэрбээр банкныхаа ТУЗ-ийн даргаар үлдэхийг гуйж байв. Ингэснээр Юнус өөрийн үүсгэн байгуулсан банкны үйл ажиллагааг хөндлөнгөөс ч болтугай харж чадахаа онцолж байсан юм. Гэвч Засгийн газар

нь Нобелийн шагналтны гуйлтыг биелүүлэхээс татгалзжээ.

1990-ээд оны дунд үед “Grameen Bank” Норвегийн Засгийн газрын мөнгийг хууль бусаар зарцуулсан хэмээн Юнусыг буруутгасан баримтат кино өнгөрсөн арванхоёрдугаар сард цацагдсан юм байна. Уг киноны зохиогчид “Norad” буюу Норвегийн хамтын ажиллагааны хөгжлийн агентлагийн архиваас олсон зарим баримтаараа Юнус 100 сая ам.долларын тусламжийн мөнгийг өөрийн нэг компаниас нөгөө компани руу шилжүүлэх замаар татвараас бултсан тухай өгүүлж л дээ. Гэхдээ Норвегийн Засгийн газар энэхүү баримтат киног шалгаж, Юнус мөнгийг буруу зүйлд ашигласан гэх ямарч баримт, нотолгоо олоогүйгээ албан ёсоор мэдэгдсэн ажгуу. Даанч нэгэнт хоцорсон байжээ.

Норвегийн уран бүтээлчдийн хийсэн киноны араас Юнусыг Бангладешийн хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүд хурцаар шүүмжилж, Засгийн газар нь түүнийг татвараас зугтахын тулд заль хэрэглэсэн хэмээн үзэж, Норвегийн албан ёсны мэдэгдлийг үл харгалзан өөрсдөө шалгаж, судлахаа амласан юм. Бангладешийн Ерөнхий сайд Шейх Хасина өнгөрсөн арванхоёрдугаар сард Юнусыг “Grameen Bank” банкинд яг хувийн өмч шиг хандаж,

нөгөөх нь ядуучуудын “цусыг сордог” хэмээн шуудхан хэлж байсан гээд бод доо. Нобелийн шагналтныг халахын тулд байж болох бүхнээ дайчлахаа тус улсын эрх баригчид ний нуугүй илтгэж байлаа. Бангладешийн Сангийн сайд өнгөрсөн хоёрдугаар сард Юнусыг өөрийн хүсэлтээр халагдах өргөдлөө өг хэмээн ил тод шахаж, турхирч байсан ч удаатай.

Ер нь бүх зүйл 2007 оноос эхтэйг банкирын ойр дотныхон ярьдаг юм билээ. Юнус Бангладешийн Засгийн газрын тэргүүнтэй муудалцсан үеэс л энэ бүх явуулга эхэлсэн хэмээн үзэх хүн цөөнгүй. Учир юу гэвэл Мохаммад Юнус өөрийн гэсэн улс төрийн нам байгуулж, авлигатай тэмцэх бодол тээж явдгаа цухалзуулсан удаатай аж. Тийм ч болохоор төрийн эрх баригчид Юнусыг “жийчихээд”, банкинд нь бүтцийн өөрчлөлт хийж, төрийн мэдэлд авах бодолтой байгаа зарим хүн онцолж буй. Ямартай ч “Grameen Bank”-ны ТУЗ-ийн даргаар Бангладешийн Засгийн газар “өөрийн хүн” болох Музаммель Хукийг томилж амжив.

Юнусыг дэлхийн санхүүгийн ертөнцийн олон нөлөө бүхий хүн хамгаалж байгааг дурдах нь зүйтэй болов уу. Бүр Бангладеш улсад 1971 оноос хойш нийт таван тэрбум ам.долларын тусламж үзүүлсэн АНУ-ын төрийн албан

» ёсны төлөөлөгч Юнусыг шударга бусаар албан тушаалаас нь чөлөөлж буй асуудал хоёр орны харилцаанд сэв суулгаж мэдэхийг ч анхааруулж байжээ.

BBC-гийн сурвалжлагчид Бангладешийн эдийн засагчдаас энэ тухай байр суурийг нь лавлахад бараг бүгд л нэг зүйлийг тэмдэглэж байсан аж. Юнусыг халснаар “Grameen Bank”-ны тогтвортой үйл ажиллагаа алдагдаж, энэ нь улсын эдийн засаг, нийгэмд сөрөг нөлөө үзүүлж мэднэ. Ер нь Бангладешийн орон нутгийн эдийн засгийн тулгуур болж чадсан бичил зээлийн салбарт муу үр дагавар авчирж магадгүйг мэргэжлийн хүмүүс онцолжээ. Гэхдээ юмыг яаж мэдэх вэ, Юнусыг халсан ч онцын өөрчлөлт гарахгүй, нэг их аюултай зүйл болохгүй ч байж болно шүү дээ.

Pro et Contra

Сүүлийн үед бичил зээлийн салбар Бангладеш төдийгүй бусад оронд ч шүүмжлэлд элбэг өртөж, ялангуяа төрийн эрх баригчдын зүгээс “жавтий хүртэх” болсон билээ. Бичил зээлийн зарим байгууллага хэт өндөр хүүтэй зээл өгч байгаагийн зэрэгцээ өр барагдуулах ажилдаа байж болшгүй “аймшигт” арга хэрэглэдэг гэх. “Grameen Bank”-ны амжилтыг ч хэт дээгүүр үнэлсэн төдийгүй тус банкны гаргадаг зээл ч асар өндөр хүүтэй хэмээн шүүмжлэгчид үздэг ажээ.

Бангладешийн хөрш орон болох Энэтхэгт л гэхэд өрөө төлж чадахгүйгээсээ болж Андхра-Прадеш мужийн 70 гаруй хүн амиа егүүтгэсэн байна. Үүний үр дүнд тус улсын эрх баригчид бичил зээлийн байгууллагуудыг орон нутгийн эрх баригчидтай харилцан тохиролцсоны үндсэн дээр үйл ажиллагаа явуулах тушаал буулгажээ. Гэхдээ Энэтхэгийн 26 орчим сая иргэнийг ажилтай болгосон бичил зээлийг бүрмөсөн зогсоох тухай яриа ч гараагүйг онцлох нь зүйтэй байх.

Чикагогийн их сургуулийн санхүүгийн профессор, өмнө нь Олон улсын валютын сангийн ахлах эдийн засагч байсан Рахурам Раджан тун сонирхолтой өнцгөөс

тайлбар гаргасан нь бий. Сүүлийн үед “сайн үйлс хийнгээ сайхан байх” (“do well by doing good”) гэсэн томъёололд суурилсан бизнесийн загвар дэлгэрч буйг тэрбээр онцолсон байдаг. Ийм загварын тод жишээ бол нийгмийн эмзэг бүлгийнхэнд олгох зээл гэдгийг ч тэмдэглэжээ. Түүний үзэж буйгаар энэ төрлийн “сайн бизнес”-ийг хэт дээгүүр үнэлэхэд хялбар байдаг аж. Гэвч өчүүхэн бага хэмжээний зээл авснаар ядуус жинхэнэ бизнес хийх нь бараг боломжгүйг зээл олгож байгаа эрхмүүд анзаардаггүйг Раджан шүүмжилжээ.

Гэхдээ л бичил зээл буурай хүмүүсийн хувьд олон талын ашигтай байдгийг Раджан үгүйсгэсэнгүй. Үүний тусламжтайгаар хүмүүс арвиг хямгач болдог төдийгүй аж ахуйгаа өргөжүүлэх зорилго, эрмэлзлэлтэй болдог аж. Хоёр дахь үнээ, эсвэл трактор авдаг ч юм уу. Мэдээж мөнгө өсгөнө гэдэг ядуучуудын хувьд чинээлэг хүмүүстэй харьцуулашгүй, хэцүү. Түүнчлэн хүүхдүүдээ сургах, гэнэтийн тохиолдол гарах үед зарцуулах зэрэгт бичил зээл үнэхээр тусалдаг тухай Раджан өгүүлжээ.

Энэ бүх нүдэнд харагдаж, гарт баригдах сайн талуудыг үл харгалзан олон орны улс төрчид бичил зээлийн гайхамшигийг няцааж байгаа юм. Ядуусыг “хулхидах” нь нийгмийн бусад давхаргын хүмүүсийг хуурахаас хамаагүй амар хэмээн тэд өөрсдийн үзэл бодлоо тайлбарлах. Харин бичил зээлийг

дэмжигч талынхны тайлбарыг өөрсдийн үзэл бодолдоо хэт үнэмшсэн этгээдүүд зүгээр л нэг чихээрээ оруулаад, нөгөө чихээрээ гаргачихна. Тухайлбал, энгийн банкуудыг бодвол орон нутгийн ядуустай ажилладаг бичил зээлийн байгууллагууд хамаагүй их зардал гаргадаг учир хүү өндөр байдаг гэх тайлбарыг ердөө авч хэлэлцдэггүй ажээ. Ерөнхийдөө бичил зээлийн салбар нийгэмд мэдэгдэхүйц олон сайн тал авчирсныг Раджан онцолж байгаа. Ядуусыг Засгийн газраас хараат бус болгож буй учраас л бичил зээлийг улс төрчид нэг нүдээрээ ч үзэхгүй байх талтайг тэрбээр мөн тэмдэглэжээ.

Ямартай ч Бангладешийн хувьд улс төрийн тал ялж байгаа бололтой. Гэвч бичил зээл ядуурлыг бууруулахад нөлөөлж чаддаг хэмээн бат итгэсэн Юнус асар том ажил хийж чадсаныг хэн ч үгүйсгэхгүй биз ээ. Тэрбээр өөрийн үзэл бодол, бизнесийн загварыг Бангладеш улсад баталж дөнгөсөн. Түүнчлэн “Grameen Bank”-ны үйл ажиллагаагаа бусад оронд хүртэл амжилттай цэцэглэсэн юм. 1997 онд бичил зээлийг олон улсын томоохон төсөл болгон хувиргасан тусгай сан бий болсон билээ. 2006 оны гуравдугаар сар гэхэд “Grameen Foundation” Ази, Африк, Латин Америк болон Ойрх Дорнодод ажиллаж байлаа. Энэ юу ч биш! Хямралын ид үед “Grameen Bank” АНУ-ын зах зээлд хүртэл нэвтэрч чадсан. ■

Өнгөрснийг ирээдүйтэй холбох гүүр

Андрей Зотов
 (“ADJ Consulting” компанийн
 удирдагч)

Бид байнга шинэчлэгдэж байдаг зах зээлд ажиллаж байна. Бизнесийн орчин асар хурдтай өөрчлөгдөж, шинэ хууль, шинэ ойлголтууд гарч ирсээр. Ийм нөхцөлд ажил хэргээ нэг жилээр ч урьдчилан төлөвлөнө гэдэг хэцүү. Гэхдээ...

Яагаад бизнес эрхлэгчид төлөвлөгөө боловсруулахаас цааргалдаг вэ?

Сав, баглаа, боодол үйлдвэрлэдэг нэгэн компанийн эзэн “Ноёд оо, та нар юу ярина вэ, гурван жилийн дараа гэдэг чинь хэзээ ч үгүй л гэсэнтэй адил сонсогдож байна” хэмээн төлөвлөгөө гарга гэсэн бидний шаардлагад хариулж байв. Хэдэн жилийн дараа бид уулзахад тэрбээр бизнесийнх нь төлөвлөгөөг долоон жилийн хугацаатайгаар гаргаж өгсөн Европын зөвлөгөөний компанийн тайланг надад бахархалтайгаар үзүүлэхэд гайхширснаа нуух юун. Юу ч биш, энэ төлөвлөгөөг хийлгэхийн тулд тэрбээр бидэнтэй тохиролцож байснаасаа дөрөв дахин их мөнгө төлсөн байсан шүү! Харамсалтай нь дүгнэлтүүд нь бидний тооцоолж байснаас дор хаяж 1.5 дахин өндөр, бас гарч болох эрсдэлийг тооцоолоогүй, борлуулалтын урьдчилсан таамаглал нь хамгийн өөдрөгөөр дүрслэгдсэн байлаа. Тэр үеэс хойш гурван жил өнгөрчээ. Энэ хугацаанд тус компанийн хувьд ямар ч хөрөнгө оруулагч орж ирээгүй, харин хүчтэй өрсөлдөгчүүд л гарч ирсэн дээ.

Бас нэг жишээ. Нэлээд өргөн

тархсан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилго өвөртөлсөн нэгэн компани хэдэн жилийн өмнө бидэнд хандсан юм. Тэд олон улсын барааг дуурайлган хийж, мөнгөө өсгөхийг хүсч байлаа. Борлуулалтын төлөвлөгөөг 4-5 жилээр гаргах ёстой гэдгийг мэдэнгүүтээ тэд “Бид чинь ямар үзмэрч юм уу, одоо баахан юм амлчихаад, дараа нь түүнийгээ хэрэгжүүлж чадахгүй бол яах юм бэ?” гээд дуу алдацгаах нь тэр. Хачин санагдаж магадгүй. Тэд өөрсдийн бүтээхээр төлөвлөсөн зүйлээ хийж чадахгүй бол яана гэж айж байлаа. “Хөрөнгө оруулалт татахын тулд л төлөвлөгөө хийж байгаа юм биш ээ. Харин хөгжлийн төлөвлөгөөгөө биелүүлэхийн тулд л хөрөнгө оруулагчдыг татах хэрэгтэй бус уу” гээд л бид тэдэнд тайлбарлаж эхлэв. Ингээд хамтдаа суугаад, тэдний юунд хүрэхийг зорьж байгааг ярилцаад ирсэн чинь тооцоолж байснаас нь хавьгүй бага мөнгө хэрэгтэй гэдэг нь тодорхой болоодхов. Тийм ч болохоор бид энэ төслийн хөрөнгө оруулагчийг маш хурдан олчихсон юм даг.

Ер нь сайтар бодож боловсруулсан төлөвлөгөөг ажил хэрэг болгохын тулд шаардлагатай хөрөнгийг хялбархаан татаж чаддаг. Энэ ч утгаараа 3-5 жилээр урьдчилан тооцоолж, төлөвлөгөө гаргах нь чухал. Нэмж хэлэхэд, урьдчилсан таамаглал дэвшүүлэх нь төслийн стратеги, анхлан тавьсан зорилтуудаа нөхцөл байдлаас шалтгаалан өөрчлөхөд ч тусалдаг юм шүү.

Хөрөнгө оруулагчид юуг үнэлдэг вэ?

Хөрөнгө оруулагчид хамгийн түрүүнд бизнесмэнүүдийн ашиглаж буй төлөвлөгөөний логик буюу учир зүйн дарааллыг ойлгохыг хүсдэг. Өсөн дэвжих бизнест “зөгнөл” зохихгүйг бүгд мэднэ. Тийм ч болохоор Таны гаргах төлөвлөгөө итгэл төрүүлэхээр, (үнэмшилтэй) байх ёстой. Төлөвлөгөөний нарийн ширийнийг компанийн удирдлага хөрөнгө оруулагчидтайгаа хамтарч боловсруулах аваас илүү үр дүнтэй. Өөрөөр хэлбэл, таны төлөвлөгөө хоёр талын эрх ашигт нийцсэн байх

учиртай.

Хөрөнгө оруулагчдад хандахаасаа өмнө “Таван жилийн дараа таны бизнес ямар байх вэ” гэдэг асуултад яс хариулахыг бодоорой. Гэхдээ толгойд чинь орж ирсэн бүхэн зөв байдаггүй юм шүү дээ. Та хөрөнгө оруулагчаа үргээчихэж ч мэднэ. Тиймээс бэлтгэлтэй байж, үндэслэлтэй, дээрээс нь тодорхой хариулаарай.

Төлөвлөгөөг яаж гаргах вэ?

Бид хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөг харж, дүгнэлт хийхдээ мэдээж тухайн компанийн өмнө нь явуулж байсан үйл ажиллагаа, хүрсэн амжилтыг хамгийн түрүүнд харж, харьцуулж эхэлдэг. Тиймээс төлөвлөгөө гаргахын тулд өмнө нь хийж бүтээсэн бүхнээ дүгнэж цэгнэн, түүн дээрээ тулгуурлах нь зүйтэй болов уу. Дараагийн жилүүдийн үр бүтээл, амжилт чинь өнгөрсөнтэйгөө уялдаж байх учиртай. Яагаад бизнес чинь өмнөхөөсөө илүү өргөжиж, илүү сайжрах ёстой гэж? Үүний тулд Та юу хийхээр төлөвлөж байна вэ?

Хөрөнгө оруулагчидтай уулзаж, хэлэлцээр хийхийнхээ өмнө бэлдэж болох аятайхан дасгал бий. Зүгээр л өөдрөг, гутранги гэсэн хоёр янзын төлөвлөгөө боловсруулчих! Тэгээд нэг замаас нөгөө зам руу хазайж болох бүх нөхцөлийг бодож тунгаагаад нэг үзээрэй. Энэ үед Та урьдчилан хараагүй эрсдэлийг олж, түүнийг хэрхэн тойрох арга барилаа ч гаргаад ирж мэдэх юм. Ингээд өөдрөг, гутрангийн голоор жинхэнэ төлөвлөгөөгөө гаргаарай. Өөрсдийнхөө бүх л боломжийг бодитоор үнэлж, итгэх хэрэгтэй. Энэ нь хэтэрхий өөдрөг, эсвэл гутранги байхаас сэргийлнэ.

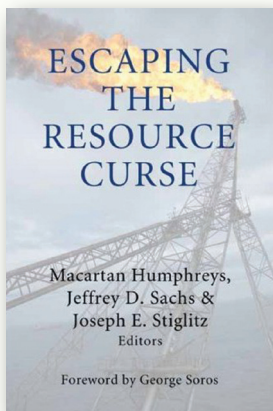
Дүрслэх аваас төлөвлөгөө гэдэг чинь өнгөрснийг ирээдүйтэй холбох гүүр юм шүү дээ. Энэ гүүрний ганц тулгуур нь таны өөрийнхөө таамаглалыг бодитоор гаргаж, түүнийгээ тайлбарлах чадвар. Тиймээс хөрөнгө оруулагч таны босгосон гүүрэн дээгүүр хамтдаа алхахаас айхгүй байх талаар бүхнийг хийгээрэй.

“Forbes” сэтгүүлээс орчуулав ■

Та ямар ном уншиж байна вэ?

С.Дэмбэрэл

/МУХАҮТ-ын дарга/:

-Жозеф И.Штиглиц, Жеффри Д.Закс, Макартан Хамфриз гэсэн олон хүний хамтран бүтээсэн "Escaping the Resource Curse" гэсэн номыг саяхан уншиж дууссан гэв.

Энэхүү дэлхийд тэргүүлэх эдийн засгийн онолчдын бүтээл болох уг номонд Стратегийн орд газруудын баялгийн борлуулалтын орлогыг хуваарилах эрх төрд байна. Байгалийн баялгийн хараал хүрэхгүйн тулд уул уурхайн орлогыг хэрхэн зарцуулах нь ашигтай болохыг судалгааны дүнгэлттэй хүргэсэн нь нэлээд онцлог, ач холбогдолтой. Эл бүтээл нь ОХУ, БНХАУ болоод Африк, Өмнөд Америк зэрэг байгалийн баялаг

арвинтай орны эх орончдын ширээний ном болоод буй. Тухайлбал, тус номонд Байгалийн баялаг дахин сэргээгдэхгүй нөөц учраас тэдгээрээс олох ашгийг орлогоо зарцуулж байна гэж олзуурхахаасаа илүүтэйгээр хөрөнгөө идэж байгаа хэмээн үзэх нь зүйтэй. Учир нь, баялаг ачигдаж мөнгө болоод түүнийг тараах бүрийд улс орны нийт хөрөнгө тэр хэмжээгээр дундарч байдаг. Тиймээс байгалийн баялгаас олох орлогын ихэнхийг санхүүгийн хөрөнгө (тухайлбал орон сууцны зээлийн сан) болгон хувиргаж олон салбарт хөрөнгө оруулалт хийвэл ухаалаг бодлого болно гэдгийг онцолжээ.

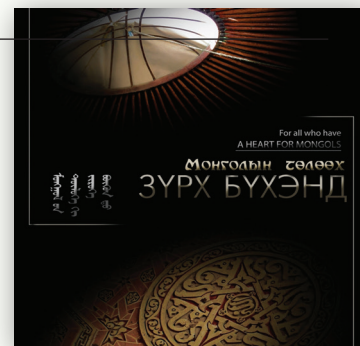
С.Түмэнгэрэл

/"Өгөөж чихэр боов" ХХК-ийн захирал/:

-“Монголын төлөөх зүрх бүхэнд” гэсэн маш сонирхолтой, гоёо ном уншиж байна. Монголын эзэнт гүрний үеэс тархан суурьшсан монголчуудын гарал, суурьшил, уламжлагдан хадгалагдсан угсаатны онцлогийг маш сонирхолтой хэлбэрээр харуулсан энэ номыг монгол хүн бүрийг уншаасай гэж хэлмээр байна хэмээсэн.

Соёл судлаач Ц.Санчир, орчуулагч судлаач Б.Цэрэн нар уг номыг туурвисан бөгөөд Цастын монголчууд, Шинжааны Ойрад монголчууд, Дээд монгол буюу Хөх нуурын хошуудууд,

Чингис хааны “мянган морьт”-ны хойчис болох Хазара гээд бид монгол угсаатныхаа тухай дэлгэрэнгүй мэдэж болохоор байна. Түүнчлэн Монголын эзэнт гүрний үеийн Ил Хант улс, Цагаадайн Хант улсын дэвсгэр дээр үлдээсэн бодит биет соёлын ул мөр болох дэлхийн түүх соёл, шинжлэх ухаан, дүрслэх урлаг, уран барилга зэрэг олон салбарт анхдагч байсан гэдгийг баримтаар дэлгэн харуулж, зохиогчид сүүлийн есөн жилийн хугацаанд хаалттай нийгэм, дотоодын мөргөлдөөнтэй газар орнуудыг зорьж

авсан 500 гаруй гэрэл зураг тайлбар, танилцуулгын хамт оруулсан нь тун сонирхолтой болжээ.

Түүнчлэн эл номыг Монголын түүх судлалд чухал ач холбогдолтой болсон гэж мэргэжилтнүүд үздэг байна.

Т.Буян-Ундрах

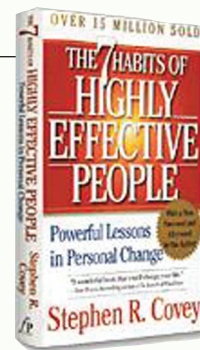
/“Хьюндай моторс Монгол” ХХК-ийн гүйцэтгэх захирал/:

Стивен Ковейний “Ажил хэрэгч хүний долоон зуршил” номыг уншиж байна гэлээ.

1989 онд анх хэвлэгдсэнээсээ 15 жилийн дараа буюу 2004 он гэхэд 38 орны хэлээр 15 саяас илүү хувиар хэвлэгдэж байсан бестселлер ном юм.

Номын зохиогч хэлэхдээ “Идэвх өндөртэй хүмүүст долоон зуршил байдаг бөгөөд тэдгээр нь амжилттай ажиллахад тусалдаг. Та ч гэсэн тэдэнтэй адил байж болно. Үүний тулд эдгээр зуршил буюу зарчмуудыг өөртөө бий болгосон байх хэрэгтэй” гэж хэлсэн байдаг.

Номын бүлэг бүр идэвхтэй бай, хамгийн чухлыг нь хамгийн эхэнд тавь, хэн хэнд нь эхлээд бусдыг ойлгоод дараа нь өөрийгөө ойлгуул зэрэг гурван тал харилцан ашигтай байх тухай өгүүлсэн байдаг. Товчхондоо, хүн амьдралдаа амжилт гаргахын тулд ямар зүйл дээр анхаарах тухай зөвлөсөн ном юм. Хүний зан ааш нь зуршлын “цуглуулга” бөгөөд тэдгээр зуршил нь амьдралд асар ихээр нөлөөлдөг байна.

Валютын зах

Дотоодын бэлэн бус валютын зах

Валют	Код	4/15		3/15		рчл лт (авах ханш)
		авах	зарах	авах	зарах	
Доллар	USDMNT	1,209	1,216	1,225	1,237	-1.3%
Евро	EURMNT	1,725	1,773	1,705	1,735	1.2%
Иен	JPYMNT	14.3	14.78	14.95	15.28	-4.3%
Юань	CNYMNT	184	186.5	186.3	187.8	-1.2%
Фунт	GBPMNT	1,946	2,030	1,946	2,038	0.0%
Рубль	RUBMNT	42.4	43.9	42.5	44.1	-0.2%
Вон	KRWMNT	1.09	1.17	1.06	1.14	2.8%

Дотоодын бэлэн валютын зах

Валют	Код	4/15		3/15		рчл лт (авах ханш)
		авах	зарах	авах	зарах	
Доллар	USDMNT	1,213.00	1,215.00	1,233.00	1,235.00	-1.6%
Евро	EURMNT	1,750.00	1,755.00	1,720.00	1,730.00	1.7%
Иен	JPYMNT	14.65	14.75	15.05	15.12	-2.7%
Юань	CNYMNT	185.30	186.00	187.20	187.80	-1.0%
Фунт	GBPMNT	1,975.00	1,990.00	1,990.00	2,010.00	-0.8%
Рубль	RUBMNT	42.80	43.20	42.00	43.00	1.9%
Вон	KRWMNT	1.14	1.16	1.12	1.14	1.8%

Монголбанкнаас зарласан ханш

Валют	4/15	3/15	Өөрчлөлт
Доллар	1,205.89	1,238.00	-2.59%
Евро	1,748.42	1,725.52	1.3%
Иен	14.44	15.08	-4.2%
Юань	184.66	188.39	-1.98%
Фунт	1,971.09	1,986.87	-0.8%
Рубль	42.74	43.19	-1.0%
Вон	1.11	1.10	0.9%

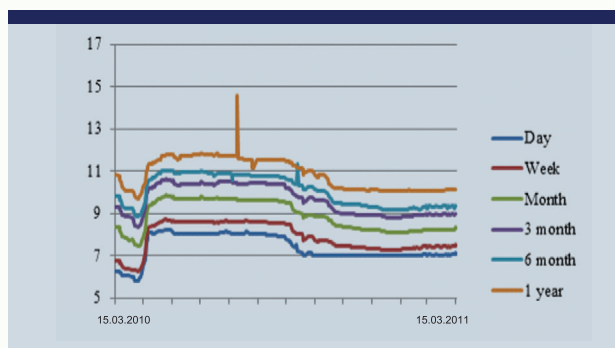
Олон улсын валютын зах

Суурь валют	4/15		3/15		Өөрчлөлт
1 EUR =	1.443	USD	1.3982	USD	3.2%
1 USD =	83.13	JPY	80.8535	JPY	2.8%
1 GBP =	1.6328	USD	1.6062	USD	1.7%
1 EUR =	119.96	JPY	113.04	JPY	6.1%
1 USD =	6.53	CNY	6.5723	CNY	-0.64%
1 USD =	28.13	RUB	28.7531	RUB	-2.2%
1 USD =	1089.8	KRW	1130.85	KRW	-3.6%

Мөнгөний зах

Монголын Санхүүгийн зах зээлийн холбоо, олон улсын санхүүгийн мэдээллийн тэргүүлэгч компани болох "Thomson Reuter"-ын хамтран гаргадаг UBIBOR буюу Улаанбаатарын банк хоорондын захын суурь хүү гуравдугаар сарын 15-наас дөрөвдүгээр сарын 15-ны хугацаанд огцом өөрчлөгдөөгүй байна. Сарын дундаж өдрийн хүү 7.0338, сарын хүү 8.2113, жилийн хүү 10.0903 байсан нь өмнөх сарын мөн үетэй харьцуулахад дунджаар 0,5 хувиар өссөн үзүүлэлт ажээ.

UBIBOR (1 жил)

UBIBOR /Ulaanbaatar InterBank Offered Rate/ нь Монголын мөнгөний захын суурь хүү бөгөөд томоохон банкууд хоорондын төгрөгийн мөнгөн хадгаламж/зээл өгөх, авах хүүнүүдийн дундаж үзүүлэлт өдөр бүр тооцоологддог юм.

Долларын ханш дотоодод суларч, гадаадад чангарч байна

“Өмнө нь хөрөнгө оруулагчид Америкаас дайжиж, ашиг олохын тулд хөгжиж буй орнуудыг сонирхож байлаа. Гэхдээ сүүлийн үед Хятадын эрх баригчид эдийн засгийн өсөлтөө хязгаарлах бодлого барьж, Япон орон байгалийн гамшигт нэрвэгдэн, Европын өрийн хямрал хурцадсанаас болж Америкаас их хэмжээгээр гадагшилж байсан мөнгөний урсгалын нэлээд хэсэг нь эх орондоо эргэж ирлээ” хэмээн “Alliancebernstein” компанийн дэд ерөнхийлөгч Патрик Уэйлен тэмдэглэснийг РБК агентлаг дамжуулав. Үнэхээр ам. долларын бусад голлох валюттай харьцах ханш сулрахаа байж, харин ч чангарах төлөвтэй болоод буй.

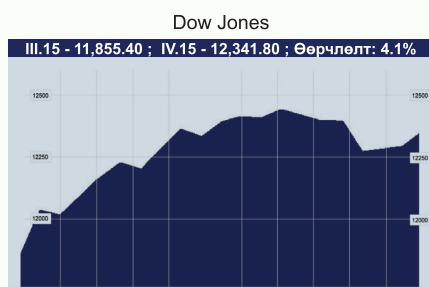
“Америкчууд өөрсдийн өрийн асуудлыг шийдэх цаг хугацаа болон боломж Европын орнуудтай харьцуулахад их байна” гэж “Advanced Currency Markets”-ын стратегич Питер Розенстрайк онцолсон бол “Commerzbank” банкны ахлах эдийн засагч Питер Диксон Грекийн өр 2-5 жилийн дараа ДНБ-ээсээ хоёр дахин давж мэдэхийг анхааруулжээ. Тиймээс ч хөрөнгө оруулагчид сүүлийн үед америк долларыг илүүтэй шохоорхох болсон байна.

Харин Монголд ам.долларын ханш эргээд сулрах боллоо. 2010 онд төгрөгийн ханш ам.долларын эсрэг 15 хувиар чангарсан тул дэлхийн хамгийн өндөр өсөлттэй валютаар шалгарч байв. Харин он гарсаар Монголын үндэсний мөнгөн тэмдэгтийн ханш ялимгүй сулрах хандлага ажиглагдсан ч сүүлийн үед байдал өөрчлөгдөв. Монголбанкаас зарласан ам.долларын ханш дөрөвдүгээр сарын 15-нд 1205.89 төгрөгтэй тэнцсэн нь сарын өмнөхөөсөө 2.6 хувиар буурсан үзүүлэлт билээ. Санхүү, эдийн засгийн байдал сэргэж эхэлснээс Монголд орж ирэх гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ огцом өсч байгаа бөгөөд энэ онд гурван тэрбум ам.долларт хүрч мэднэ хэмээн албаны хүмүүс үзэж буй. Үүний хажуугаар нүүрс, зэс, алтны дэлхийн зах зээл дэх үнэ асар өндөр байгаа нь манай экспортод сайнаар нөлөөлж, төсвийн орлого төлөвлөж байснаас ч илүү гарах хандлагатайг мэргэжилтнүүд тэмдэглэж байна. Энэ бүхнээс шалтгаалан ам.долларын ханш цаашид ч сулрах хандлагатай ажээ.

Бондын зах

	Улс	Валют	Хугацаа	Купон	Өгөөж	Өгөөж
			4/15		3/15	
Монгол	Төрөг	3 сар	-	11.86	-	11.25
АНУ	Доллар	3 сар	-	0.06	-	0.08
	Доллар	2 жил	0.75	0.69	0.75	0.53
	Доллар	5 жил	2.12	2.12	2.12	1.86
	Доллар	10 жил	3.37	3.41	3.37	3.25
Герман	Евро	3 сар	-	0.76	-	0.72
	Евро	2 жил	1.25	1.84	1.25	1.64
	Евро	5 жил	2.50	2.71	2.50	2.51
	Евро	10 жил	3.25	3.38	3.25	3.23
Англи	Фунт	6 сар	-	0.76	-	0.71
	Фунт	2 жил	3.25	1.20	3.25	1.23
	Фунт	5 жил	5.00	2.32	5.00	2.29
	Фунт	10 жил	4.50	3.60	4.50	3.57
Япон	Иен	6 сар	-	0.13	-	0.14
	Иен	2 жил	0.30	0.21	0.30	0.22
	Иен	5 жил	0.70	0.54	0.70	0.51
	Иен	10 жил	1.30	1.29	1.30	1.23

Хувьцааны зах

Топ 20 индекс 9.8 хувиар уналаа

2010 онд 138 хувиар дээшилж, дэлхийн хамгийн өндөр өсөлтийг үзүүлсэн Топ 20 индекс уруудах замдаа нэгэнт оржээ. Өнгөрсөн гуравдугаар сарын 15-наас дөрөвдүгээр сарын 15-ны хугацаанд уг индекс 9.8 хувиар доошилсон байна.

Өнгөрсөн жилийн сүүлчээс Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй нүүрсний компаниудын хувьцааны ханш өдөртөө л 15 хувиар өссөөр, нүд ирмэхийн зуур хэд дахин нугарч амжсан. Топ 20 индекс ч тухайн үед түүхэн дээд түвшиндээ хүрч байлаа. Тэгвэл гуравдугаар сарын 15-наас дөрөвдүгээр сарын 15-ны хооронд “Тавантолгой” компанийн үнэлгээ 29.2, “Шивээ овоо”-гийнх 14.6, “Адуун чулуун” компанийн үнэт цаасны ханш 14.6 хувиар унасан

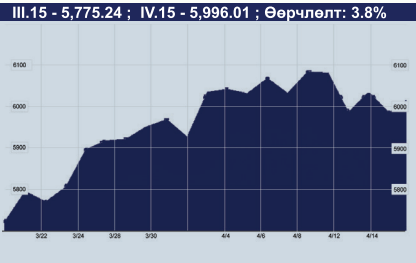
байгааг хүснэгтээс харна уу.

Монголын хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй компаниудын ихэнх нь мэдээллээ ил тод байлгадаггүй, санхүүгийн тайлангаа ч нийтэд зарладаггүй. Тийм ч болохоор манай дотоодын зах зээлд спекуляци хийх нөхцөл бүрдсэн бөгөөд өнгөрсөн оноос эхэлсэн үнэт цаасны үнийн өсөлт “хөөс” байсныг мэргэжилтнүүд тайлбарлаж байна.

Топ 20

FTSE 100

Shanghai

Hang Seng

RTS

Kospi

Нэр	Код	IV.15	Нэг сарын өөрчлөлт (хувиар)	Зах зээлийн үнэлгээ (тэрбум төгрөг)
Багануур	BAN	23,500	-3.7%	408
Тавантолгой	TTL	850,000	-29.2%	370.5
Шивээ-Овоо	SHV	28,300	-14.6%	379.76
АПУ	APU	3,000	0.0%	222.86
Шарын гол	SHG	22,000	12.8%	159.09
Монголын цахилгаан холбоо	MCH	3,100	-8.8%	80.2
Адуун чулуун	ADL	14,500	-14.6%	45.69
Би ди сек	BDS	4,000	-7.0%	44
Говь	GOV	5,400	-11.5%	42.13
Могойн гол	BDL	41,000	3.0%	34.01
Монголиа девелопмент ресорсез	MDR	1,700	11.1%	23.38
Хөх ган	HGN	186	6.9%	18.85
Улсын их дэлгүүр	UID	470	-19.0%	17.3
Ремикон	RMC	130	-5.8%	16.59
Баянгол зочид буудал	BNG	29,000	7.0%	12.27
Улаанбаатар зочид буудал	ULN	35,000	-12.5%	11.74
Ээрмэл	EER	3,100	-39.8%	10.79
Женко тур бюро	JTB	97	-1.0%	9.7
Махимпэкс	MMX	2,001	-27.2%	7.61
Дархан нэхий	NEH	4,903	-34.6%	5.42

“Petro Matad”-ын хувьцааны ханш огцом өсчээ

Лондоны хөрөнгийн биржид хувьцаагаа арилждаг “Petro Matad” компанийн хувьцааны ханш өнгөрсөн гуравдугаар сарын 15-наас дөрөвдүгээр сарын 15-ны хооронд 63.9 хувиар огцом өсчээ. Тус компанийн зах зээлийн нийт үнэлгээ 511 сая ам.доллараас даваад буйг хүснэгтээс харна уу.

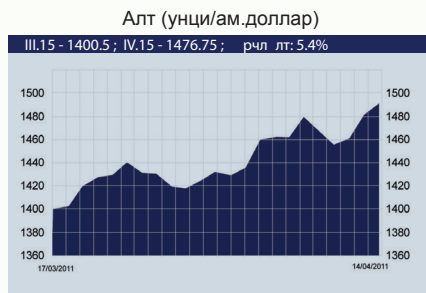
Дорнод аймгийн Матад суманд газрын тосны хайгуулын үйл ажиллагаа

явуулдаг “Petro Matad” компанийн 20 хувийг “Петровис”, 17 хувийг Европын сэргээн босголт, хөгжлийн банк эзэмшдэг билээ. Сүүлийн үед тус компанийн хайгуулын ажил нэлээд эрчимтэй, амжилттай явагдаж байгаа нь хувьцааны ханшийн өсөлтөд нөлөөлсөн бололтой. “Petro Matad” нь олон улсын хөрөнгийн зах зээлд IPO хийсэн анхны монгол компани юм.

Монголд үйл ажиллагаа явуулж буй уул уурхайн компаниудын хувьцааны хани

Нэр	Бирж	Код	III.15 (ам. доллар)	Нэг сарын өөрчлөлт (хувиар)	Зах зээлийн үнэлгээ (сая ам.доллар)
Ivanhoe Mines	NYSE, TSX	IVN	25.47	3.9%	16,644.4
Mongolian Mining Corp	HKEx	975	1.28	-0.3%	4,622.5
Centerra Gold	TSX	CG	18.27	17.0%	4,296.5
SouthGobi Energy Resources	TSX, HKEx	SGQ, 1878	13.18	-0.9%	2,424.6
Mongolia Energy Corp	HKEx	276	0.29	40.1%	1,781.9
Aspire Mining Limited	ASX	AKM	1.06	44.9%	717.9
Petro Matad	LSE	MATD	3.26	63.9%	511.1
Entrée Gold	TSX, AMEX	ETG, EGI	2.8	-1.5%	317.7
Hunnu Coal	ASX	HUN	1.75	29.7%	320.0
Erdene Resource Development	TSX	ERD	1.47	19.5%	131.0
Xanadu Mines	ASX	XAM	0.63	22.4%	105.8
Haranga Resources	ASX	HAR	0.52	19.5%	96.7
Khan Resources	TSX	KRI	0.36	2.9%	19.6

Таваарын зах

Алтны ханш тэнгэрт хадаж, араасаа мөнгө дагуулав

Дэлхийн зах зээл дэх алтны үнэ рекордоо шинэчлэн тогтоосоор. Гуравдугаар сарын 15-нд унци алт 1486 ам.доллараар арилжаалагдсанаар ахиад л түүхэн дээд түвшиндээ хүрэв.

Дэлхийн алтны нийт эрэлт 2010 онд есөн хувиар нэмэгдэж, 3813.2 тоннд хүрсэн нь сүүлийн 10 жилийн дээд үзүүлэлт болсон байна. Алтны нийт эрэлтийн талаас илүү хувийг гоёл чимэглэлийн үйлдвэрлэл бий болгож иржээ. Энэтхэгийн гоёл чимэглэлийн бүтээгдэхүүний хэрэглээ өнгөрсөн онд 69 хувиар суга өсч, 746 тоннд хүрсэнээр рекорд тогтоосон тухай "World Gold Council"

тайландаа дурдсан байна. Түүнчлэн 2010 онд улс орнуудын Төвбанк алт ихээр худалдан авах болсон нь эрэлт нэмэгдсэний бас нэгэн шалтгаан болжээ. Энэ нь сүүлийн 21 жилд анх удаа тохиолдож буй үзэгдэл аж.

2001 онд 250 ам.долларт хүрэхтэй, үгүйтэй байсан унци алтны үнэ эдүгээ зургаа дахин өсч, 1500 ам.долларт дөхөж очоод байгааг графикаас харна уу. Өнгөрсөн жил уг шар металлын ханш 35 удаа түүхэн дээд амжилтаа эвдэж, нийт 26 хувиар дээшилсэн бол он гарсаар ч мөчөөгөө өгөхгүй, тэнгэр өөд тэмүүлсээр. Энэхүү гайхамшигт явдлын талаар шинжээчид янз бүрийн байр сууритай байгаа юм.

“Энэтхэг, Хятадын алтны эрэлт нэмэгдэж, Америкийн бодлогын хүү сул байгаа учраас 2014 он хүртэл алтны ралли үргэлжилж мэднэ. Техникийн үндсэн дээр гаргасан бидний судалгаагаар бол 2014 онд унци алт 2107 ам.доллар, 2020 он гэхэд 4869 ам.доллараас давж мэднэ” хэмээн “Standard Chartered” банкны шинжээчид тэмдэглэсэн тухай “The Telegraph” мэдээлэв. Гэтэл TDS компанийн таваарын стратегийн хэлтсийн дарга Барт Мелек “Ливийн дайн, Японы цөмийн хямрал, Европын өрийн дарамт, дэлхийг сандаргаж буй инфляци зэргээс болж хөрөнгө оруулагчид мөнгөө найдвартай хамгаалахын тулд алт сонирхсоор. Тиймээс үнэ цаашид ч өсөх магадлал тун ч өндөр. Энэ оны хоёрдугаар хагас гэхэд унци алтны үнэ 1500 долларт хүрнэ” гэснийг “Mineweb” дамжуулав.

Ер нь дэлхийн эдийн засгийн байдал доройтох, тогтворгүй болох үед алтны үнэ цэнэ нэмэгддэг нь амьдралаар аль хэдийнэ батлагдсан. Санхүү, эдийн засгийн хямралын үеэр бүх таваарын үнэ шалдаа бууж байхад гагцхүү алтны ханш л дээшээ цойлж байсан нь үүнтэй холбоотой. Харин хөгжингүй орнуудын эдийн засаг бүрэн сэргэж, Хятадын инфляци тогтворжиж, Европын орнууд элдэв асуудлаар чихэнд хонх уяхаа болиод эхлэхээр алтны үнэ буурч магадгүйг шинжээчид анхааруулж байна.

Харин өнөөдөр алтны үнэ зүгээр ч нэг нэмэгдээд зогсохгүй араасаа мөнгөний ханшийн өсөлтийг ч дагуулж буй ажээ. Он гарсаар унци мөнгөний үнэ 30 орчим хувиар нэмэгдсэн нь хөрөнгө оруулагчид хэтэрхий үнэд орж буй алтнаас цааргалаж, мөнгийг илүүд үзэх болсонтой холбоотой юм. Түүнчлэн орчин үеийн хүмүүс хэтэрхий үнэтэй алтан гоёл чимэглэлийн эдлэлээс зайлсхийж, мөнгөн эдлэл сонгох нь элбэг болжээ. Дөрөвдүгээр сарын 15-нд унци мөнгө 41 ам.доллараар арилжаалагдсан нь сүүлийн 31 жилийн дээд түвшин аж.

MONGOLIAN ECONOMY

For green development

SUBSCRIPTION FORM

Monthly English-Mongolian journal, the Mongolian Economy journal, shall reach Mongolian and international readership.

Please mark your preferred subscription term:

- Quarterly (3 issues)
- Semi-annually (6 issues)
- Annually (12 issues)

Your sure name:

Please indicate your postal and residential (other) addresses

Post Office Box:

Name of your Organization

Home address: .....

Address:

Building 37B-206
Small ring road
6th khoroo
Sukhbaatar district
Ulaanbaatar

Telephone (Home, Office)

Email

Fax

MEJ Account Info
TRADE&DEVELOPMENT BANK **452551957 (MNT)**
452551958 (USD)

Tel: 7011 0064
Fax: 976 - 7011 0064

For detailed information about subscription and advertisement please call:
976-9901-5476
976-8880-0825

ЗАХИАЛГЫН ХУУДАС

Сар тутамд англи-монгол хэл дээр хэвлэгдэн гардаг "Mongolian Economy" сэтгүүл дотоод болон гадаадын уншигчдад тогтмол хүрнэ.

Та захиалахыг хүссэн хугацаагаа тэмдэглэнэ үү.

- Улирлаар (3 дугаар)
- Хагас жилээр (6 дугаар)
- Жилээр (12 дугаар)

Таны овог, нэр

Сэтгүүлийг Танд хүргэх шуудангийн болон албан байгууллагын (бусад) хаягийг тодорхой бичнэ үү.

Редакцийн хаяг:

Хаяг:
Улаанбаатар,
СБД VI хороо,
Бага-Тойруу
37Б, Байр - 206 тоот

Шуудангийн хайрцаг

Албан байгууллага .....

Гэрийн хаяг .....

Тантай харилцах утас (ажил, гэр)

и-мэйл

факс

Төлбөрийг Худалдаа хөгжлийн банк: **MNT 452551957**
USD 452551958

Утас: 7011 0064
Факс: 976 - 7011 0064

Захиала болон зар сурталчилгааны тарифтай холбоотой дэлгэрэнгүй мэдээллийг:
976-9901-5476
976-8880-0825

Ногоон хөгжлийн төлөө

Монголын эдийн засаг,
бизнесийн сэтгүүл

www.mongolianeconomy.mn

Band U

bag&shoes

ХАЯГ: ГРАНД ПЛАЗА-4
ДАВХАР 4-9В
СЭРЭЛТ ХХК УТАС:
95180938
99111756

ДОХИОЛЫН СИСТЕМ

Телефоны шугам, интернет, GSM, GPRS системийн сувгийг ашиглан дохиоллын өгөгдөл болон дүрсийн сигналыг SMS, MMS-аар дамжуулах, цахилгаан хэрэгсэлийг удирдах иж бүрдэл

Б
В
Р
П
О
Л
С
Т
А
Н
Д
А
Р
Т

Mongolian Cashmere

100% CASHMERE COAT

MADE IN MONGOLIA

ONLY FOR GOBI FACTORY STORE:

Tel: (976-11)343677, Fax: (976-11)343081, Web site: www.gobi.mn E-mail: marketing@gobi.mn

Message from the Editor:

Editor's Note

Dear Readers,

Why are foreigners so interested in Mongolia? Conferences and seminars are filled with so many foreigners that at a recent Coal Forum, it was hard to even find a Mongolian participant. The Asian landlock country is truly at the center of the world's attention and the world capital and financial sharks have their eye set on it. Representatives from the Hong Kong and London Stock Exchange concurrently visited Mongolia, South Korean top companies introduced railway projects and the number of foreigners on our airline companies' flights is increasing. Meanwhile, statistics confirm that Foreign Direct Investment is growing extremely rapidly, proof our country is on the way of becoming a key player on the world market.

As such, "Invest in Mongolia" will be our motto for the Mongolian Economy's third edition. In this magazine, our team of journalists has paid a special attention to the investment environment in Mongolia, its strength and weaknesses, in order to establish a comprehensive overview of the most pressing issues to be dealt with. We hope you will appreciate the article "Mongolia: the Smart Investor's Choice," and interview with our special guest for this edition, the executive director of Golomt Bank Mr John P. Finigan, who talks to us about the development of Mongolia's financial and capital markets.

We also bring to your attention what we consider a "flaw" in the 2011 state budget. While a mere investment of 54.3 billion togrogs is intended towards the health sector, the allocation of funds to fulfill the political promises of distributing 21,000 togrogs to every citizen will amount to 805.2 billion togrogs, or 16 times more. Nevertheless, statistics show that the number of citizens suffering from diseases such as cancer, heart attack, abnormal births (...) is increasing, clearly demonstrating the shortsightedness of our politicians.

You will also find in this third edition an interesting article on the country's agriculture sector's current situation and great potential; a sector which could develop into one of Mongolia's main factor of economic development in this 21st century. According to the Deputy Minister for Food, Agriculture and Light Industry, the development of the agriculture sector as well as the promotion of small and medium enterprises could contribute to the creation of thousands of jobs.

For its next edition, our team of journalists will take a closer look into another promising factor of economical development in Mongolia: tourism.

Yours faithfully,
D. Bekhbayar

For a Green Development

**MONGOLIAN
ECONOMY**

Founder, Editor:

D. Bekhbayar
9999 4248

Founder, Deputy Editor:

I. Otgonjargal
8800 6228

English Editor:

J. Itofo

Reporters:

D. Munkhchimeg
9191 3154

Designer:

E. Chinguun

Marketing Manager:

D. Barianjav
88800825
B. Enkhtsetseg
9901 5476

Address:

Building 37B-206
Small ring road
6th khoroo
Sukhbaatar district
Ulaanbaatar

Tel/Fax: 976 - 7011 0064

URL: www.mongolianeconomy.mn

E-mail: info@mongolianeconomy.mn

Selling points:

Internom bookstore
Mir bookstore
Majestic bookstore
Zig zag autoservice
Flower center
Minj plaza "My book"

Printed at
Ulaanbaatar Print Co., LTD

Stock market

» next decade, it will be the economy of Mongolia, which will succeed the economy of Qatar as the world's fastest growing economy when measured in terms of GDP. In a similar fashion, the per capita GDP in Mongolia will move progressively from low income status through middle income before progressing to the high income level during the course of this decade.

I hope it is not to vain to express the sentiment that here in Mongolia in some small way I can again contribute in similar fashion to the development of a sound banking system led by a new generation of well trained Mongolian professional bankers, and in that way lay the basis for sound sustained capital formation and financial growth throughout all sectors of the economy.

-Could you share with us about your first ever business idea which was succeeded launching in existence?

-I would first, comment that all experienced managers actually tend to learn more from their mistakes than from their successes because that is where the most vital lessons emerge: to ascertain what factors contributed to the failure of a concept and how they could best be ameliorated or avoided in the future.

So after a moments' thought I would like to take you 40 years to 1971 when I was in Standard Chartered Bank in the State of Brunei and developed my first significant personal business initiative. Brunei is now a rich and successful country with a GDP in excess of USD12 billion and only a modest population. At that stage before exports of liquefied natural gas transformed its economy Brunei's GDP was only a very modest USD170million. Accordingly, it was a comparatively low income country with a number of small towns scattered across the nation. I could see the potential for development and felt there were great prospects for consumer banking. But with only three branches in the State, Standard Chartered could not

afford to develop branches in each town. So I thought brought up the concept of mobile banking (in that pre-cellphone and internet banking era!) and arranged to build a branch of the bank inside a bus which we then drove to each of the townships and thereby established the base which sees Standard Chartered having 7 branches across Brunei today. That was great fun!

-Our magazine has an independent corner designed for the keen readers for new business ideas. Could you contribute your opinion to the people who are starting new businesses or who would like to start new business?

-The potential for new businesses creation and expansion here in Mongolia is quite simply infinite. It is constrained only by the vision of entrepreneurs and the availability of capital. So there is no more exciting country in the world in which to be engaged in 2011 and the immediate years ahead than Mongolia. That is why we in Golomt Bank in conjunction with several of our valued corporate clients a Business Incubator Program, whereby we hold seminars to provide the fundamentals of developing a business plan and of raising capital for young Mongolian entrepreneurs. As a specific example in Gurvan Tes Soum in Umnugobi Aimag with a population of only around 1,000, over 90 of the Soum residents participated last month in our Business Incubator Program so they could learn the fundamentals of establishing a small business to supply the needs of the major mining contractors as well as their fellow citizen while building up opportunities for employment. As we are all aware, Mongolia is a truly vast country but outside the major centres, the quality of life is rather rudimentary. So this factor creates unlimited opportunities to offer a wider range of goods and services which will enhance the wealth and quality of life of the citizens and at the same time provide

incremental income to hard working entrepreneurs possessed of the vision and dedication to establish small businesses.

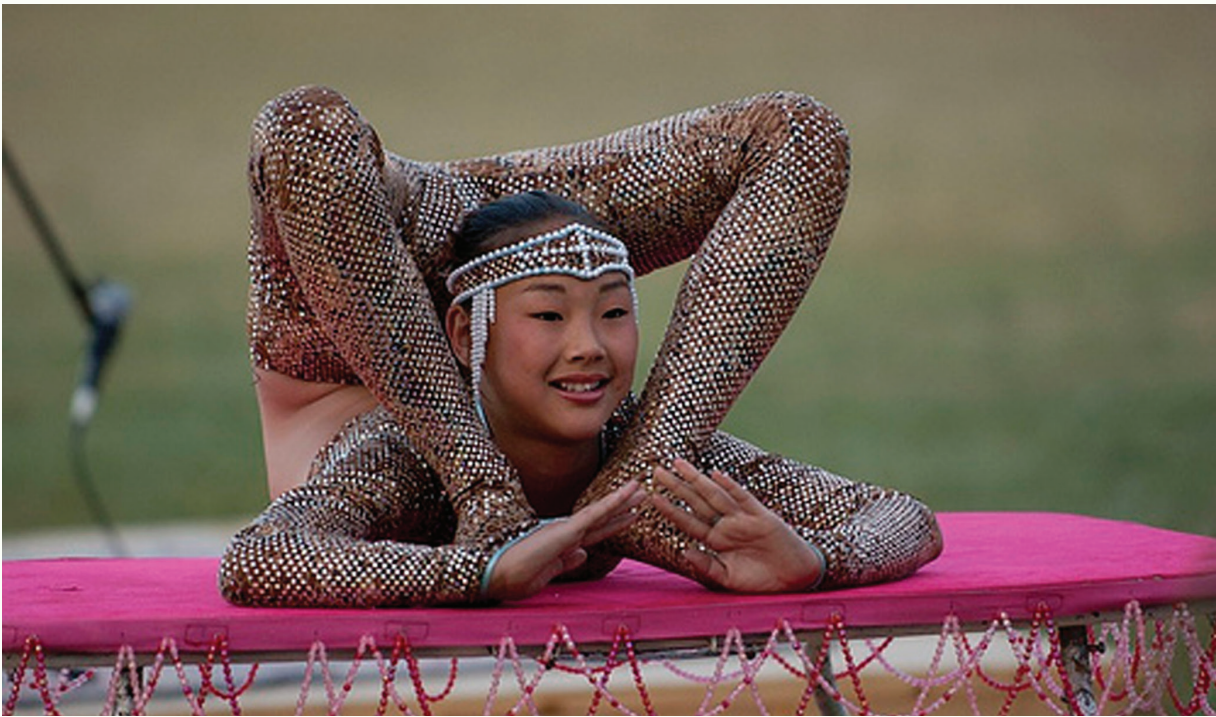
-Due to the current dramatic changes and development possibility of Mongolia it is required to deliver more enhanced services by the bank and financial institutes. How about Golomt Bank in this regard?

Golomt Bank has always been a pioneer in banking services in Mongolia. We introduced electronic banking and card services: we introduced cheques and ATMs; we pioneered private banking products and services and only last year established the First Private Pension Fund for our employees and those of our clients, and we are now pioneering investment banking. We remain the bank of Choice for the corporate sector where we are the leading bank both in terms of deposits and lending. All of that is underpinned by having the most advanced IT capacity of the Mongolian banking sector.

Although per capita incomes in Mongolian is modest, the range of services offered not just by Golomt Bank but also by our friendly competitors, is extremely wide.

So as the country's wealth and individual's wealth increase tandem, we can expect to see growth in asset management services and also in banking and securities markets and investment banking capabilities. So from what is already a very well developed base of banking services and products, we can expect progressive evolutionary expansion of the range and scope of services and delivery platforms required to remain a customer centric bank. While remaining always alert to the risks and consequences of excessive hubris we have every confidence that Golomt Bank which will retain its long-standing pioneering role in the expansion of the capacity of the Mongolian banking system.

■

Art and culture

Will mining revenues benefit Mongolia's arts and culture industry?

By D. Munkhchimeg

Profits from the animated film "Toy Story 3" reached 1 billion USD worldwide. Last year the Canadian paleontological Royal Tyrrell Museum welcomed its 10 millionth visitor. At a time when such information showcasing the economic benefits of the arts and culture industry emerge, Mongolians are heatedly discussing ways to spend revenues generated by the mining industry. Composer and state prize laureate Mr N.Jantsannorov suggested during the Mongolian Economic Forum that profits from the mining sector be invested in the development and promotion of the country's arts and cultural industries. "Mongolia has a great artistic potential which could be recognized and acknowledged worldwide," he said, adding "if Mongolian artists were born in

developed countries, they probably would be world-renowned. It is time to pay attention to human development in Mongolia in order to bring the country's intellectual capabilities on to the world arena."

During the duration of the three-day Mongolian Economic Forum, exhibitions were organized by the Mongolian Arts Council at the State Palace. Their themes - "Human and Nature", "Human and Society", and "Human and Intellectual Thinking" - have not let the public indifferent, and on the contrary, attracted a lot of interest. The display of paintings, sculptures, videos, photos and feature films by 35 Mongolian artists has, perhaps, succeeded in promoting Mongolian arts and culture to the Forum's thousand and more foreign and domestic participants.

An initiative that contributed to distinguish the Mongolian Economic Forum from others events organized in Ulaanbaatar in the past.

World practice demonstrates that any country that organizes a large international event strives to promote their national arts and cultural heritage. During the G-20 Summit taking place in South Korea, guests were simply flooded by art exhibitions and cultural events. As well as special shows and exhibits, many interesting spectacles took place on Seoul Street from dawn to dusk. Museums opened wide their doors to the vast number of visitors present. It seemed artists barely had time to rest and sleep during the G-20 Summit. But what can be said about the development and promotion of the arts and cul-

Stock market

» fundamental quality of an exchange in that there is inadequate liquidity to enable a free flow of willing buyers and sellers in any realistic dealing volume.

Accordingly, it is a very positive step that external resources in the form of management by the London Stock Exchange have been introduced and over the course of the next two to three years we can expect major advances in the role of the MSE with it eventually becoming a viable two-way market. Having myself been involved in a similar exercise in reforming the Doha Securities Market, I recognise that it is a medium term task. But when successful as it was the case of the Doha Securities Market, it leads to the creation of a significant international exchange, and in the case of the Doha Securities Market, the market capitalisation now exceeds USD110 billion, only marginally short of the Qatar's GDP of USD120 billion. So I have every confidence that over time the MSE will achieve a similarly successful growth trajectory.

-In order to develop other sectors other than mining what are the considerable points according to your opinion?

-The mining sector is and will remain the locomotive of growth, driving the Mongolian economy forwards. In so doing, it will itself create a considerable degree of diversity within the economy through the multiplier effects of the supply chain and services required to support the primary extractive process.

That will spread across the various industrial sectors including infrastructural development, manufacturing industry, construction, and extend ultimately into the leisure sector. However, mining will remain to a very significant degree the largest component of the nation's GDP. Therefore, it is very important that all opportunities be explored to reduce excessive dependence upon what is a highly cyclical industry. To this end, the Government's objective of beneficiation or added value export is laudable, but it must be remembered that with current low capita per income of less than USD2,500 and a very modest sized population of only 2.75 million people spread across this vast country with its area of 1.55 million km², the demands of the domestic market will always be modest. Interference with the fundamental principles of

competitive advantage in any industry can create what the economists describe as a immiserating growth or result in effective declines in total output by destroying value. That is an important issue to be factored into the policy deliberations when addressing prospects for horizontal and vertical industrial diversification.

-Compare to other countries, the current situation of Mongolian banks and financial sectors/banking sectors...

-The Mongolian banking sector is at an early stage of its development with assets of only USD5.5 billion and institutions which are very small when measured in world-scale terms. Nonetheless the banking sector is fundamentally sound, and has successfully disproved many of the scare-making comments which used to be uttered by so called informed parties in the more challenging days of the financial crisis. The system's total assets grew having grown by a very impressive 41% in 2010 while Golomt Bank itself grew by 56% to become by the year end the largest bank in the country. Our banks remain true to their fundamental role of mobilizing resources for development and do not engage in the type 'casino' banking which became the hallmark of so many of the inappropriately named "advanced financial systems" which needed to be rescued by wholesale Government bailout. With non-performing loans in the system now reduced to the 6% level (while Golomt Bank's own ratio is only 1.5%) now, underlying growth in the economy will see non-performing loans further reduce as a percentage of total loans. Accordingly, from its current small base, we can expect the continuation of the exponential growth which the banking sector has enjoyed in all but one year over the course of the past decade.

-What is your opinion about the kind of policies the government should enforce in order to support the development of this sector?

-As a guest in Mongolia I am always conscious of the propriety of seeking to advise your Government as that is the prerogative of the citizens of Mongolia. Nonetheless, with all due deference, the Government has already led very effectively with the promulgation of the Banking Act 2010 which addresses all critical aspects of the banking industry

and for the most part mirrors best international practice. However, as has been emphasized by both President Ts. Elbegdorj and Prime Minister S. Batbold, and other Ministers during the course of the Mongolian Economic Forum and many similar public gatherings and symposiums, Mongolia should avoid the danger of excessive bureaucracy and red tape with the introduction of rules which impede the effective operation of market forces and preserve existing monopolies. Unfortunately, as I believe is shared by our political leaders, there is a sense of disappointment that their encomia to eliminate red tape and bureaucracy are not yet feeding through the system in an effective fashion.

As an example of such an impediment, is notwithstanding the Banking Act having granted a wider

---

The common theme in my career is that it has been spent almost entirely in mineral extractive emergent market nations, at the formative period when their exports graduated to world scale levels.

---

range of powers to the Mongolian banks to engage in a broader range of services in support of capital formation and development of financial markets, the Financial Regulatory Commission has recently created a Draft of new regulations vitiate the powers enacted under the Banking Act and only serve to preserve existing inefficient oligopolies while restricting the growth and competitiveness of Mongolia's leading banks.

-Can you tell more about these impediments?

-The restrictions imposed on the

investment banking and securities operations of the banks created by the Financial Regulatory Commission constrain the operations of the banks while preserving the inefficient role of the >60 inefficient under-capitalised brokers in a market which requires counterparties with a substantial capital basis which only the banks possess if in order to execute the larger transactions and provide the deep pools of liquidity which is demanded by international investors.

-It says Mongolian banks are small. What is the possibility to expand them? Also Mongolian Banks' loan rates are higher. Is there any chance to reduce them?

-This is a dual so responding in reverse order I would quite simply say that interest rates in Mongolia are too high. This flies in the face of even the most superficial analysis of the fundamentals of the Mongolian economy and its prospects and the parity of the tugrug. The tugrug has appreciated by 14% during the course of 2010 and by a further 5% so far in the year to date. Inflation has now been reduced to 8% while The Bank of Mongolia policy rate remains fixed at 11%. Unfortunately, because of the lack of developed financial instruments, domestic money or capital markets, the policy rate is an ineffective mechanism for transmitting the appropriate level of market interest rates. So for the present interest rates will remain stubbornly high as a result of historic legacies and unscientific competition within the banking sector. However, as inflationary pressures remain constrained and the tugrug's parity remains strong, we can expect to see a significant decline in prevailing interests rates on both bank deposits and commensurately loans in the comparatively near future, which I would measure as over the course of the next 12 to 18 months.

Reverting to the first part of your question regarding the size of the banks, the Mongolian banking system comprises a dominant

oligopoly formed the three largest banks (of which Golomt Bank is the largest according to the latest independently audited accounts) holding over 72% of the market share with the residue shared between the remaining 11 banks. Accordingly, opportunities for Mongolian banks to grow through domestic amalgamation are unlikely to occur. The process of organic capital formation, although growing in the case of Golomt Bank at the rate of 27% per annum, does not keep pace with the growth of the banking system at 41% in 2010. Accordingly an accelerated rate of growth for the Mongolian domestic banking system will only be achieved by attracting further capital from international sources. In this as in so many other ways Golomt Bank is the pioneer, being the only bank which has successfully attracted equity related investments from two of the world's leading financial institutions, Credit Suisse, the leading Swiss bank, and Abu Dhabi Investment Council, one of the sovereign wealth funds of the Emirate of Abu Dhabi in the United Arab Emirates. So there is no doubt we will expect to see more investments of a similar nature as well as IPOs of the leading banks in the foreseeable future. In addition, as an adjunct to the growth of the domestic banks, now that Mongolia is very much on the radar of all the major international banks, we can expect to see more foreign banks establishing a direct presence in Mongolia which will of course be beneficial for the country and its citizens in providing incremental sources of capital.

ING of the Netherland is currently the only foreign bank with a representative office while Standard Chartered Bank from the United Kingdom and Macquarie from Australia are in the process of establishing offices. They will be joined by number of other leading international banks over the near term in addition to the considerable numbers of "suitcase bankers" from the region who fill up the Business Class section of most flights into

Mongolia!

-You are internationally experienced banker who have been working in Europe, Asia and Middle East. Could you share your experience with us?

-Thank you for your kind comments. I am fortunate enough to have enjoyed a long, varied and successful career in banking which now stretches back over four decades. The common theme in my career is that it has been spent almost entirely in mineral extractive emergent market nations, at the formative period when their exports graduated to world scale levels. That was applicable to my time in Brunei, Indonesia, the United Arab Emirates and the State of Qatar. I also spent 13 years with National Bank of Kuwait at a time when Kuwait had already established itself as a world-scale oil export nation. The most fascinating recurrent theme of my career has been helping to develop soundly based banking institutions and contributing in a modest way to the establishment of soundly based financial systems in countries undergoing a major economic metamorphosis as the proceeds of major mineral export programs began to flow.

Of all my professional experience, perhaps the most relevant is the role I played in the State of Qatar, where as Chief Executive Officer of Qatar National Bank and Adviser to the Minister of Finance, we over-saw the progressive development of the economy of Qatar from a level of USD6 billion in 1995, identical to that of Mongolian today, to reach a GDP of USD120 billion in 2010; a remarkable growth factor of 20 times in 16 years and resulting in the world's highest per capita GDP of USD 82,000.

Over that period Qatar became the world's fastest growing economy measured in terms of GDP with a growth rate of 11.6% which is in excess of China's growth of 9.1% (often incorrectly cited as the world's fastest growing economy) I have no doubt that, over the course of the

» To manufacture knucklebones seats, Mr B.Davaajantsan needs 7 to 8kg of knucklebones whose price per kilo varies from 500 to 1,000 togrogs. Davaajantsan has then to select the right knucklebones. Not all the knucklebones presented to him are selected for the design of a car seat cover, as only those matching the client's specific request are collected.

Knucklebones have four sides on which they can land on when thrown, each of which corresponding to one of the animals traditionally herded in Mongolia: horse, sheep, camel and goat. In case of an order for a seat cover where knucklebones are required to all be assembled with their horse side up, issues arise on the way the horse side will face. Seat covers with horse sides of the knucklebones facing only to the right or only to the left are very difficult to make and, fortunately, these kinds of orders rarely occur. People usually order seat covers with either the sheep or goat sides of the knucklebone, as these are considered more comfortable for the body.

Naturally colored knucklebones

After knucklebones collection and receipt of orders, the manufacturing process can start. Knucklebones are first thoroughly bathed in boiling water three times to drain them out of any traces of oil which could stain once assembled into a cover seat. Each time they boil for 5 to 7 hours before to be chilled and the oil wiped off. Then, the second and most interesting part of the manufacturing process, the coloration of the knucklebones, takes place.

Most of the time, Davaajantsan colors the majority of his knucklebones in brown, red, yellow or green, for which no use of chemicals is required. The red and brown colors are obtained by boiling the bark and wood of larch trees together with the

knucklebones. On the other hand, to get a yellow color, Davaajantsan boils the knucklebones with flowers, and with grass to obtain a green color. Basically, in order to create a certain color, Davaajantsan simply boils his knucklebones with woods and plants of that color. As well as acquiring the color, the knucklebone also loses its natural odor to acquire the scent of what it was boiled with. "Please, sniff it," Mr Davaajantsan said, constantly bringing to my attention the different scents of his knucklebones as he put them under my nose.

Before to be used as a car seat cover, each knucklebone has to be thoroughly cleaned, this is the next processing stage. No technology is available to thoroughly clean a knucklebone, and it is by hand that each one has to be meticulously cleansed. According to the manufacturer, this is the most difficult stage of the process. Once the task is accomplished, Davaajantsan can drill the holes which will allow them to be attached one another.

With the aid of an electric drill, two holes are made in each knucklebone so a rope can be inserted to thread them together. The task of threading 800 knucklebones together is a long and arduous one which requires a minimum of patience. When ordered, a knucklebones seat cover is custom made according to the car actual seat and the client's specific color and design requirements. This completes a manufacturing process which lasts 14 days.

Due to the fact that car seat covers made from knucklebones are hand manufactured and require various complex processing stages, production is slow. Moreover, it is evident that such work requires patience and skills as well as time. This is mainly why only three sets of car seat covers have been manufactured so far. "Making car seat covers from knucklebones is a job for very patient and hard-working persons," Davaajantsan explained repeatedly, before to

prove his point. "I trained four people to the confection of knucklebones seat covers. One gave up during the beginning of the training, the other three managed to make one seat cover each. However, they decided not to continue the training afterwards."

Previously, Mr Davaajantsan used to make cushions and souvenirs from knucklebones, with which he says it is possible to make 42 types of products all together. However, he started to undertake his car seat cover enterprise in 2006. At first people expressed doubts about seat covers made of knucklebones. They worried they would feel coarse and uncomfortable. However, after sitting on a seat cover, people rapidly change their mind and definitely place an order. Despite the labor intensive nature of the product its price is relatively affordable. One car seat cover sells at 100,000 togrogs. Moreover, the handmade product is provided with a ten year guarantee. If during this period the seat cover connecting knot disengages or becomes loose, Davaajantsan fixes it for free, creating a special bond and trust with his customers.

Recently, foreigners living in Mongolia have displayed a lot of interest for seat covers made of knucklebones. As for locals, many use this product, starting from wrestling champion Mr P.Sukhbat. As well as original, knucklebone seat covers have the advantages of staying dry and of being even more comfortable during the summer by staying cool.

Mr Davaajantsan has no intention of contenting himself with the current extent of his business and dreams of expanding it into a full production line flow. Although Davaajantsan currently lacks the labor force to assist him in the expansion of his knucklebones seat covers manufacturing business, the number of orders is steadily increasing and he has one goal only, to realize his dreams within this year. ■

Banker

John P. Finigan: The Mongolian banking sector is at an early stage of its development

By D. Bekhbayar

Interview with John P. Finigan, CEO
of Golomt Bank

-Investment, finance sector is starting to get on its feet now in Mongolia. What's your opinion on establishing solid foundation for the further development of this sector?

-Investments in Mongolia have been growing quite dramatically over the course of the past decade. Within that decade, Mongolia has only suffered one year of negative growth, which was attributable to exogenous causes that is the global economic, and financial crisis that resulted in global recession. In the case of Mongolia, it was not an indigenous or a domestically sourced decline. As a consequence, it is rather a misunderstanding to say that the investment process has just started developing. Investment has evolved successfully over the course of most of the past decade, but it is now moving ahead at an exponential rate and that can be expected to continue over the course of the next half decade and probably for even longer if economic precedents in other resource rich extractive based economies can constitute effective models for the pace of growth of Mongolia's economy.

In order to increase output and to create jobs for Mongolian citizens, we need a favourable combination of 5 essential factors. The first is, to have a monetisable resource and in that, Mongolian is uniquely blessed with 82 out of the 111 components of the Periodic Table of the Elements (Mendeleev's Table) found in commercially exploitable quantities.

Secondly, we need capital, something which cannot be found in adequate volumes in Mongolia at this time. This is why Foreign Direct Investment (FDI) increased by 176% in 2010 to reach USD1.57billion.

Thirdly, we need management expertise and once again, that is a factor scenario where the supply in Mongolian is quite constrained and therefore needs to be augmented by marrying FDI flows with foreign technical expertise.

Forthly, we need a workforce and again in Mongolia, the situation is unbalanced in that we have adequate numbers of prospective entrants to the workforce, but they require training and modern technology so that they have the expertise and professional skills to enable them to compete in a globalised economy.

Fifthly, we need markets and here, Mongolia is truly

blessed by being located at the epicentre of global growth with immense demand from our huge southern neighbour as well as from other rapidly growing Asian nations and countries beyond.

In 2010 investment or capital formation constituted 40% of GDP with consumption amounting to 68% and net exports of 8% representing the balancing factor.

-How do you see the development and future of the Mongolian stock exchange?

-Prime Minister S. Batbold said at the recent National Symposium on Legal Reform that it is vital that Mongolia develops a viable securities market as an external element to a comprehensive financial system. We are all aware that despite the superficially impressive statistical data relating to its recent dramatic its growth, the MSE lacks the

Stock market

» Kazakhstan did 5-6 years ago.

-The Mongolian Government is planning to list up to 30% of Erdenes Tavan Tolgoi internationally. It is believed that only through international IPO, the government can raise large amount of capital. Do you think the company should do its international IPO?

-I think in the ideal world, Mongolian companies including have only listing on MSE. Of course, people can say that this is not realistic because the MSE is not large enough and international investors will prefer invest in London or Hong Kong IPOs. Indeed, it will take time to reform the MSE so that it meets international standards. If the Mongolian government wants to proceed quickly with IPO of Erdenes, then apart from main listing on MSE, the company shares can be listed in London and Hong Kong through Depository Receipts (DRs) instruments. These DRs will be based on MSE-listed shares of Erdenes TT. This is a common practice among companies from many frontier and emerging markets like Brazil, Russia, China, Vietnam and many others.

-As you know under a Mongolian Parliament resolution, 10% of Erdenes Tavan Tolgoi shares will be distributed to population. What is your view on this?

-Yes, I do support this initiative. I believe the distribution of Tavan Tolgoi shares has multiple positive aspects to the people of Mongolia. First of all, Mongolians will be able to own a piece of the natural wealth of their country. In my opinion, direct ownership of Tavan Tolgoi by ordinary citizens is very important. It directly delivers the idea of ownership of country's wealth to the entire nation. Second, under government's further support, the citizens will gain financial knowledge. Mongolians, as the nation of shareholders, will have real life experience of owning and managing their own shares and

investments. So Mongolians will start becoming more active participants in development of capital markets. Besides, distributing shares rather than distributing cash has a number of advantages. For example, cash distributions may have unfavorable side effect, such as inflation. As shareholders, Mongolians will be able to enjoy positive return from holding the shares of their national champion.

-Mongolia was the best performing stock market in the world last year. Is this going to be sustainable going forward? What is your outlook on the Mongolian capital market?

-The growth of the Mongolian Stock Exchange (MSE) was indeed impressive, making it the global best performer in 2010. Last year MSE Top-20 Index gained 138% and the total market capitalization of the MSE exceeded US\$1bn for the first time. I believe that stock market is an effective way to get exposure to the Mongolian economy, which will undoubtedly see significant growth in the coming years. In this regard, sustainability of growth in the long-term is unquestionable.

Over the short term, investors should not forget about the risks associated with the Mongolian capital market. It is still underdeveloped, subject to high volatility and the majority of the recent gain was contributed by the top five listed companies: four coal miners and one non-resource company. The performance of the market, especially coal miners, was triggered by the cheap valuation of resources that these companies own. However, there are a number of challenges remain, including small free float, low trading volumes, lack of new IPOs and speculative nature of the market.

However, I do believe that improved corporate governance, transparency, new IPOs as well as development of supportive industries will increase the attractiveness of the stock market. In this regard, the partnership between the London

Stock Exchange (LSE) and MSE is an important milestone with long term positive impact. I would like to highlight that LSE has never been involved in direct management of foreign stock exchange, not to mention the ones in frontier markets. This demonstrates the degree of importance that LSE places on its partnership with MSE. I believe that this partnership should accelerate the process of MSE becoming a viable source of capital for Mongolian companies and an efficient channel for wealth distribution among Mongolian population.

-In your recent Mongolian Outlook 2011 report, you said that the Mongolian economy will experience robust growth this year. What do you think the major drivers for such performance will be?

-Yes, I have positive view on Mongolia's economic outlook. Mongolian economy grew 6.1% in real terms last year. Foreign direct investments surged to all-time high US\$1.5bn, exports jumped 54%, and the Mongolian tugrik strengthened 13%. And I believe that the economy is going to grow even faster in coming years. In 2011 Mongolian economy will grow up to 10%, according to the estimates of our firm, and will become world's one of the top three fastest growing economies, if not the fastest. In my view, investment to the Oyu Tolgoi project will be one of the major contributors to the Mongolian economic growth this year along with investments to various other industries. Strong commodity prices coupled with growing demand for resource exports will boost the Mongolian economy. Moreover, significant increase in government spending will also give extra stimulus to economic growth. Over the longer term, I believe that the Mongolian economy will be the fastest growing economy throughout the next decade. Therefore, these are very exciting times for Mongolia! ■

Manufacturing that Puts Determination and Patience to the Test

The Mongolian Economy constantly searches for engaging subjects and themes to bring to your attention, and we are pleased to introduce to you for the third edition of our magazine a new section titled “Made in Mongolia.” We hope it will, like our “Innovation and Business” section, become a cornerstone of our future editions.

After reviewing many new interesting manufacturers as potential subjects to inaugurate the new section, our editorial team, after long discussions, believes to have found a rather appealing business venture in the person of Mr B.Davaajantsan.

Pleasant and cooling car seat covers

Worried that a car seat cover made of knucklebones will feel “coarse” when sitting behind the wheel? Well actually, 800 knucklebones – approximately the number necessary to make up for one car seat cover – can act as

a surprisingly soothing massage when orderly arranged and joined together. Mr B.Davaajantsan has been in the knucklebones car seat cover business for about five years now, and this year he has already made three such car seat covers.

Due to “the love of Mongolians for meat,” knucklebones are produced in large quantities, he admits. Unfortunately, “Despite the fact Mongolia has more than 40 million heads of livestock,

knucklebones are rare to obtain,” he added. According to him, it is hard to find knucklebones because Mongolians cherish them. “It is rare for them to sell knucklebones as they [Mongolians] collect them to play horse racing or frog making games during Lunar Year celebrations,” he said. However, he still manages to continue making knucklebone seat covers by travelling around the countryside, and befriending meat salesmen.

Stock market

► to Xavier Rolet, CEO of LSE, the Millennium IT - the fastest program in the world - provides substantially lower latency, significantly higher capacity and improved scalability to cater the needs of clients. Technical and trade specialists from the London Stock Exchange will work under the control of the Mongolian State Property Committee to modernize all technology used at the MSE.

At the signing ceremony of the Master Services Agreement, Prime Minister S. Batbold made an opening speech. About a year ago, he already emphasized the importance of developing the market in his presentation Capital Market Is a Key Development. This time he repeated the concept but added that it was unnecessary to create new wheels, meaning that Mongolia needs to

learn from experienced countries in order to develop its capital market. "In this scope, we have decided to sign a strategic agreement for a cooperation that will become a concrete developmental lever for allowing Mongolia's capital market to step into a new stage," he said.

Moreover, he stressed out that "Mongolians will benefit from this cooperation. I have no doubt that it will make concrete contributions to Mongolia's development. In these days, the Government has made a significant decision to distribute equally 1.5 billion shares of Erdenes Tavantolgoi – 10% of its total shares – to the country's citizens at no cost. This is an important historical event."

He wished every success to the management team of the London Stock Exchange Group which will

cooperate in supporting the MSE to achieve international standards and in making it the stronghold of a large regional capital market.

"Do not believe that all will be done in one day after the signing of the agreement. Installation of these trading programs will require certain time, so don't be in a hurry," the Chief Executive of the LSEG reasoned. He also announced that talks to develop and implement a special program for citizens to gain capital market knowledge were ongoing.

The reputation of Mongolia's financial market will depend on the LSEG and the financial development expected by Mongolians will be observed more clearly in three years time. ■

Expert

Erdenes Tavan Tolgoi: Emergence of "National Champion"

Mr Alisher Ali, Chairman of Eurasia Capital, talks about stock market in an interview with the Mongolian Economy Magazine.

-As you know, the Mongolian government is planning IPO of Erdenes Tavan Tolgoi. How do you see this development?

-I think this is really a historical event for Mongolia. The IPO will make Erdenes Tavan Tolgoi (Erdenes TT) Mongolia's first major "National Champion" among companies in the country. In terms of its size and importance for Mongolia, Erdenes TT will be a champion similar to Russia's Gazprom with its market capitalization of US\$190bn, Brazil's Vale (US\$168bn), China's Shenhua Group (US\$90bn) or Kazakhstan's Kazakhmys (US\$12bn). I believe the IPO Erdenes TT will provide benefits for Mongolian citizens, the Mongolia Stock Exchange (MSE) and give a major boost to long-term rapid economic growth.

-Recently in the media and at various events you suggested that Erdenes Tavan Tolgoi should undertake its IPO first in Mongolia and have the primary listing at the MSE. Could you share those views with our readers?

-Yes, in my opinion Erdenes TT should be listed

first at the MSE. It is important that Mongolian investors have early opportunity to invest in the nation's "National Champion".

The local listing of Erdenes TT and other SOEs will create an entire cluster of investment banks, brokerage houses, asset management firms, advisory companies and many market participants.

I strongly believe that Erdenes TT and other state owned enterprises (SOEs) should have the primary listings at MSE which would have transformational impact for Mongolia. The most importantly, shareholder value will be finally created domestically. The Mongolian government, companies and individual investors will be more active in investing locally and benefit

directly from future returns from national treasure. For example, 22 companies out of 31 members of our Silk Road Mongolia Index are listed internationally (New York, Toronto, London, Hong Kong and Australia). These 22 companies created over US\$36bn in shareholder value outside Mongolia. Of course, this is absolutely great achievement but international investors have been main beneficiaries with limited participation of Mongolians. At the same time, with its 300 companies the MSE has only \$2bn market capitalization. The local listing of Erdenes TT and other SOEs will create an entire cluster of investment banks, brokerage houses, asset management firms, advisory companies and many market participants. In other words, I believe it will lead to the creation of a new knowledge-based services industry in Mongolia and many new high qualification jobs which are in line with the government policy on developing value-added industries.

To support the view in favor of local listing, the IPO of Malaysia's Maxis at the Kuala Lumpur Stock Exchange is a good, successful example. Maxis Communications, the largest mobile operator in Malaysia, raised US\$3.3 billion in the IPO in November 2009, offering 30% of its share capital with the help of such global investment banks as Credit Suisse, Goldman Sachs and JPMorgan. In one month time Goldman Sachs established its office in Malaysia that year in order to participate in this IPO

as underwriter. Malaysia's stock market capitalization increased over 2 times in last 5 years and now reached US\$270bn thanks to primarily share offerings of state-owned enterprises domestically. Most of Malaysian companies have only one listing (at home) and this has not discouraged international investors. Because these investors can only buy shares of these companies at the Kuala Lumpur Stock Exchange, they actively invest in domestic stock market.

If Erdenes TT has main listing outside of Mongolia, I think it will be a mistake and will have negative impact on MSE development. For example, Kazakhstan is now struggling with its early mistake. Since 2005 Kazakh companies pursued actively their IPOs in London and gained primarily listings at LSE, especially two largest Kazakh national champions ENRC and Kazakhmys (both these companies are members of FT-100 index, 100 largest companies listed on LSE). Even though these companies also have listing at the Kazakhstan Stock Exchange, such local listing is almost formality because 95%-99% of shares of Kazakh companies are traded in London (please see below the table). Because international investors can easily buy shares of Kazakh companies in London, most of them never invest in Kazakhstan. Therefore, with its tiny trading volumes, the Kazakh stock market is not developed. I hope that Mongolia will be able to avoid making the same mistake as

Kazakhstan: Overseas (primary listing in London) vs local trading (2010)

Company name	Business	State ownership	Mktcap, US\$m	Trade value US\$m		Share of total	
				Local	overseas	local	Overseas
ENRC	Diversified resources	25%	19,704	0.95	20,596.01	0.01%	99.99%
Kazakhmys	Copper	15%	12,463	1,362.33	30,278.99	4.3%	95.7%
Kazmunaigas EP	Oil & gas	60%	9,907	3.04	1,744.93	0.2%	99.8%
Halyk Bank	Banking	20%	3,330	9.11	444.44	2%	98%
Kazkommertsbank	Banking	21%	2,728	0.47	124.49	0.4%	99.6%

Source: Bloomberg, Eurasia Capital

Stock market

» trainings on a large-scale so even nomads in the countryside have an understanding of capital markets. In any case, it can only be hoped that the Government will not commit the same mistakes again.

A successful start for a successful finish?

The Government of Mongolia is going, for the first time in its history, to raise large capitals on international capital markets. So far, it has been an unprecedented success. Representatives from more than 20 top international investment banks gathered in Ulaanbaatar and competed with one another for the opportunity to cooperate with Mongolia, a country which until recently attracted little attention but now appeals to the mining, banking and financial “sharks” of this world.

So far, four banks - German Deutsche Bank, US Goldman Sachs, French BNP Paribas and Australian Macquarie - have been granted the right to organize the issuing of Erdenes Tavan Tolgoi Company's IPOs on international capital markets. Official sources announced that they have already started to prepare the ground to raise capital for Tavan Tolgoi. Could the fact that Mongolians own 10% of Erdenes Tavan Tolgoi's shares for free negatively affect this process?

According to Mr U.Ganzorig, it will in fact “positively influence the issuing of IPOs.” “The fact that the whole population of the country is behind this company could be an incentive for foreign investors as it is very important for political stability,” he declared. The destiny and livelihoods of the Mongolian nation and its citizens will truly depend on the success of Erdenes Tavan Tolgoi. In any case, Government officials promise that citizens will receive their shares before Naadam, and that IPOs will be issued on international capital markets within the year. However, experts have been pointing out that a minimum of two years is required to organize such a large-scale operation.

Judging from current events, the director of the State Property Committee Mr D.Sugar believes that the Erdenes Tavan Tolgoi Co. will be

highly valued. “A lot of efforts are made to raise the USD2 to 4 billion dollars from the world market,” he confirmed. Some might say that the Government is rushing despite its lack of knowledge about how much money has to be raised exactly, some might say that “a fast rabbit will gain profits,” as the saying goes. Experts also warn that companies willing to step on international markets need to fulfill high criteria. It is hard to believe that Erdenes Tavan Tolgoi will issue its shares on international markets at a time when the company's technical specifications have yet to be finalized, operator companies yet to be selected and infrastructure issues yet to be resolved. Experts also caution that even if shares are issued, it is not certain their prices will soar.

Member of the Parliament Mr R.Amarjargal published an article titled “Five, Six Issues Surrounding Tavan Tolgoi” in which he states that “It is better to issue IPOs once mining is put into operation and has started to generate profits.” “Who will bear the responsibility in two or three years time if, because of a rushed plan to make quick profits, the strategy ends up to be worthless and ineffective. I consider it a crime to sell our most valuable equities cheap and in large quantities,” he opinioned in his article.

Six bidders for the western Tsankhi area

The Tavan Tolgoi mining deposit is divided in four areas: Tsankhi, Ukhaa khudag, East and Brown Tolgoi. Energy Resources Co. has obtained a special license for 4,000 hectares of land in the Ukhaa khudag area. Meanwhile, a local company named Tavan Tolgoi Co. – not to be mistaken with Erdenes Tavan Tolgoi Co. - has obtained a license for a total of 270 hectares of land. State run Erdenes MGL has authority over the 68,000 hectares in the Tsankhi area, for which the Government has announced two separate international tender bids.

In the East of the Tsankhi area, three companies - India's Mesco Steel, Germany's BBM Operta and Australia's Macmahon - have sent their proposals to mine the deposit only. Transportation and sales will be supervised by Erdenes Tavan Tolgoi

Co. Executive director of Erdenes MGL Mr B.Enebish announced that all preparatory works have been finalized to strip off the soil in this area and start mining operations.

In the West of the Tsankhi area, 15 companies and consortiums compete to invest, conduct mining operations and sell the minerals extracted. After two rounds of selection, the Evaluation Committee set up by the Government has chosen American Peabody Energy; Chinese Shenhua Energy and Japanese Mitsui & Co consortium; Russian Railway, Japanese Itochu, Sumitomo, Sojitz, Marubeni and Korean Kores Group consortium; Australian Xstrata coal; Brazilian Vale; and Luxemburg's ArcelorMittal. Talks between these companies and the representatives of the working group established by the Mongolian Government are currently ongoing.

The conditions imposed by the Parliament are an important criterion for the assessment of the international tender bid for the Western part of the Tsankhi area, Tavan Tolgoi's main deposit. One or several of the six bidders will be elected based on their transportation and infrastructure development strategies (roads, railways, ports...), their technology, experience and know-how. However, one thing needs to be understood, negotiations will not only favor the Mongolian side since the six companies or consortiums competing to invest their money and capital in Tavan Tolgoi will work to serve their interests and benefits. So the Government has to make sure it sees the bigger picture and think on a long-term scale in order to take the right decisions in these negotiations.

President Ts. Elbergdorj wishes the Government not to be “guided by advance payments only when it comes to elect investors.” “Receiving advance payments is one thing,” he said, but “there are other decisive issues such as infrastructure, and so on.” In any case officials announced that before issuing IPOs on international capital markets, all the issues surrounding the Western part of the Tsankhi area will be resolved.

Start mining operations? Yes, but how?

Despite Mr B.Enebish's belief that Tavan Tolgoi coal mining operations will start any minute from now, he stays silent on the issues of conducting such mining operations, transporting the coal and selling it. Even the issue of energy has yet to be resolved. On one hand, Erdenes MGL Co. in cooperation with Oyu Tolgoi might have to build a new electric power station, and on the other hand, Tavan Tolgoi could be connected to the public energy supply system. "Tavan Tolgoi's water resources are believed to be insufficient. In such circumstances, we are still deciding whether it is justified to build a new power station or not," Mr B.Enebish explains. Also unclear is when the State Property Committee will announce the winner of the tender bid for the concessions to build and exploit the 435km of roads linking Tavan Tolgoi, Hanbogd and Hangi and when the road will be ready for transit. Moreover, the start and finish date of the project to construct 1,100km of railway tracks to transport Tavan Tolgoi coal to Sainshand stretching up to Choibalsan are still ambiguous. In short, nothing is sure in terms of infrastructure, which brings one question to mind: how does the Government intend to excavate and transport the coal?

It is interesting that the Government which took the task of turning Tavan Tolgoi into an economically viable project in just three years time has yet to draft a plan of action. Numerous numbers of meetings, consultations and negotiations have been conducted, resulting in little. Although Tavan Tolgoi negotiations are still ongoing, no information on the matter is available for the public. Many people were probably surprised to learn that even the President of Mongolia and head of the National Security Council Mr Ts.Elbegdorj did not know much about the negotiation, like most of Mongolian citizens and future shareholders of the Erdenes Tavan Tolgoi Co. Is it not their due right, as future legal owners, to show interest and receive regular information? The Tavan Tolgoi project, which the Government of Mongolia implemented, is situated at the epicenter of economic, business and geopolitical interests. The lives

and livelihoods of each Mongolian citizen depend on the successful implementation of the project. So it is only natural that many citizens remind the Government that the activities of the working group it appointed should be transparent and open to the public.

In such circumstances, what more to do than thank our Government officials for the distribution of Erdenes Tavan Tolgoi Co.'s shares and the putting into economic circulation of

the deposit if the aim is to achieve development and raise the livelihoods of every citizen. To repeat Mr U.Ganzorig's words, "it is better than distributing cash handouts." However, the wealth of the Tavan Tolgoi deposit could simply be wasted for the sake of putting a show for the coming elections. Let's just hope that the distribution of the shares will not be in vain and will, in the long term, provide for the guarantee of a better livelihood for all Mongolia's citizens. ■

Stock exchange

Operation to Develop MSE has started

April 8, 2011 will be remembered as the day when the London Stock Exchange Group (LSEG) and the Mongolian Stock Exchange (MSE) signed a Master Services Agreement. Thanks to this agreement, the opportunity will arise for Mongolian citizens to enter international financial markets in three years time. More specifically, Mongolians will participate in 24 hours trading at the London and Toronto stock exchanges. In other words, Mongolians will be able to buy shares using internet access from their home and Canadians and British citizens to sell and/or buy shares from the MSE.

"I am confident that Mongolia will

become one of the world's fastest growing economies," Mr Xavier Rolet, chief executive of the LSEG, noted, pointing out that it is ideal that their cooperation starts as Mongolia is entering a new and exciting stage of development. The London Stock Exchange, which manages a capital of approximately USD4 trillion of over 2600 companies from over 70 countries worldwide expresses its certitude that it will be "a confident partner in building of world-class capital market that will be able to bring economic growth to Mongolia."

They will introduce the Millennium IT to the Mongolian Stock Exchange, a high speed trade program. According

Economy

» as the location for the establishment of the Center for the Development of Landlocked Countries. Ten landlocked countries joined the Ulaanbaatar Declaration that came out as a result of the consultative meeting. This Declaration will be followed by all landlocked countries.

According to the UN "Millennium Project Report" the economic growth of landlocked countries is less than other countries with access to the sea by 0.7%. The cost of transportation of imported commodities to Mongolia is estimated at 6.4%, whereas for transit countries the average is 6.3%. This is twice more in comparison to other European landlocked countries such as the Czech Republic, Slovakia, and Poland. Mongolia trades with more than 100 countries in the world. 40% of the total trade turnover is constituted by the People's Republic of China, more than 20% by the Russian Federation, and about 15% by the countries of the European Union. In recent years the volume of trade with Japan and the Republic of Korea is increasing.

Difficulties and opportunities of landlocked countries

The commodities that transit through our borders are transported through China and Russia and then are delivered to the markets of third countries. Mongolia has gateways via six ports in Russia, and one port in China. From these the closest routes to reach third countries are Chinese Tianjin and Russia's Vladivostok that are situated more than 1,700-3,800 km away from Mongolia. Currently, it is planned to transport Tavan Tolgoi's coal via Vladivostok. The first chain cargo is already headed towards this port. The only country in North East Asia that is landlocked is Mongolia. There is an estimate that for the transportation of other country's commodities via our two neighboring

countries two thirds of the total cost is spent. Our country established transit transportation agreements with China, Russia and the Republic of Korea. According to the UN Convention on the Law of the Sea it is stated that: "landlocked countries have a right to tax free transit transportation via the territories of other countries". Currently, there are 43 landlocked countries in the world. These countries are the Czech Republic, Laos, Moldova, Armenia, Zambia, and Mongolia to name a few. Sometimes it is stated that this number actually stands at 30. Among these countries there are some that are underdeveloped and some that are the leaders in their respective regions.

Mongolia will continue the Alma-Ata program

The above consultative meeting was organized by the Government of Mongolia in cooperation with the UN. The UN representatives included the UN Deputy Secretary-General of the UN, and the Executive Secretary of the Economic and Social Commission for Asia and the Pacific Mrs. Noeleen Heizer, who presented on behalf of the UN. During this consultative meeting the participants discussed the implementation of the activity program issued by the Ministerial Meeting of Landlocked and Transit Countries held in 2003 in Alma-Ata, Kazakhstan. This activity program includes five main directions to improve the transit transportation policy, improve the road and transportation infrastructure, support the foreign trade of landlocked countries, and to provide financial and technical assistance. The representatives also discussed what type of changes occurred in the Asia Pacific region, and how to overcome the obstacles, and cooperate. The Prime Minister of Mongolia Mr.S.Batbold stated in his

speech that: "There is a need to draft a policy to regulate the high cost of transportation and transit transportation of landlocked countries, to introduce e-trade, to establish bilateral and regional agreements, and to provide for the favorable and preferential conditions". He further added that the Government of Mongolia will pay attention in the continuation of the Alma-Ata program, and to the maintenance of the daily operations of the Landlocked Countries Research Center. Mrs.Noeleen Heizer displayed their readiness to cooperate in the implementation of the projects and programs to connect the land ports of the landlocked countries with sea ports of the countries with the access to the sea.

Time is only left for the development center to develop

The UN will very soon officially declare Ulaanbaatar as the "Center for the Development of Landlocked Countries". In other words, in the capital of Mongolia there will be established a UN international organization of landlocked countries. The agreement to establish the international organization was presented to the UN Secretary-General H.E.Mr.Ban Ki-moon. Now it is only left to sign the agreement. At a time when the large strategic deposits are heading towards the world market the issue of transportation is the most difficult and complex one facing Mongolia. Despite the fact the powerful market of China is situated next door, we are located far away from international free trade markets of Japan and the Republic of Korea. Although it is possible to access the European markets via the Russian Federation, there will be, of course, issues requiring the capital and conditions in terms of time and transportation costs. In the past few days more than 100 representatives of 10 countries paid attention to the resolution of the establishment of the "Center for the Development of Landlocked Countries". In any case the representatives of landlocked countries gathered during the forum in Ulaanbaatar returned to their home countries after finding another economic gateway from landlockedness. This gateway is Ulaanbaatar city. Therefore, time is only left for the development center to develop. ■

Mining

Tavan Tolgoi Still Causes Headaches

By D.Munkhjin

A nation of shareholders

It has been settled. All Mongolian citizens born before the 31st of March 2011 will inherit free shares in Tavan Tolgoi. The Government made a historical decision to distribute for free 10% of the 15 billion shares of the Erdenes Tavan Tolgoi Company – a daughter company of Erdenes MGL - to its citizens. Mongolia's population amounts to only 2,796,000 and every Mongolian citizen will soon have in their possession 536 shares in Erdenes Tavan Tolgoi Co. Despite the fact the Government has already announced the number of shares to be distributed, their price has yet to be fixed. Such acts of kindness could well occur again in the future as, after all, elections are nearing. But has it already occurred that a country's citizens all become shareholders?

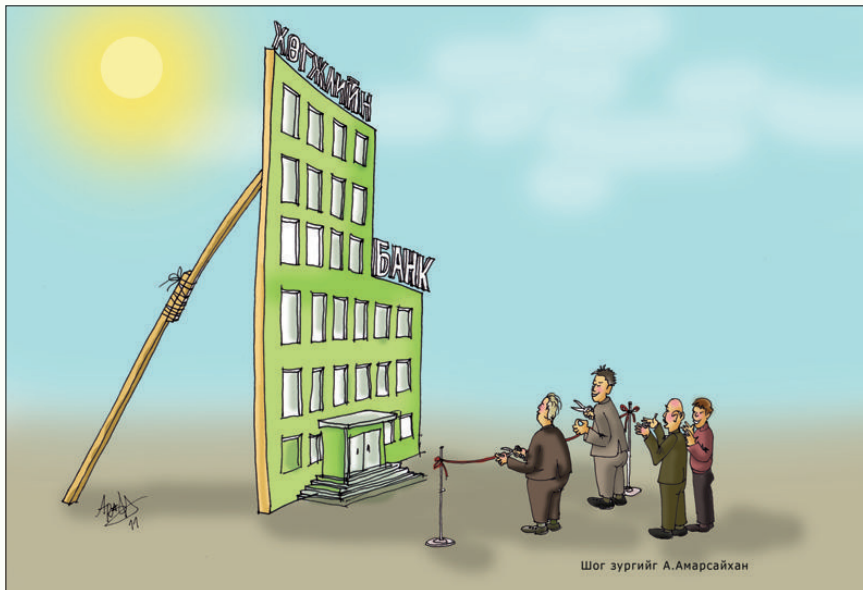
"I do not know a country which, like Mongolia, distributed shares to every of its citizens," Mr Alisher Ali, director of the Eurasia Capital Group replied. Meanwhile, the President

of the Mongolian Financial Market Association Mr U.Ganzorig declared that although "there is no previous experience of a country distributing shares for free to its citizens, it is better than distributing cash handouts." "People can get loans by using shares as collaterals, or they can sell them in the future. And of course, they can collect dividends and use them towards education and healthcare," he said. The essential remains that people "understand the real value of the shares." However, it is highly likely that shares will be sold at the first opportunity as one Mongolian citizen in three lives in poverty.

It has been reported that trading will open once the market price of the Erdenes Tavan Tolgoi's shares has been established on international capital markets. "Let's hope cunning individuals will not have the opportunity to collect all the shares by resorting to all kind of lies and deceptions; and in 10 years time, the majority of the population

will still live in poverty, slaves of the few who hold all the wealth," economist Mr D.Jargalsaikhan wrote. It is undeniable that since the 1990's and the free distribution of state properties' blue and pink shares, the majority of the companies at the Mongolian Stock Exchange fell in the hands of a few, all with a common interests. They robbed these shares through all legal and illegal means by taking advantage of people's lack of information and understanding of the capital market. In the previous edition of the Mongolian Economy Magazine, an article explained in detail how these events are at the source of the chaos that currently weakens the country's capital market.

"If we are not careful in raising the public's awareness and understanding of financial institutions, the blue and pink shares incident will occur again," the director of the Financial Regulatory Committee Mr D.Bayarsaikhan worries. Meanwhile, the President of Mongolia Mr Ts.Elbegdorj warned of the necessity of conducting

Finance

Development Bank: A Mongolian El Dorado?

By I. Otgon

Development Bank builds up expectations

A law for the Development Bank (DB) has finally been adopted and an experienced foreign team to assume its Management has already been selected through tender bid, namely in 2010. Moreover, the Government issued a resolution that the Development Bank is able to issue bond of MNT800 billion to maintain interest of 6% for loans granted for housing purpose. With every new resolution associated to the yet to be established Development Bank, high expectations for the financial institution to open are growing every day. Mainly because it also anticipated that the Development Bank will finance mining, infrastructural and agricultural projects that generate low profits or long term returns but accelerate the development.

So when will the DB open its door? From July 2009 until today, such a large amount of paper work regarding the Development Bank has been carried out that its doors should already be opened.

Even common citizens, and not politicians, assume that like all projects,

the DB should have a feasibility study and its financial assets and cash flows should be clearly detailed. But it is surprising that none of them has, and that the existence of a feasibility study has yet to be heard of. The DB had no time to 'erect the foundation of its building' and was given too much responsibility by the Government. According to specialists, the lack of feasibility study is rather unusual. Hopefully, the agencies' officials who should be processing the feasibility study are aware of the details of the project. But so far, information confirming its existence has to be released in the media.

It seems that actual work should have already started following the decision to issue bonds and the adoption of a specific law by the Parliament, if the two words 'Development Bank' are more than just an 'El Dorado.'

The public really needs such a unique financial institution as the Development Bank to open its door. But no news on the appointment of management and executive management staff have been reported, except for Ch. Khashchuluun who has been very busy since he was

appointed Chairman of the Board of Directors of the DB several months ago. Nevertheless, on the website of the National Development and Innovation Committee (NDIC), vacancies have been advertised to fulfill many positions at the Development Bank until the 18th of April. "With the establishment of the Bank, a new financial institution will see the day in Mongolia's banking system, which previously consisted of MongolBank and commercial banks (...), Citizens are invited to apply for work at the Development Bank. Future employees of the Development Bank will have the duty and honor to effectively contribute to the development of the nation," the announcement on the website stated. 20 vacancies, including Director for Internal Audit Department and Vice Director for Risk Management, were announced. Although the Korean Development Bank (KDB) of the People's Republic of Korea won the international tender bid to manage the Development Bank, it has yet to fulfill its managing position and the information has now been forgotten. Moreover, S. Bayartsogt, Finance Minister, said "the issue of the tender bid will be considered again once the law on the Development Bank is adopted." So what outcome can be expected from all this?

To obtain some more specific information on the matter, I addressed E. Tsogbayar, a specialist at the NDIC. He explained that "According to the preliminary conclusion of the Tender Bid Evaluation Committee, KDB won the bid. But the Government did not make any official announcement to confirm that KDB has won. In other words, it can be concluded that the Board of Directors (BOD) of the Development Bank has not yet been granted a right to negotiate with the KDB. Thus, this means that the BOD and the KDB have not yet officially sit down at the table. Therefore, considering that the KDB manages the Development Bank is impossible." Tsogbayar - who was very careful in his answers to the questions on the Development Bank - noted that "people are wondering why a tender bid was announced as no law had been adopted regarding the DB, making the tender bid illegal." "The Development Bank was established under the Government Resolution

» #195 on July 26, 2010. In 2009, under the Order #66 of the Prime Minister, a working group consisting of representatives from relevant organizations was instructed to develop several proposals and drafts regarding DB future operations. It was considered at the time that the current Banking Law in effect could regulate the DB operations. But MongolBank, the Ministry of Finance and some Members of Parliament considered the Banking Law in effect limited some functions of the DB. Therefore, they considered a specific law to be necessary if the DB were to fulfill its special function; after what the Development Bank Law was adopted in October 2, 2010," he explained.

Tsogbayar also warns that although citizens are eager for the DB to open its doors, Mongolia has not the experience required to establish such developmental financial institution. He noted that if a development bank bears much importance, it also includes many risks. "If any wrongdoing is experienced, the country's interest will rise; so why haste? If the process progresses as planned, the DB will open its door this coming May," he declared.

Six percent interest rate deemed unlikely

It seems the Government's decision to issue bonds of MNT800 billion for terms of 5 to 10 or 15 years increased the expectation of citizens regarding the opening of the DB. This decision made it necessary for Mongolians to improve their knowledge of bonds – a financial instrument in which they were not previously interested in or used to. Since every Mongolian has just become shareholders in Tavan Tolgoi, it is preferable they improve their understanding and knowledge of financial information. The DB will now also make Mongolian citizens interested in bonds.

The MNT800 billion bonds will aim at maintaining low interest rates for the loans granted for housing purposes. But how will the domestic market react to the selling of the bonds is the most important issue. Politics and economics are different, and although politicians are enthusiastic about issuing bonds, banking and

financial experts are rather sceptical.

How practical can the Development Bank's decision to finance mortgage with interest rate of 6% be? The bonds issuing has been reviewed by banking experts, who had all the time to evaluate and draw their conclusion. Relevant experts from the Central Bank and commercial banks refused to make any comment, except shaking their heads when questioned on the issuing of the MNT800 billion bonds.

This leads to the conclusion that the long term and low interest rate bonds are a load exceeding the country's economy of USD8 billion. A quick look at the country's economical grounds shows that the annual interest rate of loans granted by commercial banks is 20%. Moreover, inflation rate is 11% and the Central Bank securities interest rate is the same. The Central Bank considers that it would not be unreasonable to say that the issuance of long term loans with 6% interest rate is unfeasible. And to think that the DB's Chairman of board of directors had even proposed to

issue bonds with interest rate of 3.5 to 3.7% - a rate cheaper than that of the bonds issued by the US Government itself. But the Central Bank does not conceal the fact that the sale of such low interest rate bonds could fragilize even more the economy of the country, which already has an inflation rate of two digits and a budget deficit of about 10%.

For commercial banks, it is evident that no respected bankers will buy or even contemplate the possibility of buying these bonds.

Nevertheless, the Government policy to provide citizens with houses at a cheap cost by issuing mortgage bond is not wrong. But it remains important that the bonds interest rate be maintained to the rate of the loans granted by commercial banks - 15 to 20% -, and in accordance with market laws. Anyway, it will be interesting to see who will compensate for the difference if the DB finances mortgages with a of 6% interest rate. One thing is sure, money will not start falling from the sky. ■

Development center

Center of Landlocked Countries will be established in Ulaanbaatar

For the first time in our country there was held a high level policy meeting entitled "Difficulties and obstacles faced by landlocked countries of Asia Pacific region". The representatives of landlocked countries have a practice of meeting and discussing how to cooperate, and how to access the blue sea, which is the public property. UN has issued a resolution that states that despite the fact that some countries are geographically located in the mainland sea is the property of all countries; therefore, they need to find ways to cooperate and utilize it beneficially for everyone. Consequently, the officials of landlocked countries meet, discuss and exchange opinions on how to coordinate their activities, how to obtain profits by transporting their products by sea, and how to approach the is-

sue of transit transportation. Due to their landlocked situation it is common for these countries to accept the price offered by other countries. Our country is no exception to this, and exports coal, gold, copper, iron ore, cashmere and other raw materials for less than the market price. Secondly, the representatives concluded that the organization of such a forum is good for raising the reputation of the organizing country, and is highly beneficial economically. The main reason for the organization of landlocked countries' consultative meeting in Ulaanbaatar, the capital of Mongolia, is closely connected to our location. Probably the advantages and disadvantages of Mongolia situated at the heart of Asia and located between the two great neighbor countries prompted other countries to propose Mongolia

resources and on the production of value-added products has been adopted, which should result in a diversification and increase of mining processed products produced here in Mongolia.

With regards to the support of other non-mining sectors, it is important to develop a domestic industry based on the country's assets and capabilities in the non-mineral sector. Naturally, the agricultural sector, such as animal husbandry and crop growing, comes to mind first. For example, some Mongolian cashmere companies are close to becoming international renowned brands, so it is important to maintain and expand the number of Mongolian cashmere importers, buyers and distributors on the world market. For that matter, it is vital to conduct a policy which supports and ensures the quality and competitiveness of our national cashmere industry. Hopes should also be set on our meat industry. Some of Australia's beef brands, such as Angus Beef for example, are known for producing the best beef in the world. Mongolia has an important cattle industry and the Government should look into the possibilities of transforming and developing its meat industry for the world market by focusing on applying the relevant policy. Finally, one element which cannot be omitted remains and concerns the promotion of value-added products and the issue of trained and qualified staff. In order to comprehensively resolve all these issues we plan on drafting a National Export Program within the year.

- Does the Government provide any tax relief to support the production and export of products others than those related to the mining sector?

-Export duties are inexistent on all products except for 4 to 5 main raw commodities like copper and coal for example. In fact, Mongolia has the lowest import custom duties in the region. It stands at 5% for all products except for medicine, alcoholic beverages and tobacco, which all require special licenses. In addition, we offer concessions on the imports of SME equipments. In other words, it would be wrong to state that

Mongolian customs duties hinder exports or the domestic production of non-mineral sectors. However, the main issue is probably related to the level of our domestic market development. For example, it is vital to evaluate the state of our financial system, the speed of our customs services and the difficulty of carrying out trade from a city to another... In conclusion, many issues non-related to customs duties handicap trade on a national level, and it is for the relevant ministerial authorities to work to eliminate these impediments.

-How do you future development of commercial services and activities in Mongolia?

-In terms of imports our two neighbors represent about 30% each, so the balance between them both is being maintained. This is a normal situation given the fact that Mongolia is a landlocked country situated between these two countries, which both have large markets. However, in terms of exports, 84% goes out to China, the main buyer of our mineral resources. Although this is a convenient situation and Mongolia benefits from its southern neighbors proximity and large market, it is important to increase exports to other countries and open new markets.

- How can we increase our share on the world market?

- There are many possibilities in this area. Due to the wealth of its natural resources, Mongolia can participate in any industrial sector activities by producing value-added products. By participating in the value chain, it can increase its standing on the world market. In terms of electronic equipments, for example, some parts are manufactured in Japan, then assembled in China and supplied to European countries. We should be part of such value chains by manufacturing some parts ourselves, or by processing raw materials.

-It has been 90 years since the development of commercial services in Mongolia. How do you envision the future of this sector?

-Statistics show that the Mongolian trade sector rapidly developed for the last 20 years. Until the 1990's, the nation's trade and commercial sector was limited to a few countries

only. Now, Mongolia trades with more than 130 countries around the world and in 2010, total trade turnover reached USD6.2 billion. This means that the country's amount of foreign trade volume equaled that of its GDP. In the early 1990's it merely stood at USD200 million. Due to the current reconstruction and industrial intensification in Mongolia, it is understandable that trade will further increase. It is estimated that in 2013 foreign trade turnover will double to reach USD12 billion. If the current tendency of our exports to intensify and of the foreign trade balance to reach a favorable amount continues, it looks like the future is going to be bright.

-At a time when our foreign trade is rapidly developing, is it not necessary to change policies accordingly?

- There is a lack of and a need for an independent law on trade, and we are currently working on a draft law on Trade Regulation encompassing foreign and domestic trade. For example, a different foreign trade policy is being implemented by virtually all the sectors of the administration. It is clearly necessary to regulate this situation with one unique policy as trade is the main driving force of an economy, and to quickly improve the policy mechanisms of our foreign trade sector.

- Talks on establishing free trade agreement with Japan are ongoing. What will be the benefits?

-A preliminary study on establishing a FTA with Japan is currently underway. We should generally open up to potential free trade markets; on one hand, the partner countries export their products free of tax to Mongolia, and on the other hand, Mongolia can open new markets and provide opportunities for its domestic producers.

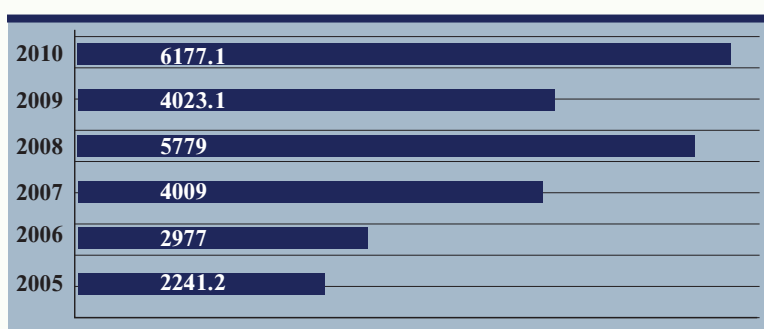
Despite the small size of our market, once the right conditions are set, opportunities will arise to increase our production of export directed products and work effectively, as a result of which investments will increase. Meanwhile, along with investments, modern technology and know-how have to be imported. ■

Export commodities (USD million)

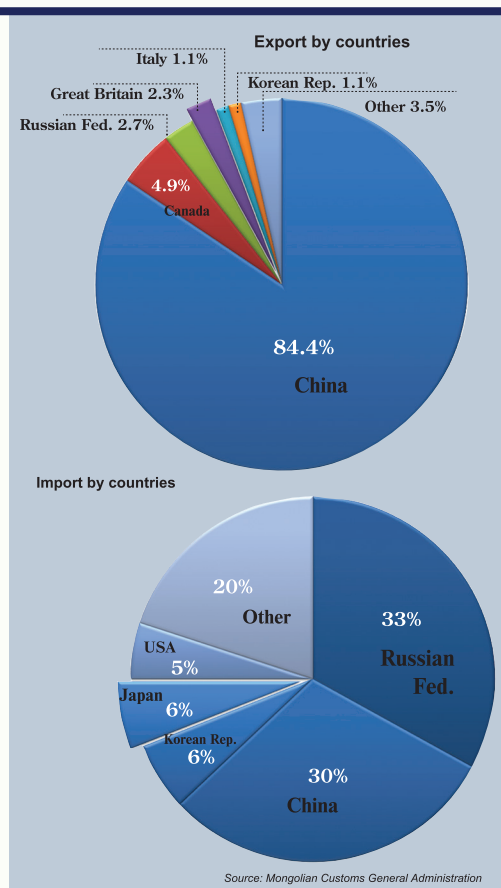
Commodity name	2009	2010	Change %
1 Coal	305.7	874.6	186.1% ↑
2 Copper concentrates	501.9	770.6	53.5% ↑
3 Iron ores and concentrates	88.8	250.9	182.7% ↑
4 Gold, unwrought	308.5	178.3	-42.2% ↓
5 Crude oil	115.6	154.9	34.0% ↑
6 Zinc ores and concentrates	122.5	134.1	9.5% ↑
7 Combed cashmere	90.9	104.6	15.0% ↑
8 Washed cashmere	68.4	68.8	0.7% ↑
9 Leucite, nepheline, flourspar	48.2	63.2	31.0% ↑
10 Molybdenum ores and conc.	50.3	52.0	3.3% ↑
11 Other	184.5	247.1	33.9% ↑
Total export	1,885.4	2,899.2	53.8% ↑

Source: Mongol Bank

Foreign trade, total turnover (USD million)

Source: Mongol Bank

Source: Mongolian Customs General Administration

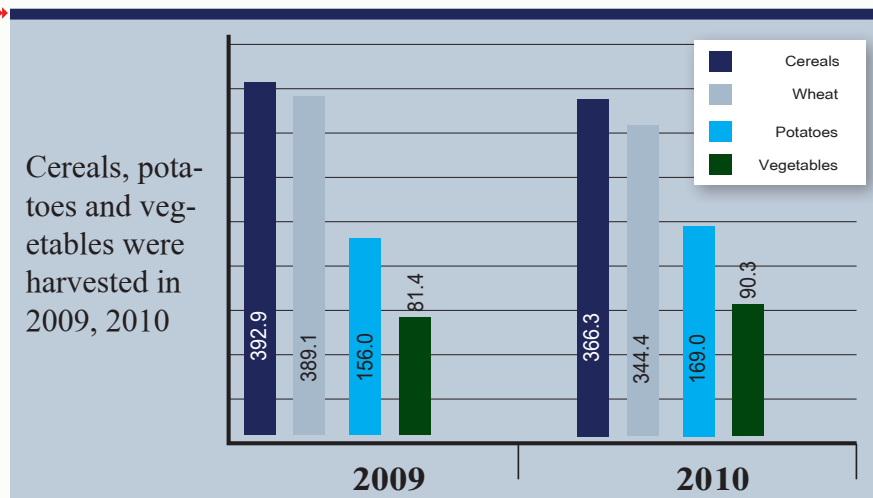
Economic Indicators

Key Economic Indicators for Mongolia

	2009	2010	IMF Estimate	
			2011	2012
<i>Change in %</i>				
GDP Growth Rate	-1.3	6.1	10.3	7.6
Mineral	2.3	9	13.4	12.6
Non mineral	-2.6	5	9	5.5
CPI	6.3	10.2	16.4	16
<i>% of GDP</i>				
State Budget				
Revenue	30.2	37.2	35.1	35
Expenditure	35.2	36	38.5	38.9
Budget balance	-5	1.2	-3.5	-3.9
Non mineral balance	-11.8	-10.6	-13.3	-11.8
<i>Change in %</i>				
Monetary Indicators				
M2	26.9	61.6	45	23.5
International reserves	1,328	2,290	3,586	4,127
FDI (USD million)	496	1,574	1,130	548
Trade Balance (USD million)	-194	-278	-1,049	-1,107
Exports (USD million)	1,876	2,899	3,825	4,083
Imports (USD million)	-	-	-4,874	-5,190
	2,070	3,177		
<i>% of GDP</i>				
Gross External Dept				
State Total Dept	46.6	43	38.6	37.1
Foreign Dept	43.3	30.8	22.8	19.8
(USD million)	1,977	2,023	2,064	2,097
GDP (billion togrogs)	6,591	8,255	10,382	12,166

Source: Mongol Bank, IMF

Economy

Source: MFALI

Possibility to increase amounts of meat export by 10

One of the most important future tasks facing Mongolia will be to invest heavily in the traditional sectors of its economy, increase the productivity of its export-oriented production and improve their competitiveness. Mongolia's traditional economic sectors include among others animal husbandry and crop growing. Zoljargal believes that Mongolia can become an important meat exporting country. However, this will only be achieved if the Government conducts the appropriate policy and cooperates with nomads and producers alike. If this is the case, the MFALI estimates the country could export 100,000 tons of meat annually. Experts highlight that despite the lack in Mongolia of record and experience in exporting such large amount of meat, nothing is impossible with the appropriate management. The largest amount of exported meat took place in the 1980's when livestock representing 45,000 tons of meat was exported to the former Soviet Union. Today, with its large number of livestock, Mongolia needs to adopt a new policy if it is to export 100,000 tons of meat. Officials estimated that with the right conditions, Mongolian small cattle can increase by 5 to 6 million heads annually. A rough estimate shows that a sheep or a goat produces approximately 15kg of meat, according to which 5 million heads of small livestock would produce about 75 million tons of meat annually. In addition, the Ministry estimated that with the intensive development of the beef industry and the inclusion of horse meat,

meat production would increase by 20,000 tons. Nevertheless, the country's pastoral land capacity and environmental issues will have to be taken into account when it comes to increasing the livestock population.

Mongolian grasslands are as vital to the economy as minerals

The grasslands constitute Mongolia's third largest natural wealth. Despite the intensification of the desertification process and droughts due to global warming and climate change, Mongolia has the opportunity to produce large quantities of food thanks to its vast territory and to provide both for the domestic and international market. The recent and rapid economic development of huge markets such as India and China and the consequent rising of their living standards and buying power could be very beneficial to Mongolia. In addition, the increase of natural disasters, droughts, hurricanes, earthquakes and the tragic current food shortages in the world could also help Mongolia becoming a major exporter of meat and wheat.

The next step will be to invest and develop the crop growing industry. During socialist times, Mongolia had a total of 1.2 million hectares of cultivable land. However, approximately 650 thousand hectares of land only are used today. As part of the Campaign to Bring Virgin Lands under Cultivation III, unused lands are to a certain extent cultivated again, and today Mongolia provides for 100% of its domestic consumption in potatoes and wheat

and approximately 60% in vegetables. Could Mongolia further increase and diversify its crop production although much land is still uncultivated or only partially cultivated. In order to achieve this, a significant amount of labor intensive and capital demanding activities such as the introduction of irrigation systems needs to be conducted. However, a policy to develop both crop production and animal husbandry - named the New Agricultural Policy - might sound like an old tune as it has been discussed since the country's transition to a market economy. On the other hand, as Mongolia has a vast territory and over 40 million heads of livestock, it remains a possible achievement.

A Glove Program and 2,000 jobs

It is necessary to demonstrate that the country's light industry sector can be competitive as the risk of dutch disease threatens the economy. The MFALI has been working on a new policy to assist the growth of non-mineral sectors. The Deputy Minister stated that "The most important thing right now is to achieve and export processed meat products. In that respect, MFALI is cooperating with many professional associations to develop interesting ideas and initiatives." For example, the Association of Mongolian Leather Producers put forward an initiative to implement a program to manufacture leather gloves and export them. Despite their low quality, exports and consumption of working gloves from China has increased. If good quality and stylish gloves are made thanks to our Mongolian livestock hide, it will be possible to export them to China. The Association of Mongolian Leather Producers informed the Ministry that with the implementation of the program, it intends to create 2,000 new jobs.

Cashmere producers to receive 100 billion togrog in support

The so-called white gold - or cashmere - industry is definitely Mongolia most important regenerative wealth. Since Mongolia has in its

possession a raw material of quality and the technology required, the cashmere industry has a bright future ahead. A factory even faithfully adopted the motto "We will adorn the world with Mongolian cashmere." But a problem remains: the country's largest cashmere factories do not have enough assets and lose their raw materials to China. Adequate governmental policies would definitely contribute to the development and protection of the Mongolian cashmere industry. Thankfully, it has been reported that the Government is finally striving to resolve within the year the issue, which has been the subject of much heated debates for some time now. The newly established is about Mongolian Cashmere Association Company to receive the support of a Government who has finally taken upon itself to back up cashmere producers by rendering a financial support of 100 billion togrogs to be

distributed among 14 factories. With that aid, the producers will purchase 2,000 tons of raw materials or approximately 900 ton of combed cashmere to produce manufactured textile products. Based on the experts' estimates that one shirt weighs about 300 grams, it can be assumed that a large number of products will be made and exported. Cashmere producers believe that 1,800 new jobs will be created as a result.

There is much wealth in the agriculture sector and the production of export-oriented products to save Mongolia from dutch disease. But one of the most important issues facing the country's agricultural economy is logistics and unfortunately, the Government has no common policy on the matter. Mr Kh.Zoljargal did not conceal the fact that the so-called "currency exchangers" or suppliers are fulfilling the responsibility of providing logistics services. Due to the

fact that Mongolia has a vast territory and underdeveloped railway system, the price of products and services as well as transportation costs put a lot of pressure on businesses. The Law on Agricultural Products and Raw Material Stock Exchange submitted to the Parliament is significant in establishing a new logistics system. In addition, the State Food and Agricultural Policy document has implemented a governmental assistance to be rendered to nomads. The main goal is not to support single nomads catering for their household but nomadic households which have pooled their labor together to establish collectivities. The Mongolian Livestock Program is also vital in training nomads to develop economic and business skills, and in facilitating the registration of all heads of livestock and ensuring their health. ■

Foreign trade

The Importance of Tapping in Free Market Trades

Interview with Mr S.Javhlanbaatar, Deputy Director of Foreign Trade and Economic Cooperation Department, Ministry of Foreign Affairs and Trade.

-The quantities of expensive equipments being imported to implement large mining projects are increasing. Could this situation influence the country's foreign trade deficit?

- Of course, due to the development of the mineral sector, imports of heavy machinery, expensive equipments and chemical products necessary to the processing

of mineral resources have increased. Consequently, the country's foreign trade deficit has grown. Nonetheless, we should not focus on trade deficit only and instead concentrate on how production is increasing. The equipments imported are not perishable - like other consumers products; they allow a revival of the manufacturing and processing industry and create jobs, which favorably influence the economy.

-In Mongolia mineral products constitute over 70% of the nation's

exports. What kinds of policies are being implemented to support non-mining sectors and increase the variety of our export products?

-Mongolia exports are effectively reliant on one sector mainly and largely dependent upon one country too: China. For example, exports of coal alone reached 30% of the country's total export. In these conditions, a policy on the processing of mineral

Economy

- » What is the use of having vast reserves of gold, copper, coal and uranium if the people of Mongolia cannot live a decent life and beneficiary from the most basic services to raise healthy and educated children? What is the use of fulfilling political promises to hand 21,000 togrogs to every citizen if they cannot even receive proper health care services when needed?

The Constitution states that the “Natural resources shall be subjected to the people’s power and State protection,” according to what the Parliament’s 76 members pretend that the distribution of cash to every citizen is just an application of the provision. Electoral promises with eye-catching names such as “Homeland Reward” or “Treasure Endowment” are carried out through the distribution of 21,000 togrogs to every citizen. But have our 76 members actually read the Article 16 of the Constitution?

Mongolian citizens have a right to life, to live in a healthy and safe environment and benefit from health and medical care. However, the National Statistical Office of Mongolia states that 5,091 crimes were registered within the first quarter of this year; crimes which led to 346 deaths and 1,874 people being injured. Is that the kind of life Mongolians deserve?

Members of Parliament who strive to come to power by promising citizens an amount of money exceeding the real capacities of the economy and thus weakening it, play with the financial precariousness of Mongolians in order to buy their votes and, in doing so, violate their most important rights. Meanwhile, the Government that drafted and submitted for adoption the Law on Budgetary Sustainability has kept silent and gave in to political pressures...

“We have initiated a proposal to implement projects amounting to 116.5 billion togrogs in 2012 by postponing the investment of projects due to be implemented in 2011. If this proposal is not accepted, then it would be impossible to invest in new projects according to the 2012 and 2013 budget,” the National Development and Innovation Committee admitted during their presentation of the Mongolian Investment Program. In clear, this means that the budget capacity adopted with a deficit equal to 10% of GDP is not even enough to implement the adopted plan of action.

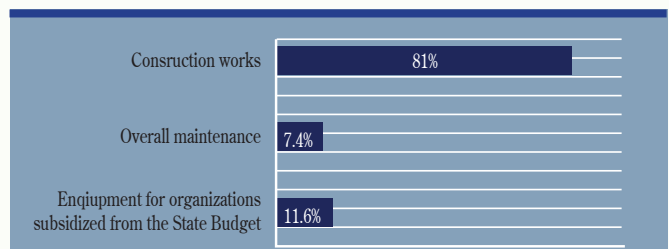
“The distribution of cash handouts is not effective in the long run, and it can only succeed in increasing the inflation rate. On the other hand, investments into the health and infrastructure sectors can bring benefits in the long-term,” Mr Steven Barnett, chief of the IMF working group, stated. Our country imports 70% of its food and other consumer products and is totally reliant on the imports of energy and fuel from Russia. Such a situation clearly shows that all of the 805.2 billion togrogs handed out will evaporate into the economies of our two neighboring countries. Instead of distributing 802.5 billion togrogs directly to Mongolian citizens, the Government should concentrate on financing projects from the state budget. How many hospitals,

kindergartens, sport complexes, and parks could have been built with this money? Nevertheless, it is believed that increasing the amount budget expenditures will make everything alright.

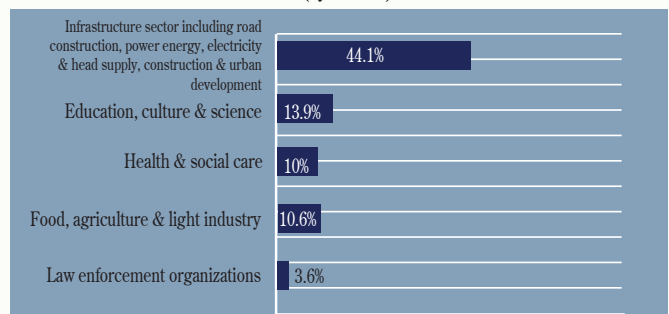
But many experts warn that a lot of things need to be put into order. Officers at the Division of Investments from the Budget at the Ministry of Finance openly speak of common cases of violations, fraud and embezzlement by acquaintances of those in power. Furthermore, many unnecessary and ineffective projects are accepted due to the local authorities’ lack of participation in the budget planning. International organizations have been criticizing the lack of a monitoring system that oversees the implementation and effectiveness of projects and assesses investments linked to the budget. It is unclear how long such misconducts, resulting from the race for political power and achieving nothing but the waste of tax payers’ money, will continue for.

Data show that in Mongolia, around 1,170 mining deposits of 80 different types of mineral resources and about 8,000 findings are registered. World Economic Forum representative Mrs Catherine MacPile reminded that “Mining cannot deliver positive results straight away, and all is dependent upon an appropriate management.” Although Nigeria is the largest exporter of petroleum in Africa, more than 95% of its population lives in extreme poverty, only 5% lives more than comfortably. In the case of Venezuela, the country became impoverished after it distributed cash handouts to its citizens to forestall their protests and criticisms. Mongolia has the chance to benefit from the advices and warnings of experts to avoid repeating the same errors and set on the right path. However, our “generous” leaders are taking no notice and seem to have totally succumbed to the temptation of taking the biggest slice of the cake for themselves and leaving out the crusts to their electors. ■

2011 state budget will invest in various projects worth MNT627.7 billion

State budget investment (by sectors)

Agriculture

A New Policy on Agriculture

By I.Otgonjargal

“Our country has a new policy on agriculture,” deputy Minister for Food, Agriculture, and Light Industry Mr Kh.Zoljargal has announced. “The Ministry of Food, Agriculture and Light Industry represents among others sectors such as food, trade and public services and with the right policies and management, more jobs could be created,” Zoljargal went on. Certain sectors of the Mongolian economy such as the cashmere industry for example, could effectively participate in launching the country’s development. State officials who have studied the experiences of other countries came to the same conclusion: subsequent investments in the development of the economy’s non-mining related and traditional sectors are the best solution to avoid a dutch disease. Consequently, the new policy on agriculture will go in that direction.

Experts assert that Mongolians should not build their hopes on large sums of money from the mining sector rendered in the form of cash handouts or shares. These cannot lead to a stable economic development, they

say, and the most important thing is for people to have reliable jobs. “It is necessary to improve the textile industry which has not developed or accumulated much know-how so far. For years, businessmen from Hong Kong and China have come to use the services of Mongolian tailors and seamstresses before to export their products to the US. Meanwhile, Mongolians have yet to export their own manufactured textile products to foreign markets, even though they are highly skilled in creating new designs using traditional fashions,” deputy Minister Mr Kh.Zoljargal declared.

Brits ready to wear clothes labeled “Made in Mongolia”

A small Mongolian factory is planning to load a cargo of outfit made from fabric and destined to the UK this May. The outfits will include short sleeved shirts and sleeping wear. The factory makes clothes according to orders placed by British customers. Two related designers who worked in UK put this initiative into operation and received the support from the

Ministry of Food, Agriculture, and Light Industry (MFALI). Despite the fact that this factory has only two staffs, if the enterprise is successful, it will not only open the European markets to Mongolia’s textiles and garment products, but it will also provide the ground for an increase of these types of small factories in Mongolia. Therefore, the MFALI is decided to support the business franchise. If Mongolian textiles and garments can make up to only 3% of the European markets, it will generate profits of 150 million pounds. On the other hand, Mongolians are starting to tap into this potential market rather late. Other Asian countries such as Thailand, Nepal and Vietnam already assume 5 to 20% of the market. “If Mongolia humbly takes, say 3% of the market, it would already be a great opportunity. And if this work is successful, then in the near 4 to 5 years time it might possible to create 20,000 jobs in the textile industry,” Mr Kh.Zoljargal pointed out. Mongolians are skillful designers, now it is important they learn to produce products according to European standards. ▶

Invest Mongolia

» transport and sell them is inexistent. Such a situation will leave Mongolia no other way than to sell its wealth at the minimum price offered by the neighboring countries – a price of course much lower than on the world market.

Investors also worry that, despite the country's wealthy natural resources, it is unclear whether the capital that will be accumulated as a result will be adequately managed. In their views, it is ambiguous whether Mongolia's development plan is valid and justified, what the future course of action is and what will be developed first. In other words, the Mongolian current policy is at the image of its rural unpaved and dusty roads, it lacks a road map. The difficulties to find a reliable and knowledgeable work force in Mongolia also reinforce these uncertainties.

Meanwhile, the property law and business legal environment due to protect investments are inadequately developed. For example, if a loan provider issues a loan to a Mongolian company and a problem occurs, the possibilities to sell loan collaterals and make up for the losses are scarce. It is also likely that the outcomes of a court settlement will be entirely left to the judge's discretion.

The biggest difficulty when it comes to working in Mongolia is that the success of an enterprise relies on the politicians assuming function in the relevant offices - a lot of time is wasted on finding out what they think about your business – as well as the stability of the policy in vigor.

More criticisms arise from the fact that the balance sheets of Mongolian companies are not very reliable. In Mongolia for instance, capital expenditures are very high due to the instability of the loan interest rate. Similarly, inflation and the togrog exchange rate investment hidden additional cost are also very high. Moreover, the bank monitoring system is unreliable, making it hard to trust, and the monitoring system, and the banks. Such difficulties will be the cause of many headaches for those who invested in Mongolia. They will complain, shake their heads and say that Mongolians are too proud to understand that the "world will keep on turning with or without Mongolia."

It can be concluded quite clearly that Mongolia, although resource rich, experiences a lot of difficulties and faces many challenges due to its underdeveloped infrastructure, precarious policy, lack of capable human resources, small and weak banking and financial market, weak corporate governance and unstable exchange rate.

What needs to be done?

It is of course understandable that foreign investors did not come for the simple joy of developing Mongolia, and they, being the ones with the money, should to a certain extent advance rather exigent demands. However, Mongolia possesses raw materials highly demanded on the world market and needed by the

world industries. Their prices are increasing on the international markets, as a result of which investors are more than willing to invest in the country's mining sector without being too dainty. However, this situation is far from being a blessing.

More than 80% of our exports are made up of mostly raw minerals such as coal and copper and the state budget is becoming too dependent on such exports. Rich mining companies are snatching off the best personnel from other sectors and raising expectations of average wages levels. The strengthening of the togrog has lowered the competitiveness and income of companies in the trade, services and industry sector; while other expenses have increased. This is called the dutch disease, and the only way to avoid this is to diversify the economy. In other words, it is necessary to develop the country's cashmere industry, banking and financing system, its tourism and freight companies to be capable of creating a substantial number of jobs and raise the percentage share of export and budget income.

But investors cannot be pushed to invest directly in these sectors. Therefore, the new generation needs to show some resourcefulness to inject into the national economy the profits resulting from all these investments. To do so, it is necessary to first, strengthen the overall investment environment in Mongolia; second, develop the monetary-financial environment; and third, promote domestic and foreign investments into specific sectors of the economy. Of course, a lot of time will be required to reform the investment environment, especially when taking into consideration the improvement of the legal system. However, two or three matters urgently need to be paid attention to first.

With the issuance of loan certificates by the Government of Mongolia to the private sector, the issue of the banking and financial institutions in "raising capital from abroad" can be resolved; Government's international bond will become a "benchmark" for the investors investing in the Mongolian capital market. Today, foreign investors considered Mongolia to be as black as night, and for the Government to sell bonds and determine basic interests according to market principles would be for them an event similar to the lighting of a torch in a dark tunnel.

Indonesia is a good example of a country that started late but became one of the most efficient recent forces in raising capital. With the wealth of its natural resources and its well developed tourism sector, it has successfully raised capital using its own 'weighted' potential as a loan guarantee.

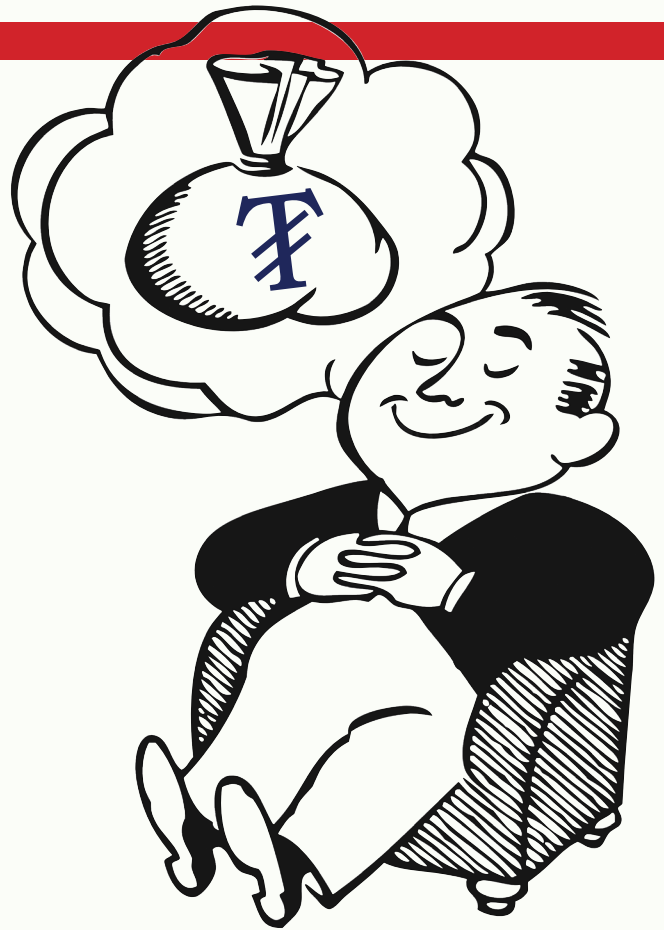
In the future, Mongolia needs to create an investment fund similar to the Chile Fund, Chinese Investment Corporation or Singapore Temasek Holdings. This fund can render a vital financial support to non-mining sectors' innovations and to promote export related activities, and become the main actor in indirectly diversifying foreign investments. ■

The Harmful Effects of Being a “Generous” Father

Dorj, a Mongolian miner, is a very generous person. When he receives his salary, he hands out cash to his children so they can buy fruits and candies at the supermarkets and spends what is left on buying his wife presents. For him, it is a way of showing his love to his wife and children. But one day disaster strikes. The price of coal falls on the world market and Dorj suddenly loses his job at the local coal mining site. Left without savings, the father and his family find themselves in a dire situation or Unfortunately, misfortunes keep hammering at them. His wife becomes pregnant with another child, but after a nine months pregnancy, the baby is stillborn. Not long after the tragedy, the other children must go to school. However, school expenses cannot be met.

Augusto, on the other hand, has a totally different attitude to life. A Chilean citizen, the miner prefers to spend his salary on his children education by investing in a violin, piano, and chess set instead of just giving them cash. Actually, Augusto is a far-sighted man. He saves portions of his monthly salary to spend on his children's health and future education. Because of his savings, Augusto is less worried by the fluctuation of copper prices on the world market. He sent his children to study in the UK, the US and Germany. Highly educated, they come back young men eager to contribute to the development of their country. Two metaphors for two different countries with two different policies.

Mongolia has learnt from Chile's experiences and, trotting in the right direction, it adopted the Law on Budget Sustainability. Nevertheless, the Government intends to raise expenditures from the state budget to 4 trillion togrogs for the year 2011 - a record amount which exceeds the state budget by 780 billion togrog and equals 10% of the country's GDP. How will the money be invested? What will it achieve in the long term? Augusto's wisdom would advise to spend it on building new hospitals and schools, on laying the foundation of a healthy and educated nation, on shaping the country's future workforce. However, this seems not to be the case. Just a quick look at some figures shows how vital it is to carefully and thoroughly reconsider how these

expenditures will be budgeted and distributed in the different sectors of the Mongolian economy.

In 2011 the Parliament adopted a plan of action for the implementation of projects and other activities requiring a total investment of 627.7 billion togrogs from the state budget. The majority of this money - 44.1% more exactly – will be spent on the infrastructure sector, while the health and social protection sector will receive a mere 10%. It is appalling that 805.2 billion togrogs will be dedicated to the realization of the unconstructive promise of handing cash to every citizen, while only a mere 54.5 billion togrogs have been budgeted towards the health sector - approximately 16 times less – despite the fact the Mongolian healthcare system is in a deplorable state.

Just during the first quarter of this year, 9,859 people suffered from infectious diseases and 346 children died before the age of five - a data which does not include stillbirths and children born with abnormalities. Meanwhile, the rate of life threatening diseases such as cancer, heart attacks, and paralysis among Mongolians is growing. One visit to any hospital of the country is enough to show the dire working condition of doctors and the poor state of medical facilities and equipments.

Although many infants died last year from umbilical cord infections, the budget for a new 4th Maternity Hospital is just being resolved. It is stated that 19 billion togrogs would be invested in the building of the hospital. At that price, 42 such hospitals could be built with the 805.2 billion togrogs budgeted for the fulfillment of election promises to handout cash to every citizens.

FACTBOX-Key political risks to watch in Mongolia

Apr 1, 2011

By David Stanway

BEIJING, April 1 (Reuters) - Remote and landlocked Mongolia sits on vast quantities of untapped mineral wealth, and foreign investment in a number of gigantic mining properties is expected to transform its tiny economy in the next decade.

Analysts say it could become one of the world's fastest growing economies and it is already a key investment target for resources giants like Rio Tinto and Peabody Energy

Mongolia aims to become a major force in the regional coal market by developing the billion-dollar Tavan Tolgoi or "Five Hills" mine, the world's biggest untapped deposit of its kind.

Erdenes MGL, the mine's operator, has chosen banks to list the eastern part of property in the first half of next year, and a shortlist of investors for the western section has also been drawn up, including consortia from Japan and South Korea as well as Peabody, Xstrata and ArcelorMittal.

The \$6 billion Oyu Tolgoi project, jointly owned by Toronto-listed Ivanhoe Mines, Rio Tinto and the Mongolian government, will be the world's biggest copper mine outside top producer Chile once full operation starts in 2013.

But after decades on the remote fringes of the Soviet bloc, Mongolia is developing its economy almost from scratch, and foreign investors are watching to see whether the country's democratic government can maintain stability, build infrastructure, improve the rule of law and negotiate its way through the geopolitical pressures exerted by its two large neighbours, Russia to the north and China to the

south.

Following is a summary of key Mongolia risks to watch:

POLITICAL INSTABILITY

The capricious nature of Mongolia's democratic government can complicate foreign investment projects. The five-year negotiations on the Oyu Tolgoi property were conducted against a backdrop of damaging political and legal uncertainties, including local ownership requirements and a windfall tax on mining profits that was only rescinded in 2008.

The frequent replacement of key personnel at the top levels of Mongolia's government has also caused concern, with the changes often accompanied by nationalist rhetoric and populist promises to secure more control over the country's assets.

Analysts also complain about the weakness of Mongolia's political parties and its poor regulatory capacity.

Corruption may also prove to be a long-term problem. Transparency International rated Mongolia 116th in its 2010 corruption perception index, up from 120th in 2009 but down from 102nd in 2008.

Political troubles have also arisen from the arrest in London of Mongolia's counter-espionage chief, Bat Khurts.

Several hundred protesters gathered outside the British Embassy in Ulan Bator at the end of February, calling on the government to expel firms like Rio Tinto from the country in retaliation.

Mining is set to transform the Mongolian economy, with investment in the Oyu Tolgoi project set to reach \$2.3 billion in 2011, but there has been frustration about how the dividends are spent, as well as the impact of mining on the environment.

Public anger about the way the Oyu Tolgoi project was sold has had an impact on its handling of Tavan Tolgoi. While stakes in the western block of the project will eventually be transferred directly to foreign investors, Mongolia aims to keep 50 percent of the eastern block in the hands of the state, with 30 percent listed on an overseas stock exchange, and 20 percent handed out to local enterprises and residents.

What to watch:

-How Mongolia uses the proceeds from its mining projects. It has set up education and fiscal stabilisation funds, but it has also promised direct dividends for Mongolian citizens.

-How it deals with rapid economic change as foreign investment transforms the country's mainly rural economy. Overall investment in Oyu Tolgoi alone will stand at roughly the equivalent of the country's entire

» GDP of 2009.

-Whether Tavan Tolgoi provides the ownership model for other "strategic resource" projects, or Mongolia sells other properties outright.

REGULATORY RISK

Last April, Mongolia's president ordered a halt to the issuance and transfer of mineral exploitation licences until the government enacts stricter environmental laws.

President Tsakhia Elbegdorj's proposed amendments were discussed by Mongolia's parliament last June, but a final decision has not yet been announced. The move is unlikely to affect major projects already agreed, but raises the risk levels of doing business in Mongolia.

In November, the Ministry for Energy and Mineral Resources said it would suspend a further 254 gold mining licenses and review another

1,700 believed to contravene the country's Water and Forest Law.

What to watch:

-Hints on the shape of the new law.

-How the government handles populist pressures to maintain greater control over the country's strategic assets.

DEPENDENCE ON CHINA, ROLE OF RUSSIA

China already dominates Mongolia's economy, buying 84 percent of the country's exports last year. Sparsely populated Mongolia recently announced new policies to manage the flow of migrant labour into the country as it embarks upon a massive construction programme, but many Mongolians fear an influx of Chinese workers. [ID:nTOE65G05P]

Mongolia has for years sought to carefully balance the interests of its neighbours China and Russia.

This has already had an impact on the development of the Tavan Tolgoi mine. China offers a guaranteed market for Mongolian coal, but instead of building a direct rail route south to Chinese markets, the government will deliver coal east to a processing centre still under construction in Sainshand, where it can then be delivered to Russia's far eastern Pacific coast. Analysts have questioned the economic feasibility of the plans.

What to watch:

-The growing dominance of China in Mongolia's economy has prompted many of Mongolia's elite to lean further towards Russia, but China is unlikely to step aside. China dominates Mongolia's foreign trade and economics, and will have much to say on where and how Mongolia builds its roads and railways. (Editing by Daniel Magnowski) ■

Source: Thomson Reuters

The Mongolian Economy has taken the decision to dedicate a new column to respected Mongolian economist Ch. Otgochuluu, also director of the Center for Economic Policy and Competitiveness Research. Ch. Otgochuluu studied economics in Mongolia and in the Federal Republic of Germany between 2000 and 2006.

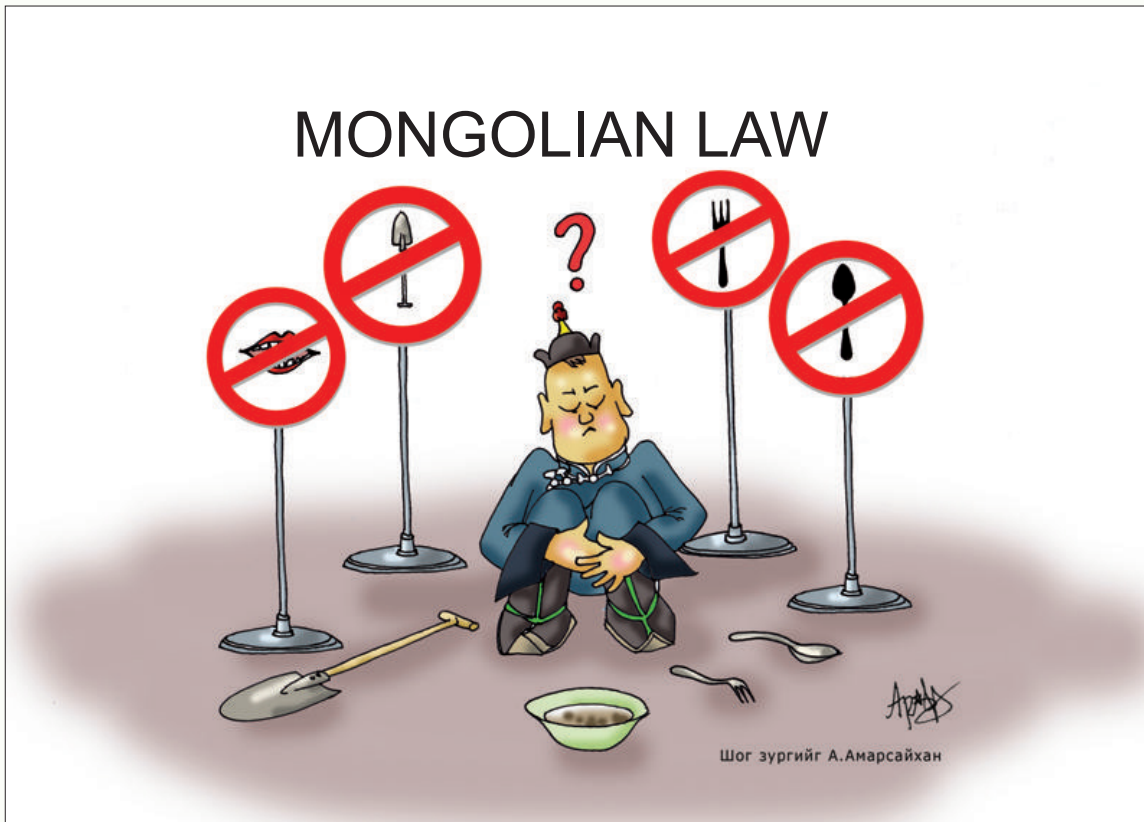
Investment Needs Smart Policy

How foreigners perceive us

How do large foreign investors perceive Mongolia? The following evaluation is the result of several interviews – some of which I conducted myself – with investors about their impression on Mongolia. Optimistic minded investors would likely reply that the reasons for investing in Mongolia lies in the fact that Mongolia and the Gobi area constitute a long-term, high quality, and low cost investment 'product,' whose location on the back of energy hungry China offers the huge advantage of lowering costs of transportation with comparison to continents and countries such as Africa and Australia. In other words, the cost of transporting Mongolian raw materials to China is minimal. When

the Oyu Tolgoi and Tavan Tolgoi mining deposits will be put into exploitation, when large companies' financial transactions and shares will be circulated through Mongol Bank and the Mongolian Stock Exchange, the country's financial market will rapidly expand and so will the number of companies participating to the development.

However, some criticisms and complaints abound and persist after investors acquire an in-depth experience of Mongolia, its political, economic and legal environment. For example, it is believed that Mongolians do not have the money to resolve the problem of roads and transportations. This is a major issue as the size and quality of the country's reserves of coal and copper are irrelevant if the infrastructure to

Entrepreneurs' opinion

Initiating Draft Law is no Small Matter

Mrs Ts.Tsetseg,

General director of
Mon Tsahilgaan Utas Co. Ltd.

Our lawmakers' recently drafted a series of laws whose negative consequences when implemented often resulted in discontent among the society and the public at large. Any law with a short lifespan that has to be amended regularly can only be considered a waste of time and money rather than an effective undertaking.

As a businesswoman with a law degree, I am confident to have the necessary background and the correct understanding on how to draft laws adapted to real life situations.

The private sector constitutes 80% of the economy, and consequently, it is the expansion and development of businesses that will produce the seeds of the country's development. And what is more important for foreign and domestic investors and business entrepreneurs alike, then the stability of the country's legal environment?

This may explain why issues constantly arise when it comes to apply transparency in the law-making process, or obtain people's and business entrepreneurs' opinions prior to the adoption of legal norms and procedures. Over 40 thousand business entities conduct regular operations in Mongolia, and they know too well how difficult it is

to undertake business activities in a country where laws are constantly amended.

Any law draft should be the result of social and economic circumstances and requirements to implement the reforms necessitated by these real life demands. Laws are the result of comparative and historical analyses of international practices and domestic situations which emerges from people's common needs and interests. The only role of the Parliament is to confirm this process and put it into an practical format. So how can the right to initiate the drafting of a new law be justified for a Parliament member, when this one has no adequate professional qualifications? Should the Parliament not adopt rather

than initiate laws?

Mongolia has many useless and obsolete laws. Any member of the Parliament exercises their right to initiate laws according to their own visions, and take rewards for it. I personally consider that prior research carried out on a draft law is inadequate due to the law initiator's poor level of theoretical and professional knowledge of the law and lawmaking process. Furthermore, conditions are created for law initiators to lobby and exercise their rights for all the wrong reasons like catering for their own business interests, fulfilling the needs of their financiers, and hiding corruption.

During this spring session, the Parliament has confirmed its intention to discuss firsthand 22 draft laws. Meanwhile, over 194 draft law proposals and other draft resolutions have been sent by Parliament's law initiators to be submitted for discussion. In fact it is hard to keep count of the number of draft laws to be discussed at the Parliament, which seems to confirm that any person with the right to initiate a draft law approaches the task of doing so too lightly.

Surprisingly, during the 20th anniversary of the Parliament last autumn, parliamentarians boast of having discussed and adopted over 500 draft laws since the creation of the institution, congratulating themselves in doing so not on the quality of their work but on the quantity. They thus avoid the true question which is to know how many of these laws have been and are being followed and implemented in reality?

Generally speaking, the effectiveness of the lawmaking body and the laws it adopts is based not upon the numbers, which should be as few as possible, but upon their success when implemented. Currently, Mongolia has more than

450 laws in force. It is difficult to say how this number will increase in the future, but because of their high number, they come into conflict with one another and create a "legal" chaos. As a result, law amendments are a common and regular practice, and these "freshly inked" laws make it hard for those concerned to stay updated, in touch with the legal system, leading to many misunderstandings.

For example, the debates surrounding the possibility to register the name of the People's Revolutionary Party clearly demonstrate the conflicts between the Constitution and the Law on Political Parties. In forming a Government, cabinet members are divided over who has a seat in Parliament and who has not. Debates are piling up on the worthiness of laws such as the law on prohibition of exploration and mining operations in areas of water and forest reserves, or whether the Oyu Tolgoi investment agreement is conformed to the Constitution, whether the license fee is correct, too high or too low... However, it now seems that even the Constitution is about to be amended.

Academician Prof. S.Narangerel, a full member of the Academy of Science, has denounced the current negative consequences of the 2000 amendments performed to the Constitution. In the same register, the "father" of the Constitution, distinguished lawyer Prof. B.Chimed, stated that making amendments to the constitution was not the prerogative of a political party. Prof. B.Chimed asserted the need to obtain concessions from all of the parties registered with the High Court in order to have a "true" expression and illustration of the will of the people logically associated to and represented by the multi-parties.

In any case, if the Constitution is to be amended, it seems

indispensable to restrict the Parliament members' right to initiate laws. Only when laws are initiated by the citizens' representative assembly do they become practical and enforceable. This is because laws need to emerge from the very soil they are to be implemented. Nevertheless, according to the 22nd provision of the Constitution, "the President, members of the Parliament and the Government reserve themselves the right to initiate laws."

In ancient Rome, only a few selected, highly capable and professional people had the right to initiate, amend, and comment laws. Likewise, if expert bodies had the right to initiate laws based on studies which determine the needs of the society and of the people at large, then realistic and feasible laws will be adopted. Similarly, it would benefit if members of the Legal Standing Committee of the Parliament were professional lawyers. Instead, the current head of the committee Mr Kh.Jekei has a background in military command and management, and out of the 20 members the committee holds, nearly half are people with different professional backgrounds.

In conclusion, laws should originate from real life situations and necessities, and an end should be put to the adoption of numerous unsatisfactory laws destined to be amended. On the contrary, it is time to seek and put forward the professional knowledge and skills of law-makers. The rector of the University of Finance and Economy Mr D.Batjargal pointed out during the Mongolian Economic Forum that all issues - except for those relating to state secrets - should be discussed openly and in a transparent manner. Only when law discussions are conducted openly and based on studies reflecting people's as well as business entities' will and interests will a useful and feasible law be drafted. ■

Mr Z.Battushig: “Mongolian Companies Will Soon Start Investing Abroad”

Vice Chairman of the Foreign Investment and Foreign Trade Agency (FIFTA) Mr Z.Battushig talks about Foreign Direct Investment (FDI) in an interview with the Mongolian Economy Magazine.

-The amount of Foreign Direct Investments in Mongolia is rapidly increasing and is expected to reach USD3 billion this year. How would you define the current state of the Mongolian investment environment?

-As Mongolia transitioned from a state-directed economy into a market economy, great efforts were made to increase levels of foreign investment in the country. Accordingly, a law providing tax exemption to foreign investment companies in some sectors and for a certain period of time was adopted.

For example, foreign textile companies investing in Mongolia enjoyed tax exemption for a period of 3 to 5 years. However, although bringing benefits, the law also entailed negative consequences. Along with the creation of jobs, cases of abuses of the legal system also increased. Nevertheless, a new policy to stop discrimination between foreign and domestic investors by treating them equally was finally adopted and is still in vigor to this day.

Today, because of its vast mineral resources and its promiscuity with minerals hungry China, Mongolia

attracts the interest of major foreign investors from around the globe. As a result, investments made into the country's mineral resources sector have greatly increased.

-The mining sector alone constitutes more than 80% of FDI in Mongolia. Does such a situation not threaten to destroy the competitiveness of Mongolia's non-mineral economy and risk resulting in the dutch disease?

-The main way to prevent dutch disease is to diversify the country's economy. In other words, it is necessary to attract foreign investments into the non-mining sectors of the economy to rapidly enhance their development. It is also vital to conduct comprehensive studies on the type of policies to be conducted to favor this kind of development.

Since the increase of foreign investments in the mining sector, we now need to review our foreign investment policy. For that matter, a working group set by the joint regulation of the National Development and Innovation

Committee and the Ministry of Foreign Relations and Trade will soon draft a foreign investment strategy. The draft will be crucial and should benefit from the participation and inputs of our best economists and scholars.

-What are the Government's policies to attract investments into the non-mining sectors of the economy right now?

-The Government has already been undertaking certain reforms in this area. In order to support small and medium enterprises, about 700 types of equipments were freed from customs duty and value-added tax. For the Year of Business Environment Reform, we also implemented certain measures to improve the country's legal system. For example, the Government cut down on red tapes practices. In addition, a list of projects to be implemented within the framework of public-private partnership is now issued with the adoption of the Law on Concessions.

» Such reforms contribute to the progress and development of the non-mining sectors.

-Since we talked about the strategy draft, we should probably touch upon the issue of national security. It now seems that the annual doubling of the value of investments in Mongolia comes without surprise. Do you think it will be necessary in the future to restrict the amount of FDI in certain sectors?

-I think it is important to conduct preliminary studies and analysis before implementing any major tasks. But along with studies of other countries' experiences regarding the levels of investment restrictions in certain sectors, Mongolia's unique characteristics must be taken into account to adapt these experiences to the country's current conditions. Only then will we be able to determine which sectors require protection and restrictions. For example, the telecommunication sector is considered to be of strategic importance for most countries, and it is common practice to set high criteria for all investments directed to this sector.

-There is a constant criticism that the information provided to investors is insufficient. For instance, statistical data on FDI vary and confuse people. The Mongol Bank states that in 2010 FDI amounted to more than USD1.6 billion, but according to your Agency's estimates, it reached just over USD1 billion. Why is there such a difference in the data?

-This is a really important issue. FIFTA issues a data based on the equity fund of foreign investment companies registered in Mongolia. On the other hand, the Mongol Bank, in respect to the balance of payments, concurrently reports the funds entering bank accounts of given companies.

Another issue is that in recent years, domestic companies have accumulated capital on the international market. Therefore, it is necessary to improve the registration and information system

of future foreign investments. Our Agency started to take concrete actions in this area. It is likely that domestic companies will soon start investing abroad too, so we need to be prepared and improve our system. For example, when a foreign investment company is established, it registers its equity fund with our Agency while the capital flow information of its bank account is kept at the Mongol Bank. Meanwhile, data on its number of Mongolians employees should be made to the General Authority for social insurance reasons. Only once these data are combined will a comprehensive overview emerge. For this we need to improve our coordination and put into operation a common system using modern technology and adapted to international standards. This will be a major task, but it is a very important issue. Decisions are made based on such investors' data. For instance, China keeps a very good record and announces flow of investment outputs and inputs.

- You said that our companies will very soon start investing abroad. Is there a specific Government policy to support their investments abroad? China, for instance, renders substantial support to its domestic business entities to invest and conduct businesses abroad...

-Our economy is rapidly growing and new issues constantly emerge. Only recently, it was inconceivable to issue shares abroad. However, these last few years, cases when investments originated from the international stock exchange rapidly increased. Actually, based on the experiences of other countries, it can be observed that quite often companies benefiting from foreign investment grow independently and invest abroad.

Now Mongolians are buying back businesses which were set up thanks to foreign investment. In other words, domestic investors are becoming more capable and knowledgeable, and it can be assumed that in the near future Mongolian companies will start investing abroad. But truly speaking, there is still a lack of legal

environment to support or reward investments abroad.

Nevertheless, Mongolia has established bilateral agreements to promote investments with 44 countries to this day, and double taxation avoidance agreements with 34 countries. In addition, Mongolia became a party to many international treaties such as the Washington Convention on the Settlement of Investment Disputes, Seoul Convention on the Establishment of Multilateral Insurance Guarantee Agency for example, thanks to which Mongolian companies have now the opportunity to invest abroad.

It could be said that to a certain extent a favorable legal environment has been established. In the future, it will be necessary to study in detail and determine specific ways to support the country's domestic companies.

-Currently the majority of the money invested is directed towards the mining sector. What should Mongolians and Mongolian companies do in order to generate high profits, and to direct these profits into the economy as much as possible?

-In a first time, it is important to develop sectors dependent on the mining sector. Businesses related to the supplying of food and equipments following the implementation of large-scale mining projects have a good potential for development. However, in order to supply to global-scale companies, domestic business entities will also have to conform to international standards. Actually, it is wrong to assume that foreign investments only bring money. Along with money come know-how, techniques, technologies and culture; it is very important to import and develop such concepts as corporate governance and private business culture in our country.

In the end national companies should have no difficulties accessing the world market. Only then the investment made into the mining sector will be redirected into our economy and truly benefit its different sectors. ■

Will the investment boom facilitate Mongolia's development?

According to the numbers and statistics available, investments in Mongolia are increasing at speed of light. If last year the amount of foreign direct investments in Mongolia reached a record 1.5 billion US dollars, this year experts estimate that it could well reach up to USD3 billion. What will such huge sums bring to Mongolia's economy? At a macro level, the good news is that the foreign exchange reserve is getting close to USD2.4 billion, and it is believed that the economic growth will reach 10% this year. However, attention should first be paid to the micro level, how the livelihoods of Mongolians will be affected and what effects these investments will have on the industries and business entities down to ordinary households.

More than just dollars

As mining 'sharks' such as Vale, Rio Tinto, Peabody Energy, and Leighton already conducts their operations on the Mongolian territory, the world scale Oyu Tolgoi and Tavan Tolgoi projects are about to be put into exploitation. As a result, a large number of employees – miners mainly - will inject cash in the economy by consuming, buying food, clothes and use banking services. Therefore, just to satisfy their consumption needs, many opportunities to develop for a numbers of local companies will arise. On the other hand, these world

scale projects will require products and services reaching international standards. It is time for Mongolians to think about these issues now, intensify their activities and produce high quality products.

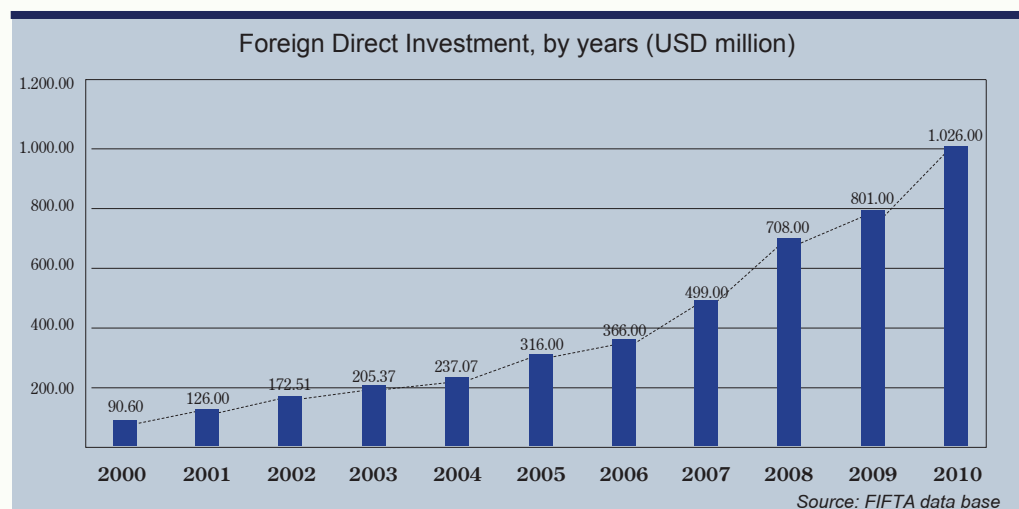
Fortunately, large transnational corporations will not bring dollars only to Mongolia; they will also bring techniques and technologies representing assets much more valuable than money itself. More than an injection of cash, Mongolia will profit from a large intellectual and technological input. It will be a real asset if miners - all the way up to the suppliers – absorb not only the money but also the knowledge. The favorable conditions have been created to learn from experienced large companies, import European standards and introduce corporate governance and the art of management. If the private sectors show some initiative in this area, they will be the long term winners. If managed, the future is in the hands of Mongolia. Mongolian citizens will truly become 'rich' and Mongolian

companies will themselves become strategic investors. All depends on the efforts and determination of the Mongolians.

Mining operations increase

Ivanhoe Mines Co. announced last year that it plans to spend USD2.3 billion on construction works at the Oyu Tolgoi mining deposit. Once Tavan Tolgoi's huge coal deposits are put into exploitation, many investment issues regarding infrastructure and the construction of railways and roads will arise and will require an amount which might well exceed USD3 billion. But it is untrue that money only brings wealth. There are numerous examples of countries that went through much hardship because of their wealth.

The so-called 'dutch disease' or 'silent plague' that managed to infect such countries as the Netherlands,

» Saudi Arabia, Nigeria and Mexico, silently accompanied the large flow of money or “hot money”... International organizations warn that Mongolia is facing just such tremendous challenge. The symptoms of dutch disease can be summarized by the strong inflation of the value of a national currency, which leads other non-mining sectors of the economy to lose their competitiveness. In 2010, the Togrog’s exchange rate against the US dollar was the highest in the world.

How assess a situation when the mining sector in Mongolia is alone “swallowing” more than 80% of foreign direct investments, and other sectors such as tourism, information technology do not absorb a single percent of this wealth? Mining resources constitute 30% of Mongolia’s GDP and more than 85% of its exports. However, instead of developing the non-mining sectors of the economy with the capital accumulated from the mineral resources, Government officials distribute cash handouts and approve a state budget deficit equal to 10% of the country’s GDP.

In conclusion

Vice Chairman of Foreign Investment and Foreign Trade Agency Mr Z.Battushig declared that very soon Mongolian companies will become capable of investing abroad. It is truly great to see how local companies are growing bigger. Local as well as joint companies such as Petro Matad, Mongolian Mining Corporation, Hunnu Coal and Haranga Resources were able to accumulate large amount of capital from the London, Hong Kong and Australian stock exchanges. International markets that just few years ago were a dream for Mongolia are knocking on its doors today. It is no longer unusual for local business entities to purchase large companies that were once established through foreign investment. For example, the

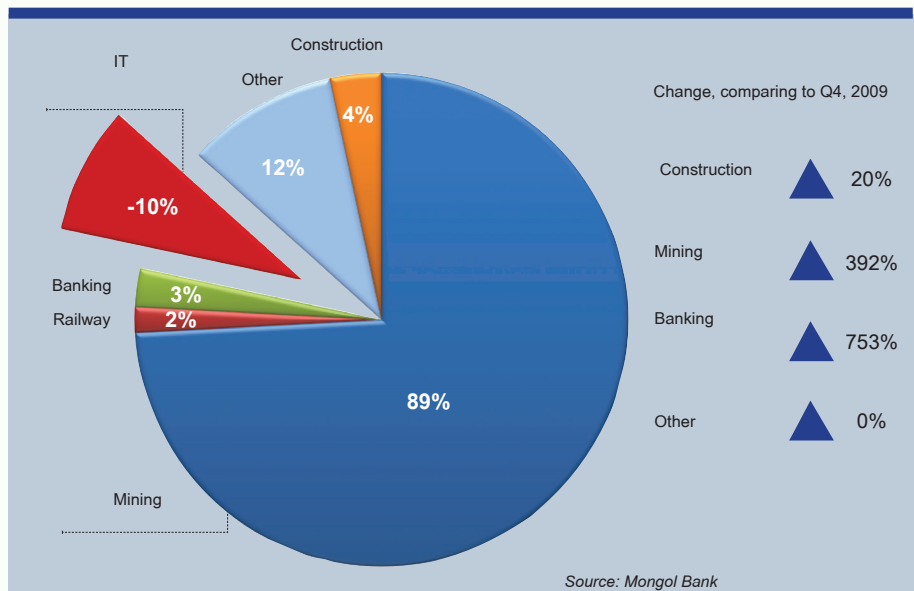
Shukhlai Group bought last winter the shares of the Korean owners of Skytel.

The Investment boom is opening the doors to a new era. However, a new era requires a new thinking and new policies. The Government of China supports its local companies in investing and conducting business operations abroad. In Mongolia, specific laws and legislation on Domestic Investment are still lacking. The US and some European countries set high criteria for investments into the banking, media, energy, and insurance sectors. However, Mongolia completely lacks such regulation in its legisla-

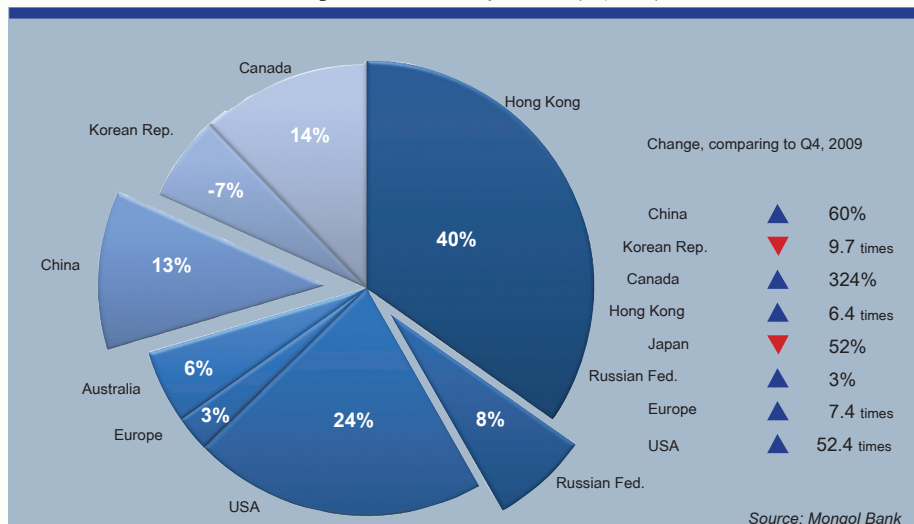
tion. As well as this, there is also a lack of a governmental policy to prevent and overcome the risks of dutch disease and ‘hot money.’

For many years foreign investors have set their eyes on the wealth of the Gobi area. However, they, probably, kept their distances because of corruption and political instability. But today, things have changes and investments in Mongolia have intensified. How much money will be absorbed by Mongolia’s economy will greatly depend on its official policy, public sector initiatives and its citizens’ efforts. ■

Foreign Direct Investment by sectors (Q4, 2010)

Foreign Direct Investment by countries (Q4, 2010)

Contents

6-14 Invest Mongolia

- 5 Mongolia: The Smart Investor's Choice
- 6 Will the investment boom facilitate Mongolia's development?
- 8 Mr Z.Battushig: "Mongolian Companies Will Soon Start Investing Abroad"
- 10 Initiating Draft Law is no Small Matter
- 12 FACTBOX-Key political risks to watch in Mongolia
- 13 Investment Needs Smart Policy

15-24 Economy

- 15 The Harmful Effects of Being a "Generous" Father
- 17 A New Policy on Agriculture
- 19 The Importance of Tapping in Free Market Trades
- 22 Development Bank: A Mongolian El Dorado?
- 23 Center of Landlocked Countries will be established in Ulaanbaatar

25-30 Stock market

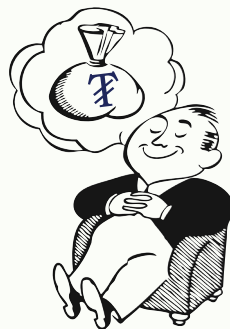
- 25 Tavan Tolgoi Still Causes Headaches
- 27 Operation to Develop MSE has started
- 28 Erdenes Tavan Tolgoi: Emergence of "National Champion"

31-49 Business

- 31 Manufacturing that Puts Determination and Patience to the Test
- John P.Finigan:
33 The Mongolian banking sector is at an early stage of its development
- 37 Will mining revenues benefit Mongolia's arts and culture industry?
- 39 Fund Collection Procedure for the Vocational Education Fund Approved

...The next step will be to invest and develop the crop growing industry. During socialist times, Mongolia had a total of 1.2 million hectares of cultivable land. However, approximately 650 thousand hectares of land only are used today... (18)

When he receives his salary, he hands out cash to his children so they can buy fruits and candies at the supermarkets and spends what is left on buying his wife presents.... (25)

April 8, 2011 will be remembered as the day when the London Stock Exchange Group (LSEG) and the Mongolian Stock Exchange (MSE) signed a Master Services Agreement.... (28)

Mongolia: The Smart Investor's Choice

At a time when Mongolia's mineral resource attracts the attention of investors from all parts of the world, the Mongolian Economy Magazine has adopted the motto "Invest in Mongolia" for its third edition. Although major challenges are facing the country, such as the conversion of the Oyu Tolgoi and Tavan Tolgoi mining deposits into economically sound projects and the reconstruction and industrialization of nomadic Mongolia, the amount of Foreign Direct Investment (FDI) surpassed USD1.6 billion in 2010 and the total foreign trade turnover equaled the amount of the country's GDP. In addition, national companies kept on growing and many have stepped on the international market. These are truly interesting and unique times in the history of Mongolia...

"Mongolian economic volume is less than that of Moldavia by 25%, despite the fact that the wealth of its mineral resources doubles the resources of Australia and Kazakhstan combined. However, the country is now opening itself up to investors and the Mongolian economy has the potential to yield the highest growth in the world in the coming decade," Mr Roland Nash, head of the research management and chief strategist at Renaissance Capital, declared. Yes, Mongolia has the potential to become a strong economy, the next Asian tiger or the new "Mongolian Wolf," as some put it. But the success of the challenge will depend on the Government's ability to appropriately redistribute the huge profits generated by the mining sector.

Money, even if in large quantities, does not always bring happiness. Many countries like Congo, Nigeria, Zimbabwe, Uganda, and Ecuador have experienced the "resources curse." Due to a rapid growth of investments into the mineral resources

sector, many obstacles such as dutch disease and "hot money" are knocking on our doors. However, it would be inappropriate not to mention that many countries like Chili, Australia, Canada and the United Arab Emirates fully benefit from their natural wealth by applying the correct resource management policy. For Mongolia, who has the advantages to learn from others' experiences, mistakes and achievements, its minerals wealth could be the key to its development.

"For smart investors Mongolia is an important market," Mr Robert Freedland, general director of Ivanhoe Mines, said. However, "too much" money is being invested into the mineral resources sector alone. Statistics show that more than 80% of FDI is saturated into the mining business, and less than 1% is directed towards the tourism sector. Therefore, it is time our leaders outwit themselves and come up with real solutions to attract investment in the non-mining sectors of our economy.

"I would describe Mongolia to investors like a white page of paper. There are tremendous opportunities for investment as many sectors are non-existent," executive director of Newcom Group Mr B.Bold said. Such opportunities are not limited to mining only. We are trying to open to investors many sectors of potential growth including tourism, animal husbandry and infrastructure.

Despite the fact that the business environment in Mongolia is improving substantially, many criticisms point to a lack of information for investors. Therefore the Mongolian Economy magazine includes in this edition mainly articles and interviews striving to describe the current state of Mongolia's economic and investment environment. ■

► tural industry in Mongolia?

The statement made by Mr Jantsannorov that the “world is recognizing the fact that culture is not an expenditure but a large sector of the economy” is correct. However, it is probably not an overstatement to say that in Mongolia, the arts and cultural industry has been neglected for many years. In fact, the industry has been surviving in the buildings of the Mongolian State Academic Theatre of Opera and Ballet, of the Mongolian State Academic Theatre of Drama, of the Mongolian State Philharmonic, and of the Children’s Theatre, which are all almost on the brink of collapse. In addition, highly valuable historic and scientific findings and artifacts lay wearing out in the outdated buildings of about 40 museums. The 60 years’ old Natural History Museum, for example, has not experienced any major renovations since its creation. In 2009, the Ulaanbaatar City General Agency for Specialized Inspection “handed out” to the administration of the Natural History Museum a “red card” document forbidding it to carry out its operations. The muse-

um has disregarded the red card to this day, probably due to the lack of other alternate facilities. However, there would be benefits to be made from renovating and modernizing the nation’s museums.

Since its establishment in 1985 the Canadian paleontological Royal Tyrrell Museum has grown to welcome 500 thousand visitors each year. In 2010, the museum welcomed its 10 millionth visitor! Could Mongolia perform such an achievement? Foreign and domestic paleontologists show a great interest in Mongolian dinosaur eggs and bones. Why not use this opportunity to build a museum unique in the world? People and paleontologists would come from all over to visit such a museum, and while their number would increase, so would the benefits to the economy. But the state of the country’s buildings and museums is not the only issue and the life and livelihoods of Mongolian artists also depict a worrying development.

The resolution number 351 adopted by the Mongolian Govern-

ment has outlined the amount of remuneration of a public servant in the arts and cultural industry. According to the resolution, the highest salary only amounts to MNT368,000! A situation which explains why artists at the Mongolian State Academic Theatre of Drama joined without hesitation a peaceful demonstration organized by the Mongolian Trade Union WHEN? to demand for a salary raise of public officials. During the demonstration Mr N.Myagmarnaran, People’s Artist of Mongolia WHAT?, said that “the Government lacked policies to support arts.” “We have a monthly salary of MNT230,000 and despite the fact we play white-collar wealthy persons on stage, we have nothing to give our children back home,” he continued. However, Mongolian artists did not back away from their artistic path. And while the question concerning the kind of measures the Government takes to support Mongolian artists who devote their lives to classical arts and culture remains; experts state that with little support, these artists could easily rise and reach world stage. A statement supported by many ex

amples.

Movie director M. D. Byambasuren is not only known in Germany but also worldwide. Movies such as “The Cave of the Yellow Dog” and “The Story of the Weeping Camel” have succeeded in introducing Mongolian culture and civilization to the rest of the world. The participation in the promotion of Mongolian arts and culture by contortionists of the X Roses Studio, students of the state prize laureate Mr T. Tsend-Ayush, and the Circus Mongolia Group that amazes foreign audiences with their performances, must not be omitted. Furthermore, the fact that PhD in Art Mrs Ts. Uranchimeg teaches at the University of California, USA, demonstrates the capacity of Mongolian arts and culture experts. Just before Tsagaan Sar (Mongolian New Lunar Year), Mongolian cultural days were organized in the US. Renowned throat singer Mr N. Sengedorj from Khovd aimag, folk rock band “Burte”, horse-head fiddle player and US resident Mr G. Urtnasan, and dancers of the “Khukh Tenger” band seized the occasion to showcase Mongolia’s traditional classical and modern arts.

Numerous awards and prizes are won by Mongolians during international competitions and tournaments too. Recent examples are director Mr S. Byambaa, who won first place for his documentary entitled Desire and Greed at the Taiwanese Film Festival last year, and painter Mr Kh. Batbaatar, who won first place for his painting “Untitled” during the Beijing International Art Biennale - where painters of international caliber participate. A Mongolian contortionist also received a silver trophy during the largest circus competition taking place in Monte-Carlo five years ago. The list of achievements by Mongolians artist on the world art stage goes on, confirming the necessity for a comprehensive assessment of their capacity and capabilities.

However, the question remains: What does the Government do to support the nation’s arts and cultural industry? This 2011 state budget will allocate MNT34.4 billion to an arts and cultural program which runs under the motto “Transforming Arts and Cultural Creations into Economically Sound Projects.” A sum approximately 24 times less than the cash handouts of MNT804.5 billion the Government decided to distribute in order to realize its election promises. The time has come to bring to the world arena Mongolian talents and skills and promote the nation’s amazing history, arts and culture, a most valuable wealth than coal, copper and other minerals. ■

News

Fund Collection Procedure for the Vocational Education Fund Approved

Fund collection, expenditure and control procedures for the Vocational Education Fund (the Fund) was discussed and approved at a recent cabinet meeting. Relevant ministers were given the task to monitor the procedure implementation and present its results to the cabinet within February of each year. The National Council for Vocational Education and Training were given the task to cooperate on the implementation and its monitoring in compliance with the law. Funds to be allocated to the Vocational Education Fund by the State and local budgets must be approved by the Parliament and the citizens’ representatives of the Khural of every province. In addition, economic entities and organizations can make donations to the Fund.

The Fund and Training Support Fund will back up vocational education and training services based on demand and thanks to the partnership of the Government and private sector. The Government considers that the Fund plays a very important role in implementing the governmental policy on providing graduates from general education secondary schools, unemployed young people and citizens with short term training in specific trades and occupations that are at high demand in the society and in the labor market to provide them with jobs and fight against unemployment and poverty.

Bid evaluations to be performed through e-systems

Since October 2010, the Mongolian Ministry of Finance together with the Government of the People’s Republic of Korea has been implementing the Introducing E-Procurement to

Mongolia Project for a one year term in order to transfer Government procurement into e-form. In the scope of the project, the Ministry plans to conduct bid evaluations through e-systems.

A master plan of the system has already been developed within the country’s legal environment and a system development model based on the master plan has been finalized.

During the period of development of the system model, a presentation on the process of the project was organized on April 14th and 15th with the purpose of listening to governmental organizations and bidders, and including their proposals to the system. During the presentation, system functions and their managements were introduced to officials responsible for public procurements, and participants exchanged their opinion on the e-procurement system features.

For a green development

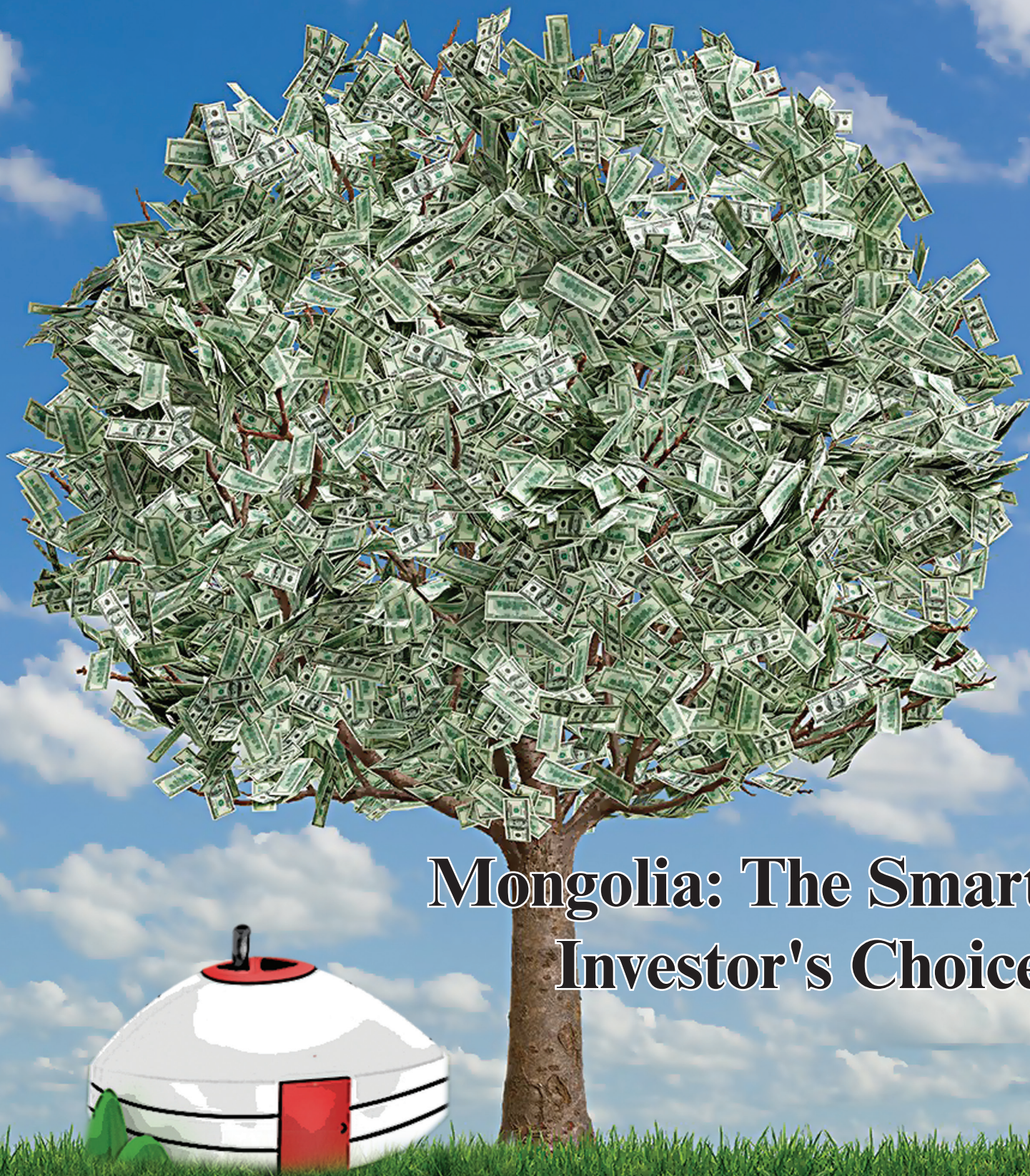
MONGOLIAN ECONOMY

Will the investment boom facilitate
Mongolia's development?

Manufacturing that Puts
Determination and Patience to the Test

2011. APRIL. № 003

Mongolian economy and business magazine

Mongolia: The Smart Investor's Choice